

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

Р.А. Мавланова, М. Арабова,
Ғ. Салоҳитдинова

Педагогик технология

(ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМА)

Тошкент
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
«ФАН» нашриёти
2008

Ушбу методик қўланма таълим ва тарбиявий иш йўналишидаги бакалаврлар учун мўлжалланган бўлиб, унда ўқитишда янги педагогик технологиядан фойдаланиш проф. Ж. Ёўдошев, М. Очилов, Н. Сайдахмедов, Ш. Галипов, Н. Азизўжасаларнинг тажрибаларидан фойдаланилган.

Таълим тизимини ривожлантириш жараёни муҳим босқич ва долзарб педагогик муаммо ҳисобланади. Бу соҳада янги педагогик технологияларидан фойдаланиш қўламини кенгайтириш, педагогик фаолиятидан маҳорат билан қўлланш, касбий малакани такомиллантириш, дидактик жараёни доиҳалаш услубларидан амалда фойдаланиш ва уни ўлаштириш сифатининг таъминлашига эришишга қаратилган.

Ушбу қўланма барча бошланғич таълим йўналишидаги талабалар учун мўлжалланган.

Тақризчилар: Н.А.Яхўжасева, педагогика фанлари доктори, профессор,
М. Г. Ходоев, педагогика фанлари номзоди, доцент

**Методик қўланма Илмий номдаги Тошкент Давлат Педагогика
Университети Илмий кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган
(2007 йил, 28 июль)**

© Ўзбекистон Республикаси
ФА «ФАН» нашриёти.
2008 йил.

ISBN 978-9943-09-567-0

СЎЗ БОШИ

Педагогика фанида ўқитиш жараёни икки томоннинг-ўқувчи томонидан бажариладиган ўқув фаолияти ва ўқитувчининг ўргатувчилик фаолияти йигиндисидан иборат эканлиги эътироф этилади. Бу қайдани инкор этиб бўлмагани каби замонавий таълим тизими умуминсоний ва миллий тажрибалардан келиб чиқиб, тузилганидан ҳам кўз юмиб бўлмайди.

Нима учун бугунги кунда педагогик технологиянинг назарий асосини яратиш ва амалиётга тадбиқ этиш зарурати тугилди? Биринчидан, анъанавий ўқитиш тизими, айтиш мумкинки, ёзма ва оғзаки сўзларга таяниб иш кўриши туфайли “ахборотли ўқитиш” тавсифланади, чунки ўқитувчи фаолияти биргина ўқув жараёнининг ташкилотчиси сифатида эмас, балки нуфузли билимлар манбаига айланиб бораётганлигини таъкидлаган ҳолда баҳоланмоқда.

Иккинчидан, илмий-техник тараққиётнинг ривожланаётган босқичида ахборотларнинг кескин кўпайиб бораётганлиги ва улардан ўқитиш жараёнида фойдаланиш учун вақтнинг чегараланганлиги, шунингдек ёшларни ҳаётга мукаммал тайёрлаш талаблари таълим тизимига янги технологияларни жорий этишни тақозо этмоқда.

Замонавий педагогик технология лойиҳасини ёритишда муаллифлар В.П.Беспальконинг “педагогик тизим” назариясидан, шунингдек, чет эл тажрибаларидан, мамлакатимиз таълим тизимида тўпланган илк маълумотлардан, Н.Сайидахмедовнинг «Янги педагогик технологиялар», У.Толиповнинг «Педагогик технология» монографияси ва бошқа адабиётлардан кенг фойдаланишди.

Мамлакатимиз таълим соҳасида рўй бераётган туб бурилишлар ҳар бир таълим муассасасида дидактика соҳасини жонлантиришни талаб этади, янгиликни жорий этиш йўли эса ҳар доим мураккаб ва узоқдир. Қомил ишонч билан айтиш мумкинки, педагогик технология яқин йиллар ичида дидактик янгиликка киришишнинг асосий манбаи бўлиб хизмат қилади.

Ушбу ўқув кўланма бўлажак бошлангич таълим ўқитувчилари ва талабалар учун мўлжалланган.

1. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР КУРСИНИНГ ПРЕДМЕТИ, МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

Инсон цивилизациясининг қўйи босқичларида шахсни тарбиялаш, унга таълим бериш соҳаси содда, жуда оддий талаблар асосида танкил этилган бугунги кунга келиб, таълим жараёнига инебатан ўта катъий ҳамда мураккаб талаблар қўйилмоқда. Чунотчи, мураккаб техника билан ишлаш оладиган, ишлаб чиқариш жараёни моҳиятини тўла англай оладиган фавкулотдаги ҳодисаларда ҳам юзга келган муаммоларни ижобий ҳал эта олувчи маънафакан мутахассисени тайёрлашга бўлган оҳтинеж таълим жараёнини технологик ёндашув асосида танкил этишнинг тақазо олмақда.

Шу бонс ижтимоий тараққисет билан узвий алоқадорликда ривожланиб бораётган педагогика фанининг вазифалари доираси кенгайиб бормоқда. Табний равинида замонавий фан-техника ютуқларидан самарали ва унумли фойдалана олин вазифаси маикур фан олдинга ҳам қўйилгандир.

Айин вақтда Республика ижтимоий ҳаётига ишдагали тезликда ахборотлар оқини кириб кетмоқда ва кен қўламини камраб олмақда. Ахборотларин тежор сурьатда қабул килиб олин, уларни таҳлил этиш, қайта ишлаш, назарий жиҳатдан умумлаштириш, ҳуҷасаклаш ҳамда ўқувчиға етказа беришнинг йўлга қўйини таълим тизими олдида турган долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Таълим-тарбия жараёниға педагогик технологияни тадбиқ этиш юқорида қайд этилган долзарб муаммони ижобий ҳал этишға хизмат килади.

“Педагогик технологиялар” фанининг мақсади ва вазифалари қўйидагилардан иборат:

-лицей ва коллежларнинг бўлажак ўқитувчиларини замонавий педагогик технологиялар назарий асослари билмлари билан қуроллантириш.

-янги педагогик усулларда педагогик жараёнларни самарали танкил этишлари учун зарур маҳоратга эга бўлишлари;

-замонавий педагогик технологиялар, ғоялар, мактаблар, йўналишлар оқинида йўл тона билмаш маҳорати;

-педагогик фаоллиғини ижодий ва методик тўғри бажаришға ўргатини.

-мустақил ишлаш, мустақил билим олин, ўзини тарбиялаш ва мутахассислик даражасини донмий ошириб боришға интилишнинг фаоллантириш.

“Педагогик технологиялар” фанининг бошқа фанлар билан алоқаси.

“Педагогик технологиялар” фанини ўргатини педагогика назарияси ва тарихи, педагогик маҳорат, психология, демократик жамият қуриш назарияси ва амалиети, философа, математика, физика, маънавият, Ўзбекистон тарихи, мактаб тизимчаси ва физиологияси, она тили билан ўзаро боғлиқликда амалла оширилади.

Ўзбекистон миллий тараққисетнинг олн масъулияти босқичи-ижтимоий-сисеий ва иқтисодий ҳаётининг кескин бурилиш даврини ўз бондан кечирмоқда. XX аср тугаб, жамиятимизининг ҳар бир фукароси XXI аср ибтидосида, ортда қолган йўлларни сарҳисоб килиш ва келажак ҳаётининг

турли жабҳалари режасини белгилаб олиш муаммосига дуч келиши каби масалалар ижтимоий фан олимлари зиммасига қатъи вазифаларни юклайди.

Бундай ҳолларда жамият ижтимоий ривожининг илмий асосланган истиқболли режасини тузиб, унинг устивор йўналишларини белгилаб олиш ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Арасту ўз вақтида айтганидек, ҳар доим ва ҳар жойда ўзгудикка эришиш икки шартнинг бажарилишига:

1. Ҳар қандай фаолият якунидаги мақсадни тўғри белгилаш;

2. Пировард мақсадга эришиш чора-тадбирларини излаб топишга боғлиқдир

Илмий тилда бунй фаолиятнинг методологик асосини аниқлаш ва мақсадга етилиш усул ва услубларини тўғри белгилаш дейилади.

“Ватан, миллат тақдири ҳал бўладиган қалтис вазиятларда тўғри йўлни ташлай олиш учун аввало тарихни ва ҳаётнинг аччиқ-чучугини билиш керак”, - деган эди юртбошимиз И.А.Каримов.

Юқоридагилар жамият ҳаёти барча жабҳаларининг мувафакиятини белгилаб берувчи, шу билан, уларнинг пойдевори бўлиши таълим-тарбия соҳасига ҳам тўлалигича тегишлидир.

Республика Президенти таълим-тарбия соҳасига миллий дидактик нуқтан назардан ёндошиб, уни қуйидагича таърифлайди: “Таълим Ўзбекистон халқи маънавиятига яратувчанлик фаолиятини бахш этади. Ўсиб келаётган авлоднинг барча яхши имкониятлари унда намоён бўлади, касб-кори, маҳорати ўзгусиз тақомилланади, қатъи авлодларнинг доно тажрибаси англаб олинади ва ён авлодга ўтади”.

Маълумиятли ва мураккаб бу вазифа, давлатнинг бошқа тадбирлари қаторида, Республика Олий Мажлисининг IX сессиясида қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги Қонун “Қадрлар тайёрлаш Миллий дастури”ни (1997 йил 29-август) рўёбга чиқариш орқали бажарилди. Бу дастурни таркибий қисми сифатида таълимнинг янги модели яратилди.

Президент томонидан илмий асослаб берилган таълим-тарбия моделини амалиётга тадбиқ этиш ўқув жараёнини технологиялаш билан ўзвий боғлиқдир.

Ушбу дастур мазмунида барқамол шахс ва малакали мутахассис тарбиялаб юзга етказиш жараёнининг моҳияти тўлақонли очиб берилгандир. Малакали кадрлар тайёрлар жараёнининг ҳар бир босқичи ўзида таълим жараёнини самарали ташкил этиш, уни юқори босқичларга кўтариш, шу билан бирга жаҳон таълими даражасига етказиш борасида муайян вазифаларни амалга ошириш лозим. Чунончи, мазкур жараённинг *биринчи босқичи* (1997-2001 йиллар)да “...ўқув-услубий мажмуаларнинг ҳамда таълим жараёни дидактик ва ахборот таъминотининг янги авлодини ишлаб чиқиш ва жорий этиш”, *иккинчи босқичида* (2001-2005 йиллар)да “...таълим муассасаларининг моддий-техника ва ахборот базасини мустахкамлашнинг давом эттириш, ўқув-тарбия жараёнини юқори сифатли ўқув адабиётлари ва илгир педогогик технологиялар билан таъминлаш” ҳамда *учинчи босқичида* (2005 ва ундан кейинги йиллар) да “...таълим муассасаларининг ресурс кадрлар ва ахборот базаларини янада мустахкамлаш ўқув-тарбия жараёнини янги ўқув услубий мажмуалар, илгир педогогик технологиялар билан тўлиқ таъминлаш” каби долзарб вазифалар ижобий ҳал этилиши лозим.

“Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”да, кўп мартаба илгор педагогик технологияларни ўргатиб, уларни ўқув муассасаларимизга олиб кириш зарурлиги ўқитрилган.

Кейинги 10 йиллар ичида яратилган педагогикага бағинилган адабиётларда “Педагогик технология”, “Янги педагогик технология”, “Илгор педагогик технология”, “Прогрессив педагогик технология” каби тушунчалар кўп учраб тургани ҳолда уларнинг ўзбек тилидаги маромига етган таърифи ҳали тузилмаган.

Республикамизнинг педагог олим ва амалиётчилари илмий асосланган ҳамда Ўзбекистоннинг ижтимоий-педагогик шароитига мосланган таълим технологияларини яратиб ва уларни таълим-тарбия амалиётида қўлашга интиломокдалар.

Бу ерда, нима учун бугунги кунда педагогик технологияларни илмий назарий асосини яратиб ва амалиётга тadbик этиш зарурлиги туғилди деган савол пайдо бўлиши мумкин. Жамиятимизга қанчадан қанча билимли кадрларни ва юқори малакали олимларни етиштириб келган педагогик услублар мавжудки, уларни ўскириб, талабга жавоб бермай қолган ва мафқурашлангирилган жойларини ўзгартириб, мислий тус бериб, фойдаланаверса бўлмайдими? деган мулоҳазалар ҳам йўқ эмас. Ўзбекистоннинг шу кундаги педагогик жамоатчилигининг аксарияти, айнан мана шу йўлдан бормоқда. Бу йўл илोजсизликдан излаб топилган бўлиб, киека муддат хизмат қилиши мумкин. Мустиқиликни қўлга киритган ва буюк келажак сари интилыётган жамиятга бу йўл узок хизмат қила олмаслигини куйдагича изохлаш мумкин:

Биринчидан, маълум сабабларга кўра жаҳон ҳамжамияти тараққиётидан орда қилиб кетган жамиятимиз тараққий этган мамлакатлар қатаридан ўрни олиши учун, аҳоли таълимини жадаллангитириш ва самарадорлигини ошириш мақсадида энг илгор педагогик тadbирлардан фойдаланиш зарурлиги.

Иккинчидан, анъанавий ўқитиш тизими ёзма ва оғзаки сўзларга таяниб иш кўриши туфайли “Ахборотли ўқитиш” сифатида тавсифланиб, ўқитувчи фаолияти биргина ўқув жараёнининг ташкилотчиси сифатида эмас, балки нуфузли билимлар манбаига айланиб қолганлиги.

Учинчидан, фан-техника тараққиётининг ривожини туфайли ахборотларнинг кескин кўпайиб бораётганлиги ва уларни ёшларга билдириш учун вақтнинг чегараланганлиги.

Тўртинчидан, кишилик жамияти ўз тараққиётининг шу кундаги босқичида назарий ва амалий билимларга асосланган тафаккурдан тобора фойдали натижа берадиган аниқ якунга асосланган техник тафаккурга ўтиб бораётганлиги.

Бешинчидан, ёшларни ҳаётга мукамал тайёрлаш талаби уларга энг илгор билим берил услуди бўлган объектив борлиққа мажмуи муносабат раҳмонидан фойдаланишни талаб қилишидандир.

Педагогик технология фани юқорида санаб ўтилган 5 та шартларнинг барча талабларига жавоб берадиган таълимий тadbирдир.

Дарҳақиқат, XX аср кишилик жамияти тараққиёти тарихдан фан ва техника соҳасидаги инқилоблар даври сифатида жой олди. Илм-фан ва техника ривожининг юксак суърати моддий ишлаб чиқариш жараёнини

назарий ҳамда амалий жиҳатдан бойитиб бориш билан бирга, ижтимоий муносабатларга янгича мазмун касб этиши таъминлайди. Хизмат кўрсатиш соҳаларининг кўнайиши, янгича турмуш тарзи кишиларнинг моддий ва маънавий эҳтиёжлари ортиб боришига сабаб бўлади. Ижтимоий эҳтиёжларнинг янгиланиб ортиб бориши ўз навбатида уларни қисқа муддатда сифатли қондирилишини таъмин этувчи фаолиятнинг йўлга қўйилишини тақозо этади. Ижтимоий зарурат маҳсули бўлган технология соҳаси ва унинг такомиллашиб бориши қисқа вақт оралиғида, кам жисмоний куч сарфлаган ҳолда юксак сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш имкониятини беради. Моддий ишлаб чиқариш, ҳом-ашёни қайта ишлаш соҳалари (кишлоқ хўжалиги, саноат, транспорт, маиший хизмат кўрсатиш ва бошқалар) да маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этишда технологик ёндошув асосида юзага келди. Технологик ёндошув ишлаб чиқариш жараёнининг умумий тавсифини йоритишга хизмат қилади. Муайян маҳсулотни ишлаб чиқариш мақсадида ҳом-ашёни танлаш (дастлабки босқич)дан маҳсулотни истеъмолчига етказиб беришгача бўлган (сўнги босқич) даврни ўз ичига олган жараён технологик жараён сифатида таътироф этилади. Ишлаб чиқариш жараёнига нисбатан технологик ёндошув муайян соҳаларда ислохотларни ташкил этиш, уларнинг муваффақиятини таъминлаш, эришилган ютуқларни бойитиб бориш каби мақсадларга эришишнинг самарали омилли сифатида намоён бўлади.

Моддий ишлаб чиқариш соҳаларига замонавий илғор юксак технологияни тадбиқ этилиши бир қатор шартлар асосида кечади, хусусан илм-фан, ҳамда техниканинг сўнги ютуқларига таяниш, йирик молиянинг маблағлар ва юксак даражадаги касбий маҳоратга эга мутахассисларнинг мавжудлиги бу борадаги ютуқларни кафолатлайди.

Моддий ишлаб чиқариш соҳаларида илғор тегиологияларни қўллаш шартларидап бири-малакали мутахассисларни тайёрлаш, уларнинг касбий маҳоратини доимий равишда ошириб бориш эканлигидан ҳам аниқланиладики, ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаёт бир-бири билан узвийлик, алоқадорлик ҳамда яхлитлик тамоили асосида ривожланиб боради. Жамият ижтимоий ҳаётида тақачи ўрин тутган гоё ва қарашлар иқтисодий ишлаб чиқариш ривожига ўз таъсирини ўтказса, ўз навбатида, иқтисодий ўсиш аҳоли маданий турмуш тарзининг яхшиланишига олиб келади.

“Педагогик технологиялар” фанининг илмий асослари

“Педагогик тегиология” фан сифатида бир қанча асосларга эга. Чунончи, булардан энг аҳамиятлилари ижтимоий, фалсафий, методологик, гигиеник, мафкуравий, ҳуқукий-меъёрий, иқтисодий, тарихий, назарий, амалий ва бошқа асослар ҳисобланади. Улар билан қисқача танишиб чиқамиз.

Педагогик тегиологиянинг **ижтимоий асоси** ҳар бир шахс, жамият ва давлатнинг таълим-тарбия соҳасидаги эҳтиёжларидан келиб чиқади. У шахснинг, жамият ва давлатнинг ривожланишида асосий омиллардан ҳисобланади. Педагогик тегиологиянинг **фалсафий асоси** унинг мақсадлари ҳамда таъкилий шакл ва усулларини фалсафий жиҳатдан тўғри йўналтиришни таъминлайди. Фалсафий оқимлар ва йўналишларнинг ҳар

бири таълим-тарбия масалаларига ўзига хос ёндошади. Шу сабабли “Педагогик технология” фанининг фалсафий йўналиши унинг тўғри ёки нотўғрилигини, жамият талабларига маълум мувофиқ ёки зидлигини кўрсатади. Бу педагогик технологияларга баҳо беришда асосий кўрсаткичлардан бири ҳисобланади.

Педагогик технология фанининг **методологик асоси** уни амалга оширишда қандай методларга асосланишнинг белгилайди. Инсонлар олами ва ўзларини тушунишлари турли тарихий даврларда турлича асосларга эга бўлган ва узар ўзига хос методларни келтириб чиқарган. Ҳозир олам ва унинг хусусиятлари ҳақида ҳолис маълумотлар олиш ҳаққоний билимлар ҳосил қилишнинг илмий методикаси педагогик технологияларнинг методологик асоси ҳисобланади. Методологик асоснинг илмий жиҳатдан тўғри бўлиши технологиялар учун зарурий шартдир. Педагогик технологиянинг **дидактик асоси** унинг таълим-тарбия қоида ва тамойилларига мувофиқлигини белгилайди. Дидактик талаблар таълим-тарбиявий вазифаларнинг назарий жиҳатдан тўғри бажарилишини таъминлайди.

Бунинг учун замонавий дидактиканинг илмий ҳулосаларидан ижодий фойдаланиш талаб қилинади.

Педагогик технологиянинг **педагогик асоси**-замонавий педагогика фанининг илмий ҳулосаларидан келиб чиқади. Бунда педагогик технологиянинг умумий таркибий тузилмаси, мазмуни, шакли, усуллари, воситалари, педагогик жараёнининг ташкил қилиниши, олиб борилиши, унинг диагностикаси, мониторинги, ўқув-маъзу режалари ва шу қабиларнинг илмий жиҳатдан тўғри бўлиши таъминланади.

Педагогик технологиянинг **психологик асоси**-психология фанининг илмий ҳулосалари ва тавсиялари билан белгиланади. Улардан таълим-тарбия жараёнида тўғри фойдаланиш орқалигина кутилган натижага эришиш мумкин. Шу сабабли педагогик технология психология қонуниларини тўлиқ ҳисобга олишни талаб этади.

Таълимнинг ҳар бир босқичида тегишли ёшлар психологияси хусусиятларига мослаштирилган педагогик технологиялар қўлланилади. Ҳар бир босқичда тегишли даражадаги билим ва тарбия берилади. Бу масалаларни ўрганиш билан педагогик психология фани шугулланади.

Педагогик технологиянинг **физиологик асоси**-ўқувчиларнинг турли ёшдаги физиологик хусусиятларини ҳисобга олишдан иборат. Бунда ўғил ва қиз болалар физиологиясидаги фарқлар алоҳида ҳисобга олиниши лозим. Педагогик технология жараёнида физиологик талабларни ҳисобга олиш соғлом авлодни вояга етказишнинг зарурий шarti ҳисобланади.

Педагогик технологиянинг **гигиенник асоси**-таълим-тарбия жараёнида саломатликни сақлаш талабларига риоя қилинган иборат. Бунда турли зарарли ва ортиқча таъсирларни бартараф қилиш, ўқув шaroити: ёритилганлик, ҳарорат, ҳавонинг тозаллиги, ўқувчининг ва ўқитувчининг иш ўрни, жиҳозлар, ўқув юкларларининг метёрлари, дидактик воситаларнинг қулайлиги, сифати ва шу қабилар, тиббиёт, физиология, экология талабларига, инсоншарварлик ва халқшарварлик ҳояларига мувофиқ бўлган илмий асосларда белгиланган бўлилади.

Бу масалаларни ўрганиш билан мактаб гигиенаси фани шугулланади.

Педагогик технологиянинг **мафқуравий асоси**-унинг миллий истиқлол гоёси ва мафқураси таъминлашини ўзида мужассам этгани ва уларни амалга оширишга йўналтирилган бўлишдан иборат. Бунда баркамол инсонни шакллантиришда мафқуравий тарбиянинг фидойи, мустақил фикрлай оладиган, ҳуққ-атвори билан бошқаларга ибрат бўладиган билимли, маърифатли, ижтимоий фаол инсонни вояга етказишдан иборат бўлган асосий вазибаларни амалга ошириб боришни ҳар бир педагогик технология учун долзарб масалалардан ҳисобланади.

Педагогик технологиянинг **ҳуқуқий-меъёрий асоси**-таълим-тарбия жараёнини ташкил қилиш ва амалга оширишга доир қонуний ва меъёрий ҳужжатлар билан белгиланади. Булар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, "Таълим тўғрисида"ги Қонун, "Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури", Давлат таълим стандартлари, ўқув режа ва дастурлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг таълим-тарбия соҳасига тегишли Фармонлари, Вазирликнинг қарор ва буйруқлари, улар асосида тайёрланиб ўрнатилган тартибда тасдиқланган низомлар, уставлар ва бошқа меъёрий ҳужжатлар ҳисобланади.

Педагогик технология жараёни иштирокчилари ушбу ҳуқуқий-меъёрий асосларни тегишли даражада билишлари ва амалга ошириб боришлари лозим.

Педагогик технологиянинг **иқтисодий асоси**-таълим менежменти ҳулосалари ва маркетинг тадқиқотлари натижаларига мувофиқ белгиланади. Педагогик технология ижтимоий соҳа бўлгани сабабли унинг иқтисодий самараси ўзига хос тартибларда аниқланади ва таъминот масалалари ҳал қилиб борилади. Педагогик технология иқтисодий асосининг мустаҳкам бўлиши уни амалиётда давом эттириш учун зарурий шарт ҳисобланади.

Педагогик технологиянинг **тарихий асоси**-таълим-тарбия масалаларини турли тарихий даврларда амалга оширишнинг шакл ва усуллари, мазмуни ҳамда турли педагогик назариялар ҳақидаги маълумотлардан иборат бўлиб улар замонавий педагогик технологияларнинг келиб чиқиши учун замин ҳисобланади. Ҳозирги педагогик технологиялар турли даврларда бошланган ишлар, олиб борилган таҳлиллар, чиқарилган ҳулосалар, мутафаккирлар билдирган фикр-мулоҳазаларнинг уйғунлиги асосида пайдо бўлиб, такомилланиб бормоқда. Педагогик технологиянинг тарихий асоси унинг ўзига хос илдизларини ташкил қилишини ҳисобга олган ҳолда уларни билиш ва чуқур ўрганиш келгуси ривожланиш йўларини белгилашда муҳим аҳамиятга эга.

Юқорида айтилганларни умумлаштирилса, ҳар бир педагогик технологиянинг **ўз назарий ва амалий асослари** келиб чиқади. Улар мақсад, вазифа, мазмун, шакл, усул, воситаларга кўра белгиланади.

2. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ КОНЦЕПЦИЯСИНING РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ

Мамлакатимиз янги тараққиёт йўлидан бормоқда, бу беш ижтимоий, иқтисодий, маънавий, мафқуравий соҳаларда туб ислохотларни амалга ошириш имкониятини яратди. Таълим-тарбия соҳасининг ислох қилиниши педагогика фанини ривожлантириш учун қулай кенг имкониятлар эшигини

очиёб яратиб берди. Ўндинчида кишилик жамияти томонидан узок йиллар давомида яратилган тарбияшунослик тажрибаларини ўрганиш ва тадқиқ қилиш ишлари кенг йўлга қўйилмоқда.

Бугун мамлакатимиз истиқлол шарофати туфайли барча фан соҳаларини ривожланган давлатларда тутилган тажрибалар асосида таҳлил қилиш ва янада такомиллаштириш имкониятлари мавжуд. Умуминсоний кадриятларни ижодий ўрганиш ва ҳаётимизга тадбиқ этиш даври келди. Миллий дастурда таъкидланганидек, яқин келажакда "кадрлар тайёрлаш соҳасидаги ҳамкорликнинг ҳалқаро ҳуқуқий базаси яратилади, ҳалқаро ҳамкорликнинг устувор йўналишлари рўёбга чиқарилади, ҳалқаро таълим тизимлари ривожлантирилади".

Бу фаслда биз педагогик технология назариясининг вужудга келиш ва ривожланиш тарихига назар ташлаймиз.

30-йилларда "педагогик техника" тушунчаси махсус адабиётларда пайдо бўлди ва у ўқув машғулотларини аниқ ва самарали ташкил этишга йўналтирилган усул ва воситалар йиғиндиси сифатида тушунилди. Шунингдек, бу даврда ПТ ўқув ва лаборатория жиҳозлари билан муомала қилишни уддалаш, кўргазмали қурооллардан фойдаланишдан иборат эди.

40-50 йилларда ўқув жараёнига ўқитишнинг техник воситаларини жорий этиш даври бошланди. Айниқса кино, радио, назорат воситалари, улардан фойдаланиш методикаси ПТ педагогик технологияга тенглаштирилди.

60-йилларнинг ўрталарида бу тушунча мазмуни чет эл педагогик нашрларда кенг муҳокамага тортилди. 1961 йилдан бошлаб АҚШ "Педагогик технология" (Educational Technology), 1964 йилдан Англия "Педагогик технология ва дастурли таълим" (Technoogy and programmed Learning), Японияда эса 1965 йилдан "Педагогик технология" (Educational Technology) журналлари чоп этила бошланди. 1971 йилда худди шу номли журнал Италияда чиқа бошлади.

ПТ муаммосининг ўта долзарблиги ҳисобга олиниб, унинг илмий асосларини тадқиқ қилиш мақсадида махсус корхоналар тузилди. Мисол учун, 1967 йилда Англияда педагогик технология Миллий Кенгаши (National council for Educational Technology) ташкил этилди ва 1970 йилдан бошлаб "Педагогик технология журнали" (Jornal of Educational Technology) чиқа бошлади. АҚШнинг қатор университетлари ва илмий марказларида ҳам ПТ муаммоларига жиддий эътибор берилди. 1971 йилда махсус "Коммуникация ва технология Ассоциация"си (Association for Educational Communications and Technology) фаолият кўрсата бошлади. Ҳозирги кунда бу ташкилотнинг барча штатларда ва Канадада 50 дан зиёд филиаллари ишлаб турибди.

Японияда ПТ муаммолари билан тўртта илмий жамият шугулланимоқда, фаол ҳаракатдаги педагогик технология Марказий Кенгашининг 22 та давлат университетларида марказлари мавжуд. Ҳар уч ойда япон тилида чиқадиған "Педагогик технология соҳасидаги тадқиқотлар" (Educational Technology Reslarch) журналларида йирик олимларнинг илмий ишлари ўз ўрнини топмоқда. Яқинда Умумяпон педагогик технология Марказий Кенгаши (The Japanese Council of Technologu Centers) тузилиб, унинг бу соҳада ҳалқаро алоқалар ўрнатиш ишлари билан шугулланиш маълум.

Дидактиканинг бу йўналишига эътибор пихоятда ошиб боришини 70-йилларда ўтказилган қатор халқаро конференциялар тасдиқлайди. Шундай халқаро конференциялар 1966 йилдан бошлаб ҳар йили баҳорда Англияда ўтказилиб келинади ва анжуман материаллари "Педагогик технология жиҳатлари" (Aspects of Educational Technology) номи билан нашр қилинади.

Юқоридагиларнинг ўзинек ПТ педагогика пазарияси ва аҳамияти соҳасидан алоҳида ҳодиса сифатида диққат марказида турганлигини, 60-йиллардан бошлаб чет элларда янги йўналиш сифатида шаклланганлигини таъкидлаб турибди. Таҳлилларнинг кўрсатишича, бу даврда ПТ икки йўналишда муҳокама қилинди ва ривожлантирилди: биринчиси-ўқув жараёнига техник воситаларни қўллаш билан боғлиқ бўлса (шу жумладан дастурли таълимнинг техник воситалари), иккинчиси-ўқитиш технологияси масалаларини, яъни ўқув материалларини таҳлил қилишдан тортиб таълим жараёнини турлича нашлаш ва техник воситалардан жамуражам фойдаланган ҳолда тизимли ташкил этишга қадар бўлган кенг доирадаги муаммоларни қамраб олади. Шу ерда биринчи конференция материаллари (1966 йил) тўшамнинг кириш мақоласида ёзилган жуда муҳим далилни келтириш ўринлидир: "икки тушунча - "педагогика" ва "технология"ларни қўшиш мантики тортишувларга сабаб бўляпти. Чунки "технология" сўзи синф хонасига техникани киритиш ва "дегуманизация" (инсонпарварликдан воз кечин) гоёси билан тавсифланиши педагогик касб вакиллариини чўчитиши мумкин". Албатта, бу фикр маълум даражада тўғри бўлиши мумкин. Бирок технократик фикрлаш (техниканинг инсон ва унинг қадриятлари устидан устунлиги) фанда қораланади ёки инсон ҳеч қачон "темир машина"га тобе бўлмайди, балки уни ўз ақл-заковати билан яратади ва бошқаради. Бу муаммонинг психологик жиҳатлари бўлиб фанда ҳали кам ўрганилган соҳадир.

70-йилларнинг бошига келиб ўқув жиҳозларининг турли хиллариини ва ўқитишнинг предметли воситалариини лойиҳалаш ва ишлаб чиқаришши йўлга қўйиш зарурий шартлардан бирига айланди. Шу боисдан социалистик лагердаги давлатларда ҳам бу соҳада маълум ҳажмдаги ишлар амалга оширилди. Жумладан, 1965 йилда собиқ СССР Педагогика Фанлари Академиясида "Ўқув жиҳозлари ва ўқитишнинг техник воситалари" илмий текшириш институти ташкил этилди ва ҳозир ҳам Россия таълим академияси институти сифатида фаолият кўрсатяпти. 1973 йилда Венгрияда "Ўқиш технологияси Давлат Маркази" бевосита ЮНЕСКО ташаббуси ва дастури асосида ташкил этилди ва унинг асосий вазифаси ўқитиш технологиясининг янги қирраларини кашф этиш, мутахассислар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш бўйича илмий тадқиқотларни ривожлантириш каби масалалардан иборат бўлди.

1971 йилда ЮНЕСКО собиқ бош директори Рене Маис (Франция Бош вазири (айини вақтда Таълим вазири)) халқаро Форага муурожаат қилиб махсус гуруҳга дўконлик қилишни, тезкор ўзгаришлар рўй бераётган бир шароитда жаҳон таълими олдига қўйилган мақсадни ва уни амалга ошириш учун ақлий ва моддий воситалар миқдорини белгилаб беришни илтимос қилди.

Шундай қилиб, 1972 йилнинг кеч кўзида Буюк Британия ва Франция китоб дўконларида "Яшаш учун ўқиш. Дунё тарбияси бүгун ва эртага" (Learning to be Tehe world of edication today and tomorrow) китоби пайдо

бўлди. Бу воқеага рошша-роса 27 йил бўлган бўлса-да, маърузанинг асосий ғояларини эслаш фойдадан холи бўлмайди. Боз устига бу китоб мамлакатимиз кенг аудиториясига кириб келмади.

Комиссия томонидан жаҳон таълимининг жорий ҳолати таҳлил қилиниб асосий йўналишлари белгиланди. Комиссия миллий Концепция, шунингдек маориф ва тарбияни ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш учун ўз тавсияларини тақдим этди. Бу концепциянинг бош ғояси: инсон бутун ҳаёти давомида тикланиш ҳолатида бўлади, демак у ўз потенциални фақат узлуқсиз таълим жараёнидагина амалга оширади - доимо янгиликларни билишга ва мавжуд тажрибалардан фойдаланишга интилади. Шу боисдан ахборотни фақат маълум ҳажмдаги билимларни узатиш билан боғлиқ ҳолда эмас, инсон ўз ҳаёти давомида тикланиш жараёнининг мантиқини аниқлайдиган омил сифатида тушуниш керак. Энг асосийси, Эдгаро Форга томонидан "замонавий технология таълимини модернизациялашда ҳаракатланувчи куч" ёқанлиги кайд этилди.

Бу даврда таълим тизимидаги ўзгаришлар турли мамлакатларда турлича кечди: баъзи бирлари амалиётдаги мавжуд таълимни тақомиллантиришни афзал курсалар, бoshқалар ўз олдидарига ҳозирги таълим тизимини янғисига алмаштиришни мақсад қилиб қўйдилар. Ниҳоят, учинчилари эса жамиятни ўзгартирмасдан туриб таълим тизимини ислоҳ қилиш мумкин эмаслигини, вақтни бой бермасдан ёшлар билан олиб бориладиган таълим-тарбиявий ишларнинг янги тизимини яратишга киришиш кераклигини эътироф этдилар.

1977 йилда Будапештда ўтказилган ўқитиш технологияси бўйича Ҳалқаро семинарда таълимни технологиялаштириш жараёни билан боғлиқ омиллар рус олими С.Г. Шаповаленко томонидан қўйидагича белгиланди:

- техникани билиш ва мукамал эгаллаш;
- аудиовизуал фонд билан таниш бўлиш;
- техник воситалардан фойдаланиш методикасини эгаллаш.

Бирок бу фикрнинг бир ёқламалилиги яққол кўзга ташланади. Ундан фарқли улароқ ғоялар шу семинар иштирокчилари томонидан айтилди. Мисол учун, венгер олими Л. Салаи ўқитиш технологияси доирасини бир мунча кенгайтиришга ўринади: режалаштириш, мақсад таҳлили, ўқув-тарбиявий жараёнини илмий асосда ташкил этиш, мақсад ва мазмунга мос келадиган методлар, воситалар ва материалларни танлаш бевосита ПТни лойиҳалашда ўқитувчи фаолиятига ҳослигини таъкидлайди. Шунга яқин фикрлар, яъни ўқитиш технологияси ўзида ёрдамчи восита ва янги тизимни қамраб олган ҳолда ўқув жараёнини ривожлантиришга, унинг ташкилий шаклларини, методларини, мазмунини ўзгартирган ҳолда ўқитувчи ва ўқувчиларнинг педагогик тафаккурлашига таъсир кўрсатиши Ж. Целлер томонидан таъкидланди. Бу маълумотлар шундан далолат берадики, 70-йиллар охирига келиб чет элларда техника ривож ва таълимни компьютерлаш даражасига боғлиқ ҳолда ПТнинг иккита жиҳати алоҳида ажратилиб кўрсатилган ва тадқиқ қилинган. 1) ўқув жараёнига техник воситаларни жорий этиш; 2) амалий масалалар ечимини топишда билимлар тизимидан фойдаланиш. Мисол учун, Японияда бу даврда олиб борилган тадқиқотлар ўқув жараёнини технологиялаштиришнинг биринчи йўналиши, яъни таълимни янги техник воситаларини яратиш ва ўқув жараёнига

қўллаш билан бевосита боғлиқ бўлган (Noshimisono Harou. Educational Technology in Japan, Audio shal Instruction, November, 1979).

Бундай ҳолат бошқа қатор давлатлар учун ҳам ҳарактерли бўлиб, ПТнинг иккинчи йўналиши - назарий-дидактик жиҳатлари 80-йилларнинг бошида АКШ ва Англияда тадқиқот объектига айланди. “Технология” сўзи кенг маънода назарий билимларни амалиёт мақсадига қўчириш, бу қўчиришнинг аниқ йўлларини ишлаб чиқиш зарур эканлиги эътироф этилди.

Шундай қилиб, 80-йилларда ПТнинг моҳиятини ойдинлаштиришга бўлган ўринишлар янада давом эттирилди. Бу соҳа Россиялик педагог олимларнинг диққатини ҳам жалб эта бошлади. ПТнинг ривожланиш тарихи Т.А. Ильинанинг илмий мақолаларида буржуа дидактикасининг йўналиши сифатида талқин этилсада, у биринчилар қаторида ўз ҳамкасбларини бу муаммо билан шугулланишга даъват этади ва чет эл мактаблари ва педагогикасида бу соҳадаги янги ва қизиқарли наشرларнинг барчасини қўзатиш фойдали эканлигини алоҳида таъкидлайди. Шу боисдан 80-йилларнинг охири, 90-йилларда ПТнинг назарий ва амалий жиҳатларини тадқиқ қилиш Россияда кенг йўлга қўйилди. Академик В.П. Беспальконинг 1989 йилда нашр этилган “Слагаемые педагогической технологии” (5) китоби бу соҳадаги йирик тадқиқотларнинг натижаси ҳисобланади. Бугунги кунда ана шу концепция педагогик ҳамжамият томонидан тан олинди ва олимлар томонидан таълимли технологияларни лойиҳалаш ва ривожлантиришда фойдаланиб келинмоқда.

Бугун эса ПТ мавзуси бўйича мамлакатимизда назарий ва амалий конференцияларни уюштириш, вақтли матбуотларда мақолаларнинг тез-тез қўзга ташланиб туриши ижтимоий воқеликка айланиб бораётганлиги қувончлидир. 1997 йил май ойида Самарқанд давлат университетида ўтказилган “Олий таълимнинг ҳозирги долзарб муаммолари” Олий ўқув юрғлариаро илмий-методик конференциянинг ялпи йиғилишида “Педагогик технология: концептуал таҳлил” мавзусида маъруза қилинди (20). Маърузада таълимни технологиялаштириш жараёни ижтимоий буюртма сифатида мавжудлиги эътироф этилди. ПТ таърифи, моҳияти ва тарихи ҳамда замонавий лойиҳаси методологик ёндашувлар асосида таҳлил қилинди.

ПТ муаммоларида оид олимларнинг фикрлари вақтли нашрларда, “Маърифат”, “Учитель Ўзбекистана” каби рўзномаларда мунтазам равишда ёритилиб турибди.

Яқинда Халқ таълими вазирлиги томонидан ташкил этилган “Таълимда янги педагогик технологиялар: муаммолар ва ечимлар” мавзуида Республика илмий-амалий конференцияни замон талабига ҳамоханг ҳаракат, деб баҳолаш мумкин. Конференцияда катнашиш истагини билдирганлар ва ўз материалларини ташкилий қўмигага тақдим этганлар сони 300 тадан ошиб кетди.

Афсуски, улардан 90 га яқинини танлаб олиб китоб ҳолида чоп этиш имконига эга бўлди. Конференция материалларининг таҳлили шундан далолат берадики, бу муаммо ўзига нафақат назариячиларни, балки кўпроқ Халқ таълими тизимининг барча бугинларида фаолият кўрсатаётган ўқитувчилар ва тарбиячиларни ҳам жалб этмоқда.

XXI асрга қадам қўйиш арафасида педагог олим Г.К.Селевко томонидан ПТга оид йирик методологик асар - ўқув қўлланма яратилди ва

унда педагогик технологиялар таснифи келтирилади (24). Олим ITларни ўн икки турга ажратади:

1. Қўлланиш даражаси бўйича (умумпедагогик; хусусий предметли; локалли, модулли, тор педагогик).

2. Фалсафий асос бўйича (материализм, идеализм, диалектик, метафизик, инсонпарвар, ноинсонпарвар, антропософия, теософия, прогматизм, экзистенциализм, сционизм).

3. Рухий ривожлантиришнинг етакчи омиллари бўйича (биогенли, социогенли, психогенли, идеалистик).

4. Ўзлаштириш концепцияси бўйича (ассоциатив - рефлаторли, ривожлантирувчи, беҳевиористик, гештальттехнология, суггестив, пейролингвистик).

5. Шахс тузилмасига йўналтирилганлиги бўйича (информацион, операцион, ҳаяжонли-бадний, ҳаяжонли-ахлокий, ўз-ўзини ривожлантирувчи, эвристик ва амалий).

6. Мазмуни ва тузилиш характери бўйича (таълимий ва тарбиявий, дунёвий ва диний, умумтаълим ва касбга йўналтирилган, гуманитар ва технократик, турлича соҳавий технологиялар, хусусий предметли ҳамда монотехнологиялар, политехнологиялар).

7. Ташкилий шакллар бўйича (синф-дарс, муқобилли, академик, якка тартибли, гуруҳли, жамоа бўлиб ўқиш усуллари, табақалаштирилган таълим).

8. Билиш фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш тури бўйича (маърузали классик ўқитиш; аудиовизуалли техник воситалар ёрдамида ўқитиш; "маслаҳатчи тизим"; китоб ёрдамида ўқитиш; "кичик гуруҳ" тизими; компьютерли ўқитиш; "репетитор" тизими; "дастурли таълим"- В.П.Беспалько).

9. Болага ёндашиш бўйича (авторитар, дидактоцентрик, шахсга йўналган технологиялар, ҳамкорлик технологияси, эркин тарбиялаш технологияси, эвотерик технологиялар).

10. Устувор методлар бўйича (репродуктив, тушунтириш - кўрсатиш, ривожлантирувчи таълим, муаммоли таълим, ижодий, дастурли таълим, диалогли, ўйинли таълим, ўз-ўзини ўқитиш таълими, информацион таълим).

11. Мавжуд анъанавий тизимларни янгилаш йўналишлари бўйича (муносабатларни инсонпарварлаштириш ва демократлаштириш асосида; болалар фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштириш асосида; ташкиллаштириш ва бошқариш самарадорлиги асосида; ўқув материалларини методик ва дидактик реконструкциялаш асосида; табиатан монандлик, муқобиллик технологиялари; муаллифлик мактабининг ягона технологияси).

12. Таҳсил олувчилар тоифаси бўйича (оммавий технология, олға одимловчи таълим, тўлдирувчи; ўзлаштирмовчилар билан ишлаш технологиялари, икtidорлилар билан ишлаш технологиялари).

Бу таъенифни келтиришдан асосий мақсад педагогларни ўтмишда қўлланилган, ҳозирги кунда жорий этилаётган ва келажак фаолиятда қўллаш мумкин бўлган технологиялар билан тўлиқ таништиришдир.

Шундай қилиб, IT концепциясининг ривожланиш тарихини қўзатиш натижалари асосида бу соҳада сермашаққат изланишларни олиб бораётган

тадқиқотчиларни фаолият даражаларига боғлиқ ҳолда шартли уч гуруҳга ажратиш мумкин:

1. Баъзи “жонкуяр” олимларнинг ИТни педагогикадаги замонавий йўналиш деб анъанавий ёндашишлари ва ўз имкониятлари доирасида муаммага илк бор қўл уришлари. Улар “тасодифий” гуруҳ вакилларидир.

2. Таълимнинг бугунги аҳволига қайғурадиганлар уни инқироздан қутқарувчи куч технологиялаштириш деб қарайдиган “киёман ижодкор” гуруҳига мансуб тадқиқотчилардир.

3. Учинчи гуруҳ аъзолари технологиялаштиришни объектив жараён деб ҳисоблайдилар ва янги сифатий муаммоларни ечиш учун таълимни эволюцион жараёнга кўтариш шартларидан бири эканлигини эъгиросф этган ҳолда ижод қилмоқдалар. Улар “иймий” гуруҳни ташкил этадилар.

3. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

Педагогикага оид адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, ҳозирги даврда **педагогик технология** тушунчаси таълим амалиёти ва назарияси фанидан мустақкам ўрин эгаллади, лекин уни педагогиканинг мукамал дугатлари (тезаурус)даги ўрни ҳали номаълумлигича қолмоқда.

Педагогик технология тушунчасининг шаклланиши ва ривожланиши тарихида турли қарашлар мавжуд бўлган: унга техник воситалар ҳақидаги таълимот деб, ҳамда ўқитиш жараёнини лойиҳалаштирилган ҳолда изчил ва мунтазам ташкил этиш деб қаралган. Ҳозир педагогик технологияларнинг бир қанча таърифлари мавжуд.

В.П. Беспалько педагогик технологияни *амалиётга татбиқ қилинадиган муайян педагогик тизим лойиҳаси* сифатида белгилайди. У педагогик тизим технологиялар ишлаб чиқиш учун асос бўлади, деб ҳисоблайди. Бунда асосий диққат ўқув-педагогик жараёни олдиндан лойиҳалашга қаратиллади, **дидактик вазифа ва ўқитиш технологиялари** тушунчасидан фойдаланилади. Шу тариқа В.П. Беспалько ўқув жараёнини лойиҳалаш гоёсини илгари суради, афсуски унда педагогик **технология ва лойиҳа** тушунчалари ҳақида аниқлик йўқ.

Педагогик технология таълим жараёнига жадаллик билан кириб бораётган бўлса ҳам, унинг мақоми ноаниқлигича қолиб кетмоқда. Тадқиқотчиларнинг ишларида у фан ва амалиёт оралиғидан ўрин эгаллайди.

Н.Ф.Талызина ҳар бир педагог реал педагогик жараёни ташкил этишдан олдин ўқув жараёни ҳақида *технологик даражада билимлар тизимини билиб олган бўлиш шарт* деб ҳисоблайди. У фан ва амалиёт оралиғида тамойилларни олға сурувчи, методлар ишлаб чиқувчи, уларни изчил қўллаш каби масалалар билан пугуланувчи-алоҳида фан бўлиши керак, деб ҳисоблайди, уларсиз педагогик жараён асосланмай қолади (технология реал ўқитиш жараёни сифатида).

Айрим муаллифлар ўқитиш технологияларига фан ва санъат оралиғидаги фан деб қарайдилар, бошқалари уни лойиҳалаш билан боғлайдилар.

Шундай қилиб, бир ёндашувда ўқитиш технологиялари ўқитишнинг барча воситаларини камраб олган қандайдир жиҳозлаш сифатида ҳам

белгиланади. Унда технология ўқув жараёнини техниклаштиришни таъқозо қилади.

Бошқа ёндашувда технологияга таълим амалиётини янги ёки замонавийлаштирилган билимлар билан таъминлашнинг усули сифатида қарашга имконият беради. Бунда технологияга таълимнинг илмий тамойиллари ва амалиётини татбиқ этиш сифатида қаралади.

Технология тушунчаси 60-йилларда Америка ва Ғарбий Европада таълимни ислоҳ қилиниши билан боғлиқ равишда кириб келди. Б.Блуи, Ж. Королл, П.Я.Галлерин, В.И.Давыдов, Н.А.Менчинская, З.И.Калмыкова, Л.И.Занков технологиялари машҳур. Ўқитишни ташкил қилишнинг технологик ёндашувлари В.Н.Беспалько, Н.Ф.Талызина, Л.М.Фридман, Ю.Н.Кузнецкина, Г.С.Сухобоккой, Т.В.Кудрявцев, А.М. Матюшкин, М.И.Махмутов каби аксарият психолог ва дидактикачиларга тааллуқлидир.

Технологик ёндашувлар таҳлиладан, аксарият ўқитиш технологиялари бўш ва очик-равшан эъмолиги маълум бўлади. Бир қатор технологияларда назарий асослар кучайтирилган, амалий томони у қадар ойдинлаштирилмаган.

Т.А.Бадло технологиянинг бир томонини, яъни ўқитишда топшириқли ёндашувни ёритади. Бошқаларида ё компьютёр орқали дастурлаштирилган ўқитиш ёки ўқитишнинг муаммоли тўзилмаси ажралиб туради.

Айрим тадқиқотларда эса босқичли ўқитишнинг яхлит технологиялари ҳақида фикр юритилади.

1. Педагогик технологияда ҳали кўп аниқланмаган масалалар бор. Бу муаммони тадқиқ этиш ўқитиш технологиясининг тушунчаси ва методологик моҳиятини аниқлаш билан боғлиқ.

Педагогик технология ўзига ҳос ва потенциал педагогик натижаларга эришиш учун педагогик тизимнинг барча ташкилий томонларига алоқадор назарий ва амалий (таълим тизими доирасида) тадқиқотлар соҳаси сифатида белгиланади.

Педагогик технология моҳиятини ёритиш учун педагог-дидактикачилар томонидан берилган таърифларга тўхталишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

«**Педагогик технология** — психологик ва педагогик ўқитлар йиғиндиси бўлиб, шакллар, методлар, усуллар, ўқитиш йўллари, тарбиявий воситаларнинг мақсус тўпламидир. Айни замонда у педагогик жараённинг ташкилий-методик омилини ҳам билдиради» (Б.Лихачев).

«**Педагогик технология** — ўқув жараёнини амалга оширишнинг техникавий мазмунидир» (В.Н. Беспалько).

«**Педагогик технология** — режалаштирилган ўқитиш натижаларига эришиш жараёни тавсифи» (И.П. Волков).

«**Технология** — ишлов бериш, ҳолатни ўзгартириш санъати, маҳорати, малакаси ва методлар йиғиндиси» (В.М. Шепель).

«**Педагогик технология** — талаба ва ўқитувчининг уларга зарур шароит яратиш орқали ўқув жараёнини лойиҳалаштириш, ташкил этиш ҳамда ўтказиш бўйича педагогик фаолиятнинг ҳар томонлама ўйланган моделидир». (В.М. Манахов).

«Педагогик технология — бу таълим шакллариин жадаълаштирини вазифасини кўзлаган ўқитиш ва билимларни ўзлаштиринининг барча жараёналарини техника ва илсон омилларида ва уларнинг биргаликдаги харакатлари воситасида яратиш, татбиқ этиш ва белгиланишининг изчил методидир» (ЮНЕСКО).

«Педагогик технология — педагогик мақсадларга эришишда фойдаланиладиган шахсий имкониятлар, жиҳозлар ва методологик воситаларда амалда бўлишининг тизимли йиғиндиси ва тартибини билдиради»(М.В.Кларин).

«Педагогик технология — ўзида турли муаллифлар (манбалар)нинг барча таърифлари мазмунини қамраб олган мазмуний умумлашма ҳисобланади». (Г.К. Селевко).

Бу таърифлар таҳлилидан педагогик технология натижани қўлга киритиш учун таълим доирасида зарур бўлган воситалар тизимини режалаштириш ва татбиқ этиш деган ҳужуссага келиш мумкин.

Таълим технологияси деганда таълимнинг белгиланган мақсади ва талабанинг билим даражасига кўра ўқув фаолиятини бошқаришининг назарий лойиҳаси ва педагогик тизимнинг амалда бўлишини таъминловчи зарур воситалар тизими тушунилади.

Ўқитишнинг шахсга йўналтирилган технологияси бирор назария ва мақсад асосида ишлаб чиқилади. Педагогик тизимнинг амалда бўлиши, унинг мосланувчанлиги ҳамда талабанинг шахсий хусусиятлари, уларнинг технологик ва индивидуал меъёрлари билан боғланган. Бунда ушбу технологияларнинг мосланувчанлиги, уларнинг вариативлиги, талаба ҳатти-харакатларининг босқичлилиги муҳим аҳамият касб этади.

Ўқитиш технологияси сатҳида ўқув жараёнининг барча компонентлари ёритилади.

Шахсга йўналтирилган технология асосида талабаларининг интеллектуал ва эмоционал-мотивацион ривожланиши, билим ва касбий малакалар шаклланиши, таълим жараёнига қадрият сифатида ёндашиш муносабатини таъминлаш, фаолликни ошириш, ўз-ўзини англаш ва мустақиллигини шакллантириш ётади.

Бу тадқиқотларни таҳлил қилган ҳолда ушбу таърифни бериш мумкин:

Педагогик технология таълим мақсадларига эришиш ва шахснинг ривожланишига қаратилган педагогик фаолиятни муттасил равишда ривожлантириш тизими лойиҳасидир.

Олий таълимни нелоҳ қилиш бу масалаларга илмий асосланган нуқтан назардан ёндашишга мажбур этади. Ҳар қандай лойиҳалаш, ўқитишнинг илмий асосланган воситалари бўлгани ҳолда унинг технологиклигини ҳисобланмайди.

Лойиҳалаш методологик функция бажаради. У талабанинг психик ривожланиш қонуниятлари, ўқув жараёнининг ривожланиш хусусиятлари ва педагогик бошқарув усулларининг тадқиқот воситаси сифатида майдонга чиқади.

Педагогик кадрлар тайёрлайдиган Олий ўқув юртларида таълимни такомиллаштириш мақсадида педагогик мулоқотнинг янги шакллари, ахборотларнинг таркибий қисмларини қайта ишлаб чиқиш, ўқув фаолиятини бошқаришнинг янги шакллари талаб қилинади.

Технологик тараққиёт бугунги кунда ижтимоий жараёнларни кузатиб боришга қодир энг муҳим компонентлардан биридир. Педагогик таълим технологиясини яхшилаш жамият маданий савиясини ва унинг иқтисодий қудратини шакллантириш шартидир.

Ўқитиш технологияси таълим фаолиятини таъминлайди, билимларни меҳнат жараёнига татбиқ этишни таъминлайди, педагогнинг онглилигини қолипга туширади, унинг жадал ҳаракат қилишига ва ҳаёт йўлига таъсир кўрсатади.

Касбий ўқитиш технологияси шахсда интизом, ирода ва ихтисосликка бўлган қизиқишни юзага келтиради. Мутахассисга бўлган ҳар томонлама талабни қаноатлантиришга қаратилган таълим технологиялари педагог ва талабанинг ҳамкорлигига тезликда мосланган психологик-педагогик шарт-шароитларни амалга оширишга йўналтиради.

Мутахассисларни касбий тайёрлаш технологик тамойил бўлажак касбига қаратилган мақсадлар, мазмун функциялари, ўқитиш методларидир. Шундан келиб чиққан ҳолда педагогик технологиялар ишлаб чиқилади.

Педагогик технологияларга бўлган турли ёндашувлар шуни кўрсатадики, ҳақиқатдан ҳам ўқитиш технологиялари фан ва ишлаб чиқариш ҳамда ўқув-педагогик жараён оралигидан ўрин олади. Бу касбий дидактик тайёргарлик тизимидаги билимларнинг мустақил соҳаси бўлиб, у ўқитишнинг дидактика назарияси ва амалиёти билан чамбарчас боғланган. У ўқув фаолиятини бошқариш жараёнини лойиҳалаш ва конструкциялаш функцияларини ўзида қамраб олади.

Ўқитиш технологияси таркибига ўқув жараёнини бошқаришнинг аниқ усуллари, бошқариш ва ўқитишнинг айти истикболли тадбирлари ҳақидаги ҳам назарий, ҳам амалий билимлар киритилади. Ўқув жараёнининг бориш шароитларига мос равишда уларнинг изчиллиги белгиланади.

Ўқитиш технологияси, ўқитиш назарияси, ўқитиш техникаси. Улар ўқув фаолиятини бошқариш ҳақидаги педагогик соҳалардир, улар умумлаштирилган даражага кўра амалга оширилади.

Педагогик технология таълим истиқболининг жараёнлаштирилган аспектидир.

Ўқитиш технологиясини белгилаш – бу касбий фаолият соҳасида таълимий ва такомиллаштиш самарасини таъминловчи ўқув жараёнини метёрий бошқариб туришдир.

Илмий адабиётларда **педагогик технологиянинг** уч аспекти тўғрисида фикр юритилади: *илмий, тавсифий, амалий*.

Илмий аспектда ўқитишнинг мақсади, мазмуни ва методлари илмий асосланади, педагогик жараён лойиҳалаштирилади.

Тавсифий аспектда режалаштирилган ўқитиш натижаларига эришишнинг мақсади, мазмунни, методлари ва воситаларининг иштироки асосида алгоритм жараёни ишлаб чиқилади.

Амалий аспектда педагогик технология жараёни амалга оширилади.

Таълим амалиётига нисбатан педагогик технологиянинг уч сатҳи белгиланади: *умумпедагогик, хусусий методик, локал (модул)*.

Умумпедагогик технология яхлит таълим жараёнини ифода қилади.

Хусусий методик технология бир фан доирасидаги ўқув-тарбия жараёнини амалга ошириш методлари ва воситаларидан иборат бўлади.

Локал (модул) технология ўқув тарбия жараёнининг махсус бўлимларига технологияни татбиқ қилишни ифода қилади. Бу технология хусусий дидактик ва тарбиявий вазифаларни ҳал қилишга қаратилади.

Педагогикада ўқитиш технологиялари билан бирга таълимий технологиялар ҳам ўрин олган. Таълимий технологиялар мазмун-ахборот аспектини билдирса, ўқитиш технологияси жараёнга алоқадор деб ҳисобланади, яъни улар орасида ҳали ҳам аниқ фарқлар белгиланмаган.

Педагогик технология талабаларнинг тайёргарлик даражасига, уларнинг ахборотлар билан танишганлик ва амалий тайёргарлигига мосланган бўлиши лозим.

Касбий таълим тизимида ўқитиш технологиялари фундаментал ва амалий билимларнинг ўзлаштирилишини, ҳаракатларнинг рефлексивлигини аке эътиради ва ўз касбий фаолиятини шакллантиради.

Педагогик технология ўқитувчи ва талаба фаолияти билан белгиланади. Фаолиятнинг бундай турларига кўра педагогик технологиянинг тузилмаси аниқланади.

Педагогик технологиянинг тузилмаси. У *концептуал асос, таълим жараёни мазмун, технологик жараёндан* иборат бўлади.

Ҳар бир педагогик технология муайян илмий концепцияга асосланади.

Педагогик технологиянинг **илмий концепцияси** таълим мақсадларига эришишнинг фалсафий, психологик, ижтимоий-педагогик ва дидактик асосларини қамраб олади.

Таълим жараёни мазмуни таълим жараёнининг умумий ва аниқ мақсадлари, ўқув материали мазмунидан иборат бўлади.

Технологик жараён ўқув жараёнини ташкил этиш, ўқитувчи фаолияти, талаба фаолияти, ўқув жараёнини бошқариш усуллари, ўқув жараёни диагностикасини қамраб олади.

Ҳадқиқотчилар ҳар қандай педагогик технологияларни қаноатлантирадиган мезонларни белгилайдилар.

Изчиллик педагогик технологиянинг мезони сифатида жараёнининг мантикийлиги, педагогик технологиянинг барча қисмларининг ўзаро боғлиқлиги, яхлитлигини ўз ичига олади.

Педагогик технологиянинг мезонларидан бири **бошқарувга** асосланганлигидир. У ўқув жараёни диагностикаси, уни режалаштириш ва амалга оширишни лойиҳалаш, ундаги ўқитиш методлари ва воситалари билан ўзгартириб туришдан иборат бўлади.

Педагогик технологиянинг самарадорлик мезони таълим жараёнининг конкрет шароитларида олинадиган юксак натижаларни кўзда тутади.

Қайта тиклаш педагогик технологиялар мезонларидан биридир. Унда педагогик технологияларни бошқа ўқув юртиларида қўллаш имконияти тушунади.

Шундай қилиб, олий мактабда мутахассисларнинг касбий тайёргарлиги мураккаб ва доимий ҳаракатдаги тизимни ташкил этади. Бу тизимда бўлуси ўқитувчининг технологик тайёргарлиги алоҳида ўрин тутати. У бўлуси педагогнинг интеллектуал ривожланиши, фаол ўқиши, ижодий шахснинг ривожланиши, тафаккурнинг касбий йўналганлигини идрок қилиш, ўқув-билиш фаолиятини ташкил этишда тадқиқий (ишмий) тамойилларни амалга ошириш билан боғланган.

Бўлуси педагогнинг технологик тайёргарлиги олий ўқув юртида педагогик технологияларни амалга оширишни талаб қилади. Олий ўқув юрти таълим жараёнида фойдаланиладиган ва кенг тарқалган педагогик технологиялар: *муаммоли ўқитиш, ўқитишнинг табақалаштирилган ва индивидуал технологияси, программалаштирилган ўқитиш технологияси, компьютер ахборот технологияси, муаллифлик технологиясидир.*

4. ЎҚИТУВЧИ ФАОЛИЯТИНИНГ ТЕХНОЛОГИЯЛАНУВЧАНЛИГИ

Педагог бўлганим учунми, ҳар қалай ўқувчилик йилларим, ўқитувчиларим, синфдошларим тез-тез кўз олдимда намоён бўлади. Орадан рошпа-роса ўтгиз йил ўтгиди ... Мактаб кўнгиروғи чалиниши билан ҳар кун синфлар минглаб ўқитувчиларни ўзига чорлайди. Мана улар мактаб йўлаги бўйлаб дадил юриб келишгити, синф эшиги сим-сим очилади-ю ва ... улкан сирли ҳаёт бошланади. Унинг номи педагогик фаолият, педагогик ижод.

Бугун "Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури"да белгиланган вазифаларни амалга ошириш учун ижодий педагогика, ижодкор ўқитувчига эҳтиёж ниҳоятда орғиб бормоқда. Талабга жавоб берадиган мактаб қурилиши мумкин, ўқув хоналари замонавий жиҳозлар билан безатилиши мумкин, янги ўқув дарсликлари нашр қилиниши мумкин - лекин буларнинг ҳаммаси ҳали етарли эмас. Мактабга ҳақиқий педагог, ўқитувчи - шахс кириб келгандагина улар жонланади, ижодий педагогиканинг машъаласи ўчқунланади, педагогик назария ва тизимлар, кўргазмали қўлланмалар ҳаракатга келади. Бугун таълим муассасаларига ижодкор ўқитувчилар керак. Президентимиз "замонавий билим бериш учун, аввало, мураббийларнинг ўзи ана шундай билимга эга бўлиши керак" деганда фидокор педагогларни назарда тутган эди.

Ижодий педагогик фаолият - бу инсон шахсини, унинг дунёкарашини, ишончини, онгини, ҳулқини шакллантиришга қаратилган чексиз масалаларни ечиш жараёнидир. Психологик - педагогик адабиётларда педагогик фаолият турлари (таълим берувчи, тарбияловчи, ривожлантирувчи, сафарбарлик, тадқиқотчилик, ташкилотчилик, коммуникатив ва бошқа) қатор олимлар томонидан тадқиқ қилинган. Шу билан биргаликда педагогик фаолият мунтазам ўзгарувчан, янгиланувчан, ривожланувчанлиги билан ажралиб туради. унга ижтимоий буюртма узлуксиз таъсир кўрсатади.

Ўқув-тарбиявий жараёни илгор педагогик технологиялар билан таъминлаш вазифаси ҳам бевосита ўқитувчидан ижодкорлик фаолиятини, қолаверса, ишлаб чиқаришга тегишли бўлган соҳа билимларини талаб этади. Модомики, технология мавжуд экан, уни таълим-тарбияга сингдириш шарт экан, бу жараён қаерда кечиши мумкин, деган савол туғилиши табиий. Жавоб аниқ: у, шаксиз, педагогик корхонада - педагогик ишлаб чиқариш жараёнида рўй беради. Таниқли педагоглардан бири таъкидлаганидек, "бизнинг педагогик ишлаб чиқариш ҳеч қачон технологик мантиқ бўйича қурилмаган, аксинча ҳар доим ахлокий ватъ (насиҳат) мантиқи бўйича қурилган. Шу сабабдан таълимда ишлаб чиқаришнинг барча муҳим бўлимлари шунчалик ишпироксиз қоляпти". Ушбу ҳолатнинг вужудга келиш сабабларидан бири ҳам ана шу.

Энциликда педагогик атамалар таркибига "технология", "операция" (амал), "ишлаш қобилияти", "техник назорат", "допуск" (ўлчам фарқи) каби қатор тулғулчаларни киритиш, уларнинг педагогик таъқинини яратиш ва бевосита ўқитиш жараёнида қўллаш қўндалик заруратга айланмоғи даркор. Замонавий ўқитувчи фаолияти билимларни узатувчи оддий методист сифатида эмас, балки "ўқитувчи - технолог" нуқтаи назаридан баҳоланиши керак.

Технология - бу шахсни ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантириш қонунларини ўзида жо қиладиган ва яқуний натижани таъминлайдиган педагогик фаолиятдир. "Технология" тушунчаси регулятив (тартибга солиб турувчи) таъсир этиш кучига эга бўлиб, эркин ижод қилишга ундайди:

- самарали ўқув-билиш фаолиятининг асосларини топиш;

- уни экстенсив (куч, вақт, ресурс йўқотишга олиб келадиган самарасиз) асосдан кўра интенсив (жадал), мумкин қадар илмий асосда қуриш;

- талаб этилган натижаларни қафолатлайдиган фан ва тажриба ютуқларидан фойдаланиш;

- ўқитиш давомида тузатишлар эҳтимолини лойиҳалаш методига таянган ҳолда йўқотиш;

- таълим жараёнини юқори даражада ахборотлаштириш ва зарурий ҳаракатларни алгоритмлаш;

- техник воситаларни яратиш, улардан фойдаланиш методикасини ўрлаштириш ва бошқа.

Технология мураккаб жараён сифатида қатор ўқитиш босқичларидан, ўз навбатида бу босқичларнинг ҳар бири ўзига хос амаллардан иборат бўлади.

Амал - ўқитувчининг синфда мавзу бўйича ўқув элементларини тушунтириш борасидаги бажарган ишлар йиғиндиси бўлиб, ўқитиш жараёнининг шу босқичида тугалланган қисмини ташкил этади. Агар ўқув предметининг ҳар бир мавзуси алоҳида босқич ҳисобланса, шу мавзу бўйича ўқув элементларининг ҳар бири алоҳида амал сифатида қаралиши мумкин. Амал технология асосини ташкил этиб таълим мақсадини режалаштиришда ва амалга оширишда эътиборга олинадиган асосий элемент ҳисобланади. Амаллар бири қатор **усуллардан** иборат бўлиб, уларнинг ҳар бири **ҳаракатларга** бўлинади. Бошқача қилиб айтганда, бирор бир ўқув элементини тушунтириш учун ўқитувчи самарали таълим воситалари.

методларидан фойдаланиш давомида у ёки бу алгоритмик ҳаракатни мақсадига мос ҳолда аниқ бажаради.

Техник назорат - ўқитувчи (лаборант) фаолиятига тегишли функция бўлиб технологияда иштирок этаётган воситаларнинг техник ҳолатини аниқлаш ва баҳолашдир. Бинобарин, ўқитишда қўллаш зарур бўлган техник (ёки кўргазмали) қуроллар, тренажерлар ва бошқа) воситаларни машғулот олдидан тайёрлаш ёки ишлатиш жараёнида ўзгаридаган хусусиятларини белгилаб олиш таълим жараёнининг бир текисда, узлуксиз давом этиши, вақтдан самарали фойдаланишни кафолатлайди. Вақт ўтиши билан у ёки бу техник восита кўрсаткичлари ўзгариши, паспортда кўрсатилган миқдордан фарқланиши мумкин. Шу боисдан "допуск" тушунчаси технологияда қўлланилади. Допуск - энг катта ва энг кичик чекли ўлчамлар орасидаги фарқ, ўлчамдир. Дидактик жараёнда фойдаланилаётган ҳар бир техник восита учун допуск майдони - ишлатиш чегараси бўлади. Агар шу чегара бузиlsa педагогик технология босқичли сифатида пўтир этади ёки кўзланган мақсадга эришиб бўлмайди. Демак, ўқитишнинг техник воситасини яроқли ҳолга келтириш чоралари кўрилади.

Допуск тушунчасига, шунингдек, рейтинг тизимида ҳам дуч келишимиз мумкин. Ўқувчи (талаба) билимини баҳолашда чекли баълар миқдори келтирилади: "ўрта" - 55-64,9; "юқори" - 65-85,9; "жуа юқори" - 86-100. Демак, ўқувчи билимини "ўрта" баҳолашда допуск киймати - $64,9-55 = 9,9$ ва ҳоказо.

Ўқитувчи фаолияти тавсифномасида "технологияланувчанлик" ўзига хос янги тушунча сифатида ўз ўрнини топиши керак. У таълим жараёнининг самарадорлигини, мақбуллигини, илмийлигини янги сифат даражасига кўтарилганлигини белгилаб беради. Ёхуд технологияланувчанлик - бу педагогик жараёнининг техникавий қуролланганлигини ёки инструменталлик даражасини белгилловчи тик кўрсаткичдир.

Технологияда олдидан белгиланган мақсадга тўлиқ мос келадиган натижаларни таъминловчи предметли соҳанинг объектив қонунлари ўз ифодасини топади. Бироқ педагогик фаолиятнинг технологик жиҳатлари (техникавий ёки бошқа материалли фаолиятдан фарқланувчи) шахс сифат кўрсаткичларидан, унинг мағзи эса - ҳаяжонли-ахлоқий тажриба элементларидан айри ҳолда бўлиши мумкин эмас.

Педагогик технология инсон онги, тафаккури билан боғлиқ билимлар соҳаси сифатида мураккаб ва ҳаммага ҳам тушунтириш мумкин бўлмаган педагогик жараёни ифода этади. Унинг ўзига хос жиҳати - тарбия мумимосини ҳам қамраб олишидир. Демак, технология самарадорлиги инсон ўзининг кўп қиррали томонлари билан унда қанчалик тўлиқ намоён бўлаётганига, унинг психологик-касбий жиҳатлари, уларни келажакда ривожланиши (ёки пасайиши) қандай ҳисобга олинаётганлигига боғлиқ экан. Шу жиҳатдан олганда технология шахснинг ривожланиш босқичларини лойиҳалаштириш, ташхислаш каби имкониятларини беради. Бу эса ўқитувчининг технологик жараён билан ишлаш қобилиятига боғлиқ.

Ўқитувчининг белгиланган таълим (тарбия) вазифаларини меъёрий ҳужжатларда кўрсатилган талаблар асосидаги чегаравий кўрсаткичлар доирасида бажариш ҳолати ишлаш қобилияти деб аталиши мумкин. Бинобарин, у ёки бу фан ўқитувчисининг маҳоратини аниқлашда унинг

фаолияти давлат таълим стандартлари талабларига ва педагогик шартларга нечоғлиқ мос келиши назарда тутилади.

Педагогик наشرларда ўқитувчи фаолиятини баҳолаш учун қатор кўрсаткичлар тавсия этилади, шу жумладан:

1) педагогик натижавийлик - ўқитувчи ўқитган гуруҳда фан бўйича ўзлаштиришнинг ўртача қиймати;

2) ўқитишнинг илмийлик даражаси - ўқитувчининг ўқув элементларини фан абстракцияси погоналари бўйича тушунтириши;

3) таълим мазмунини методик тайёрлаш - умумийлиги, изчиллиги, ҳаракатдалиги, ортиқча эмаслиги каби талабларни эътиборга олиниши;

4) таълимда у ёки бу натижани қўлга киритиш йўлларида самарали фойдаланиш - экстенсив ёки интенсив шароитда ва ҳоказо.

Аслида ижодкор ўқитувчи учун асосий касбий-методий кўрсаткич-бу биринчи навбатда ўз ҳолатини педагогик жараёнда бунёдкор сифатида ҳис этиши ва англаб етишидир. Ўқитувчи ўзининг педагогик фаолиятида хусусий касбий яроқчилигини били керак. Педагогик воқеликдаги ўз ўрнини баҳолай олмас экан, ундан ҳеч қачон ижодкорликни талаб қилиб бўлмайди. Педагогик фаолиятга кириб келаётган ҳар бир инсон ўзининг унга мосланувчанлигини, қоланерса "инсон-инсон" кўринишдаги касблар тизимига (педагогик меҳнат ана шундай тизим) лаёқати, қизиқиши борлигини тўлиқ тасаввур этиши керак. Бу сифатни аниқлаш йўллари хилма-хил.

1. Бошқалар сизни мулоқотда ҳафа қилиб қўядиган, озор берадиган шахс деб ҳисоблайдими?

2. Сизнинг дилингизда мулоқот натижасида турли эътирослардан ҳосил бўлган ҳафтарчилик ёки хурсандчиликлар узоқ сақланиб турадими?

3. Қайфиятингизда кўтарилиш ва тушиш ҳоллари тез-тез бўлиб турадими?

4. Ўз номингизга қилинган таъқиддан оғир ва узоқ вақт азият чекасизми?

5. Сизни серпшовқин, қувноқ компания чарчатадими?

6. Янги одамлар билан танишганингизда ўзингизда сезиларли даражада қийналиш, уялиш ҳолатлари кечадими?

7. У ёки бу ҳақда ўнга одамлардан сўрагандан кўра китоблар ёрдамида билиб олишингиз енгил ва ёқимлими?

8. Ўзингизда ёлғиз дам олиш, жимжитликда бўлиш истаги тез-тез сезилиб турадими?

9. Сиз гаплашиш тўғри келганда керакли сўзларни узоқ қидирасизми?

10. Сиз кенг даврада янги танишувдан кўра доимий таниш бўлган кичик гуруҳни хоҳлайсизми?

Агар жавоблар куўчилиги "ҳа" тарзида бўлса, очиги педагогик фаолият осон кечмайди. Ўқитувчи касбий-шахсий тарбия ишлари соҳасида кўп меҳнат қилиши керак бўлади. Энг муҳими, хусусий педагогик фаолият моҳиятини, аҳамиятини ва мақсадини тушуниб етиши, доимий равишда жорий ўқитиш вазифаларини истиқболлилари билан бирга олиб боришни уддалаши керак. Агар шу қобилият ўқитувчида йўқ бўлса, у яхшигина "бажарувчи" бўлиши мумкин, лекин ҳеч қачон ижодкорлик погонасига кўтарила олмайди. Педагогик технология эса ҳар доим таълим мақсадини аниқ ўрнатилдан бошлаб то унинг натижаларини баҳолашгача бўлган

босқичларнинг ҳар бири учун ижодий фаолиятни талаб этади. Хўш, ўқитувчи фаолиятининг технологияланувчанлик даражаси қандай мезонлар билан ўлчанади? Фикримизча, бундай мезонлар сифатида қуйидагиларни алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин:

-ташҳисланувчан ўрнатилган мақсад – ўқувчи (талаба) томонидан дидактик жараён маҳсули сифатида ўзлаштирилган аниқ ўлчамли тушунчалар, амаллар, фаолият турлари;

-таълим маъмулини ўқув элементлари ёрдамида баён қилинган абстракция поғоналарининг ва ахборотларни ўзлаштириш даражасининг ҳисобга олинishi;

-ўқув материалларини ўзлаштириш босқичларининг етарлича маънавий қатъиянлиги - дидактик жараён тузилмасига мослиги;

-ўқув жараёнига янги воситалар ва ахборотлаштириш усулларининг жорий этилиши;

-ўқитувчининг қоидадаги (алгоритмли) ва эркин, ижодий фаолиятида мумкин бўлган четга чиқиш чегарасининг кўрсатилиши;

-ўқувчи (талаба) ва ўқитувчи фаолиятида шахсий мотивлашганликнинг таъминланиши (эркинлик, ижодиёт, курашувчанлик, ҳаётий ва касбий моҳият ва бошқалар);

-ўқитиш жараёнининг ҳар бир босқичида коммуникатив муносабатларнинг, ахборот техникалари билан муомала қилишнинг мақсадга мувофиқлиги.

Ўйлаймизки, бу кўрсаткичлар лойиҳаланган ўқув жараёнининг технологик даражасини тўлиқ ифода қилади, амалда жорий этилиши эса ўқитувчини юқори малакали мутахассисга айлаштиради, ўқувчи (талаба)нинг нуфузини ҳам бирмунча оширади ва ижодий фаолиятини ривожлаштириш учун янги қирраларни очади. Шу билан биргаликда таъкидларимиз "ҳақиқатнинг охириги бекати" деган фикрдан узоқмиз, чунки педагогик технологияни лойиҳалаш шунчалик мураккаб жараёнки, у ҳар бир таълим тури, қолаверса, ҳар бир фан учун ўзига хос ижодкорликни талаб этади.

Агар ўз педагогик фаолиятингизни ушбу мезонларга мос ҳолда олиб бораётган бўлсангиз, шубҳасиз, Сиз лойиҳа муаллифисиз. Энди методист-ўқитувчиликдан "педагог-технолог" даражасига кўтарилидингиз. Шундай янги касбий фаолият ҳар бирингизга насиб этсин.

5. ЎҚИТУВЧИНИНГ ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТИ ВА УНИНГ ТУЗИЛМАСИ

Инновация (инглизча innovation) - янгилик киритиш, янгиликдир.

А.И. Пригожин **инновация** деганда *муайян ижтимоий бирликка - таъкилот, аҳоли, жамият, гуруҳга янги, исбатлан турғун унсўрларни кириштиб борувчи мақсадга мувофиқ ўзгаришларни тушунади. Бу инноватор фаолиятдир.*

Тадқиқотчилар (А.И. Пригожин, Б.В. Сазонов, В.С. Толстой, А.Г.Кругликов, А.С.Ахмезер, Н.П.Степанов ва бошқалар) инновацион жараёнлар таркибий қисмларини ўрганишининг икки ёндашувини

ажратадилар: янгиликнинг индивидуал микросатҳи ва алоҳида-алоҳида киритилган янгиликларни ўзаро таъсири микросатҳи.

Биринчи ёндашувда ҳаётга жорий этилган қандайдир янги гоя ёритилади.

Иккинчи ёндашув алоҳида-алоҳида киритилган янгиликларнинг ўзаро таъсири, уларнинг бирлиги, рақобати ва оқибат натижада бирининг ўрнини иккинчиси эгаллашидир.

Олимлар инновацион жараён микротузилмасини таҳлил қилишда ҳаётнинг даврийлик концепциясини фарқлайдилар.

Педагогикага оид адабиётларда инновация жараёни схемаси берилди. У қуйидаги босқичларни қамраб олади:

1. Янги гоя туғилиши ёки янгилик концепциясини пайдо қилиш босқичи, у кашфиёт босқичи деб ҳам юритилади.

2. Иштиро қилиш, яъни янгилик яратиш босқичи.

3. Яратилган янгиликни амалда қўллаш босқичи.

4. Янгиликни ёйиш, уни кенг тadbик этиш босқичи.

5. Муайян соҳада янгиликнинг ҳукмронлик қилиш босқичи. Бу босқичда янгилик ўзининг янгилигини йўқотади, унинг самара берадиган муқобили пайдо бўлади.

3. Янги муқобиллик асосида, алмашиштириш орқали янгиликнинг қўлланиш доирасини қисқартириш босқичи.

4. Янгилик киритишни мақсадга мувофиқ йўнаштирилган кашфиёт, уни кенг ёйиш ва фойдаланиш жараёни мажмуи, унинг мақсади инсонларнинг эҳтиёжи ва интилишларини янги воситалар билан қондириш деб билади.

Янгилик киритишнинг тизимли концепцияси муаллифлари (А.И.Пригожин, Б.В.Сазонов, В.С. Толстой) инновацион жараёнларнинг икки муҳим шаклини фарқлайдилар.

Биринчи шаклга оддий ишлаб чиқиш қиради. Бу илк бор маҳсулот ўзлаштирган ташкилотларга тааллуқлидир.

Иккинчи шаклга янгиликни кенг қўламда ишлаб чиқиш қиради.

Янгилик киритиш ҳам ички мантиқ, ҳам вақтга нисбатан қонуний ривожланган ва унинг атроф-муҳитга ўзаро таъсирини белгилайди динамик тизимдир.

Педагогик инновацияда "янги" тушунчаси марказий ўрин тутди. Шунингдек, педагогик фанда хусусий, шартли, маҳаллий ва субъектив янгиликка қизиқиш уйғотади.

Хусусий янгилик В.А. Сластениннинг аниқлашича, жорий замонавий тизимда муайян тизим маҳсулоти унсурларидан бирини янгилашни кўзда тутди.

Мураккаб ва прогрессив янгиланишга олиб келувчи маълум унсурларнинг йиғиндиси **шартли янгилик** ҳисобланади.

Маҳаллий янгилик конкрет объектда янгиликдан фойдаланиш билан белгиланади.

Субъектив янгилик маълум объект учун объектнинг ўзи янги бўлиши билан белгиланади.

Илмий йўналишларда янгилик ва инновация тушунчалари фарқланади. Янгилик - бу воситадир: янги метод, методика, технология ва бошқалар.

Масалан, **янги** тушунчасига таъриф бериб, педагогикадаги **янги** бу фақатгина гоё эмас, балки ҳали фойдаланилмаган ёндашувлар, методлар, технологиялардир, лекин бу педагогик жараённинг унсурлар мажмуан ёки алоҳида олинган унсурлари бўлиб, ўзгариб турувчи шароитда ва вазиятда таълим ва тарбия вазифаларини самарали ҳал этишнинг илгор ибтидосини ўзида аке элтиради.

Педагогик янгиликка ўқитиш ва тарбия беришда аввал маълум бўлмаган ва аввал кайд қилилмаган ҳолат, натижа, ривожланиб борувчи назария ва амалиётга олгувчи педагогик воқеликнинг ўзгариб туриши сифатида қарайди.

Педагогик инновацияда Р.Н.Юсуфбекова *инновацион жараён тузилмасининг уч блокни фарқлайди:*

Биринчи блок - педагогикадаги янгиликни ажратиш блоки. Бунга педагогикадаги янгилик, унинг таснифи, янгиликни яратиш шарт-шароити, янгиликнинг меъёрлари, янгиликнинг ўзлаштириши ва фойдаланишига тайёрлиги, анъана ва новаторлик, янгилик яратиш босқичлари киради.

Иккинчи блок - янгиликни идрок қилиш, ўзлаштириш ва баҳолаш блоки: педагогик ҳамжамиятлар, янгиликни баҳолаш ва уни ўзлаштириш жараёнларининг ранг-баранглиги, педагогикадаги консерваторлик ва новаторлик, инновация муҳити, педагогик жамиятларнинг янгиликни идрок этиш ва баҳолашига тайёрлиги.

Учинчи блок - янгиликдан фойдаланиш ва уни жорий этиш блоки, яъни янгиликни тадбиқ этиш, фойдаланиш ва кеш жорий этиш қонуниятлари ва турлардир. Инновация жараёнлари талқинлари киши ўлтиборини ўзига тортади. У инновация жараёнининг қуйдаги тузилмасини беради:

- *фаолият тузилмаси - мотив - мақсад - вазифа - маъмун - шакл - методлар - методика қолпонентлари йиғиндис;*

- *самъий тузилма-инновацион фаолият субъектларининг халқаро, минтақавий, туман, шаҳар ва бошқа самълари;*

- *маъмун тузилмаси - ўқув-тарбиявий ишлар, бошқарув (ва б.)да янгиликнинг пайдо бўлиши, ишлаб чиқилиши ва ўзлаштирилиши;*

- *босқичликка асосланган ҳаёт даврийлик тузилмаси - янгиликнинг пайдо бўлиши - илдам ўсиши - етуқилиши - ўзлаш тирилиши - диффузия (сингил кетиши, тарқалиши) - бошлани (тўйиниши) - қолоқилиши - инқироз - иррадиация (алданиши) - қамонавийлаштирилиши;*

- *бошқарув тузилмаси - бошқарув ҳаракатлари 4 та тўрининг ўзаро алоқаси: режаслаштириши - ташкил этиши - раҳбарлик қилиши - назорат қилиши;*

- *ташқиллий тузилма - диагностика, олдиндан қура билли, соф ташқиллий, амалий, умумлаштирувчи, татбиқ олгувчи.*

Инновация жараёни таркибий тузилмалар ва қонуниятларни қамраб олган тизимдан иборатдир.

Педагогикага оид адабиётларда инновацион жараёнида 4 та асосий қонуният фарқланади:

- педагогик инновация муҳитининг аёвсиз бемаромлик қонуни;
- ниҳоят амалга ошириш қонуни;
- қолиплаштириш (стереотиплаштириш) қонуни;
- педагогик инновациянинг даврий такрорланиши ва қайтиши қонуни;

қонуни;

Аёвсиз бемаромлик қонунида педагогик жараён ва ҳодисалар тўғрисидаги яхлит тасаввурлар бўзилади, педагогик онг бўлилади, педагогик янгилик баҳоланади ва у янгиликнинг аҳамияти ва қиммати кенг ёйилади.

Ниҳоят амалга ошириш қонуни янгиликнинг ҳаётийлиги бўлиб, у эрта ё кеч, стихияли ёки онгли равишда амалга ошади.

Қолиплаштириш (стереотиплаштириш) қонуни шундан иборатки, унда педагогик инновация фикрлашни бир қолипга тушириш ва амалий ҳаракатга ўтиш анъанасига таянади. Бундай ҳолат педагогик қолип (стереотип)ни қоқоқликка, бошқа янгиликларнинг амалга ошишига тўсиқ бўлиши олиб келади.

Педагогик инновациянинг даврий такрорланиши ва қайтиши қонунининг моҳияти шундаки, унда янгилик янги шароитларда қайта тикланади.

Педагогик инновация тадқиқотчилари инновация жараёнининг икки турини фарқлайдилар:

Инновациянинг биринчи тури стихияли ўтади, яъни инновацион жараёнда унга бўлган эҳтиёж ҳисобга олинмайди, уни амалга оширишнинг барча шарт шароит тизимлари, усуллари ва йўлларига онгли муносабат бўлмайди.

Инновациянинг иккинчи тури онгли, мақсадга мувофиқ, изллий асосланган фаолият маҳсулидир.

Олий мактабдаги инновацион жараёнлар В.А.Сластенин ва бошқалар томонидан тадқиқ қилинган.

Олий мактаб инновацион жараёнлари негизида қуйидаги ёндашувларни белгилаш мумкин:

- маданиятишунослик (инсонни билишнинг устувор ривожланиши) жиҳатидан ёндашув;
- шахсий фаолият (таълимдаги янги технологиялар) жиҳатидан ёндашув;
- кўп субъектли (диалогик) ёндашув, касбий тайёргарликни инсонпарварлаштириш;
- индивидуал - ижодий (ўқитувчи ва талабаларнинг ўзаро муносабатлари) ёндашув.

Олий мактабда инновацион фаолиятнинг субъекти ўқитувчи, унинг шахсий имконияти ҳисобланади. Бунда ўқитувчи шахсининг ижтимоий-

маданий, интеллектуал ва ахлокий имкониятлари юксак аҳамиятга эга бўлади.

С.М.Годниининг ишларида талабанинг шахсий ҳислатлари педагогик жараёнининг субъектни сифатида ёритилади. Унга қўйиладиганни киритади: ўқитишнинг ҳозирги ва келгуси босқичлари учун қабул қилинган ўқув - тарбия жараёнининг мақсади, вазифаси ва кўрсатмаларини англай билиш, интеллектуал меҳнатнинг янги табдилларини эгаллаш, мақсадга мувофиқ касбий ўз-ўзини тарбиялаш ва мустақил таҳсил олиш, қийинчиликларни аъло даражада енга билиш, ўсини ва мустаҳкам ўрин эгаллашнинг кенгаётган интеллектуал ва касбий имкониятлари, истикболлари билан қониқиш, ўзининг социал ролини бажаришда фаол бўлиш ва ҳоказо.

Инновацион педагогик жараёнининг муҳим унсурлари шахснинг ўз-ўзини бошқариши ва ўзини-ўзи сафарбар қила олиши ҳисобланади. Унинг энг муҳим йўналишларидан бири талабаларнинг билиш фаолиятини ривожлантириш.

Бундай йўналиш талабаларнинг ўқув ишларини фаоллаштириш, уларнинг касбий ихтисослашганини аниқлаб олиш фаолиятини ўз ичига олади.

Таянч йўналишлар - таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг интеграциялашуви, уларнинг ўзаро алоқаларида янги тамойилларга ўтиш.

Шундай қилиб, инновацион фаолият назарияси таҳлили унинг энг муҳим йўналиши **гуманистик аксиология** экан деган ҳулосага олиб келади.

Инновацион фаолиятта аксиологик ёндашув инсон ўзини янгилик яратиш жараёнига бахшида қилини, ўзи томонидан яратилган педагогик қадриятлар йиғиндисини англатади.

Аксиология инсонга олий қадрият ва ижтимоий тараққиётнинг бирдан-бир мақсади сифатида қарайди.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти яратувчилик жараёни ва ижодий фаолият натижасидир.

В.А.Сластенин ўқитувчининг инновацион фаолиятини тузишда унга акмеологик жиҳатдан ёндашади.

Акмеология (акме) - юнонча олий нукта, ўтқир, гуллаган, етук, энг яхши давр деган маъноларни билдиради.

Б.Г. Ананьев, Н.В.Кўзьмина, А.А.Деркач ва бошқалар касбий фаолиятнинг самарасини ошириш билан йўғрилган инсон ҳаётининг энг ижодий давлари, етуклик босқичлари тўғрисида фикр юритадилар. Улар етук инсонларнинг профессионализм, шахс ривожланишининг гуллаган давридаги психик қонуниятлари, профессионализмга етишишда тўсиқлардан ўта олиш масалалари билан шугулланганлар.

В.А.Сластенин акмеологиянинг юксак профессионализмга, мутахассиснинг ўзоқ ижодий умр кўришига олиб келадиган субъектив ва объектив омилларини асослаб берди. Объектив омилларга олинган

таълимнинг сифатини, субъектив омилларга эса инсоннинг истеъдоди ва қобилиятини, ишлаб чиқариш вазифаларини самарали ҳал қила олишдаги маъсулияти, мутахассисларга ҳос ёндашувини қиритади.

Юқсак профессионализмга эришишнинг омиллари сифатида қуйидагилар кўрсатилади:

- *истеъдод иншонлари;*
- *ўқувчилик;*
- *қобилият;*
- *истеъдод;*
- *олига тарбияси шароити;*
- *ўқув юрти;*
- *ўз ҳатти-ҳаракати.*

Акмеология илмий нуқтаи назардан профессионализм ва ижод муносабати бирлигидир. Бунда қуйидаги категориялар фарқланади:

- *ижодий индивидуаллик;*
- *ўзининг ўсиши ва такомиллашши жараёни;*
- *ўз имкониятларини амалга оширишда креатив тажрибаси.*

Ўқитувчининг ижодий индивидуаллиги қуйидагилардан иборат:

- *интеллектуал - ижодий ташаббус;*
- *билимлар кенглиги ва чуқурлиги интеллектуал қобилияти;*
- *индияларга нисбатан ҳушёрлик, ижодга танқидий ёндашув, вужудан яратувчилик қурашчанлик қобилияти;*
- *ахборотларга тинчанлик, муаммолардаги қайри одатийликка ва янгиликка бўлган ҳис-туйғу, профессионализм, билимга бўлган чанқоқлик (Н.В.Вишнекова).*

В.А.Сластенин ижодий индивидуализмни рўёбга чиқаришнинг асосий вазифаларини қуйидагича белгилайди:

- *ижтимоий моҳият касб этган маданиятни бойитиш;*
- *педагогик жараён ва шахс билимларини янгилаб туриш;*
- *самарали ва аҳамиятли меъёрларни белгилайдиган янги технологияларни топиш;*
- *шахснинг ўз тақдирини ўзи белгилаши ва ўзини ўзи намоён қила олиши асосида ўз ривожланишини таъминлаш;*

Шу тариқа ўқитувчининг ижодий индивидуаллигини шакллантириш шахс ривожланиши ва янгилашнинг динамик инновацион жараёни сифатида тушунилади.

Ижодий индивидуалликни характерлайдиган ўз-ўзини англаш қуйидагиларни камраб олади: ўзини бошқаларга қиёс қилиш асосида ўз шахсининг бетақдор эканлигини англай олиши; ўзи туғрисидаги креатив кўринишлар ва тасаввурлари туплами; индивидуал креатив ўзига ҳосликнинг бир бутунлиги ва уйғунлиги, ички бирлиги; шахснинг камолотидаги динамиклик ва доимийлик жараёни ва унинг ижодкор сифатида шаклланиши; шахс ўзини намоён қила олиши ва ўзининг муайян ишларни амалга

оширишга ҳозир турганлиги; ижодкор сифатида ўзини бахшида қила олиши ва шахсий ҳамда ижтимоий вазиятларда ўзининг урнини англай олиши (В.А.Сластенин).

Инновацион фаолият тузилмаси таҳлилида акмеологик ёндашув ўқитувчининг касбий маҳораат чўққиларига эришувида унинг шахси ривожланиш қонуниятларини очиш имконини беради.

Ўқитувчи инновацион фаолиятининг энг муҳим тавсифи креативликдир.

Креативлик термини англия-америка психологиясида 60-йилларда пайдо бўлди. У индивиднинг янги тушунча яратиши ва янги кўникмалар ҳосил қилиш қобилияти, ҳислатини билдиради.

Креативлиكنи тавсифлайдиган қатор индивидуал қобилиятларни кўрсатади:

- *фикрнинг раволиши;*
- *фикрни мақсадга мувофиқ йўллай олиши;*
- *ўнга ҳослик (оригиналлик);*
- *қизиқувчанлик;*
- *фаразлар яратиш қобилияти;*
- *хаёл қила олиш, (фантазия.)*

Ўқитувчи фаолиятида креативлиكنинг бир неча босқичларини белгилан мумкин:

Биринчи босқичда тайёр методик тавсияномалардан сифатли фойдаланилади; **иккинчи босқичда** мавжуд тизимга айрим мосламалар (модификациялар), методик усуллар киритилади; **учинчи босқичда** гоёни амалга ошириш мазмуни, методлари, шакли тўла ишлаб чиқилади; **тўртинчи босқичда** ўқитиш ва тарбиялашнинг ўз бетакорр концепцияси ва методикаси яратилади.

Ўқитувчининг инновация фаолияти тузилмасидаги энг муҳим компонент бу рефлексиядир.

Рефлексия ўқитувчининг ўз онги ва фаолиятини белгилаш ва таҳлил қила олиш деб қаралади (ўз фикри ва ҳаракатларига ташқаридан назар. В.А.Сластенин).

Педагогикага оид адабиётларда рефлексив жараёнларни изоҳлашнинг икки анъанаси мавжудлиги айтилади:

- *объектлар моҳиятини изоҳлаб, уларни конструкциялай оладиган оннинг рефлексив таҳлили;*

- *шахслараро мулоқот маъносини тушуниш рефлексияси;*

Бу билан боглиқ равишда педагог олимлар қўйидаги рефлексив жараёнларни фарқлайдилар:

- *ўз-ўзини ва бошқаларни тушуниш;*
- *ўз-ўзига ва бошқаларга баҳо бериш;*
- *ўз-ўзини ва бошқаларни изоҳли таҳлил қилиш.*
-

Рефлексия (лотинча Reflexio- ортга қайтиш) субъектнинг ўз (ички) психик туйғу ва ҳолатларини билиш жараёнини билдиради.

Фалсафа ва педагогикага оид адабиётларда рефлексия шахсининг ўз онгидаги ўзгаришларни таҳлил қилиш жараёни деб ёзилади.

Психологик дугатда шундай изоҳ берилади: "Рефлексия - фақат субъектнинг ўз-ўзини билиши ва тушуниши эмас, балки бошқалар унинг шахсий ҳолатлари, ҳис қилиш ва билиш туйғуси (когнитив) тасаввур қилиш ҳамда тушунишини билишларини ҳам англатади.

Ўқитувчининг инновацион фаолиятини шакллантириш шартлари

Инновационлик педагогик жараёнини ифодалаб, нафақат унинг дидактик қурилмасига, балки ўқитувчининг ижтимоий моҳияти натижалари ва руҳий киффасига ҳам тааллуқлидир.

Инновационлик очиқликни, бошқалар фикрининг тап олиншини билдиради.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти турли ҳилдаги қарашларнинг тўқнашуви ва ўзаро бойитилиши динамикасида амалга оширилади.

Ўқитувчининг инновацион фаолиятини самарали амалга ошириш бир қатор шарт-шароитларга боғлиқ. Унга ўқитувчининг тайинли мулоқоти аке фикрларга нисбатан бегараз муносабати, турли ҳолатларда рационал вазиятнинг тап олишга тайёрлиги қиради. Бунинг натижасида ўқитувчи ўз билим ва илмий фаолиятини таъминлайдиган кенг қамровли мавзу (мотив)га эга бўлади.

Ўқитувчи фаолиятида ўз-ўзини фаоллаштириш, ўз ижодкорлиги, ўз-ўзини билиши ва яратувчилиги муҳим аҳамият касб этади. Бу эса ўқитувчи шахсининг креативлигини шакллантириш имкониятини беради.

Янгилик қиритишнинг муҳим шартги *мулоқотнинг янги вазиятини* тугдиришдир.

Мулоқотнинг янги вазияти - бу ўқитувчининг ўз мустақил манжееини, дунёга, фанга, ўзига бўлган янги муносабатни ярата олиш қобилиятидир. Ўқитувчи ўз нуқтаи назарларига ўралашиб қолмай, педагогик тажрибаларнинг бой шакллари орқали очилиб, мукаммаллашиб боради. Бундай вазиятларда ўқитувчининг фикрлаш усуллари, ақлий маданияти ўзгариб боради, ҳиссий туйғулари ривожланади.

Кейинги шарт - бу ўқитувчининг *маданият ва мулоқотга шайлиги*.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти воқеликни ўзгарттиришга, унинг муаммо ва усулларини ечишга қаратилгандир.

Ўқитувчи ва талаба ўртасидаги мулоқот намунасининг ўзгариши инновацион фаолият шартларидан биридир.

Янги муносабатлар анъаналарга кўра, қистовлар, ҳукмга бўйсунуш каби ҳолатлардан ҳоли бўлиши лозим. Улар тенг ҳамкорлик, ўзаро бошқариш, ўзаро ёрдам шаклида қурилган бўлиши даркор.

Муносабатларидаги энг муҳим жиҳат бу ўқитувчи ва талабанинг ижоддаги ҳамкорлигидир.

Инновацион фаолият қуйидаги асосий функциялар билан изоҳланади:

- *касбий фаолиятнинг онгли таҳлили;*
- *меъёрларга нисбатан танқидий ёндашув;*
- *касбий янгиликларга шайқил;*
- *дунёга ижодий яратувчилик муносабатида бўлиш;*
- *ўз имкониятларини рўёбга чиқариш, ўз турмуш тарти ва интилишларини касбий фаолиятда муваффақ қилиш.*

Демак, ўқитувчи янги педагогик технологиялар, назариялар, концепцияларнинг муаллифи, ишлаб чиқарувчиси, тадқиқотчиси, фойдаланувчиси ва тарғиботчиси сифатида намоён бўлади.

Ҳозирги жамият, маданият ва таълим тараққиёти шароитида ўқитувчининг инновация фаолиятига бўлган зарурият қуйидагилар билан ўлчанади:

- *ижтимоий-иқтисодий янгиланиш таълим тизими методология ва ўқув жараёни технологиясини тубдан янгиланиш талаб қилади. Бундай шароитда ўқитувчининг инновация фаолияти педагогик янгиликларни яратиш, ўзлаштириш ва фойдаланишдан иборат бўлади;*
- *таълим маъмуриини инсонпарварлаштириш доимо ўқитувчининг янги таъкилий шакллари, технологияларини қидиришни тақозо қилади;*
- *педагогик янгиликни ўзлаштириш ва уни татбиқ этишга нисбатан ўқитувчининг муносабатининг ўзгариши.*

Ўқитувчининг инновацион фаолияти таҳлили янгилик киритишнинг самарадорлигини белгиловчи муайян меъёрлардан фойдаланишни талаб қилади. Бундай меъёрларга - янгилик, мақбуллик (оптимальность), юқори натижалилик, оммавий тажрибаларда инновацияни ижодий қўллаш имкониятлари киради

Янгилик педагогик янгилик меъёри сифатида тақлиф қилинадиган янгиликни, моҳиятини ақс эттиради. Педагог олимлар янгиликнинг қўлланиш даражаси ва соҳасига кўра фарқланадиган мутлақ, чегараланган мутлақ, шартли, субъектив даражаларини фарқлайдилар.

Мақбуллик меъёри ўқитувчи ва талабанинг натижага эришиш учун сарфланган куч ва воситаларини билдиради.

Натижалилик ўқитувчи фаолиятидаги муайян муҳим ижобий натижаларни билдиради.

Педагогик янгилик ўз моҳиятига кўра оммавий тажрибалар натижаси бўлиб қолиши лозим. Педагогика янгиликни дастлаб айрим ўқитувчиларнинг фаолиятига олиб кирилади. Кейинги босқичда-синалиб объектив баҳо олгандан сўнг оммавий татбиқ этишга тавсия этилади.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти ўз ичига янгиликни таҳлил қилиш ва унга баҳо бериш, келгусидаги ҳаракатларнинг мақсади ва концепциясини шакллантириш, ушбу режани амалга ошириш ва таҳрир қилиш, самарадорликка баҳо беришнинг қамраб олади.

Инновацион фаолиятнинг самарадорлиги педагог шахсияти билан боғлиқ.

В.А.Сластенин тадқиқотларида ўқитувчининг инновацион фаолиятга бўлган қобилиятининг асосий жиҳатлари белгиланган. Унга қуйидагилар киради:

- *шахснинг ижодий-мотивацион йўналганлиги. Бу - қизиқувчанлик, ижодий қиялчилик; ижодий ютуқларга интилиш; нешқадамликка интилиш; ўз қамолотига интилиш ва бошқалар;*
- *креативлик. Бу – ҳаёлот (фантастлик), фараз; қолиплардан ҳоли бўлиш, тавakkал қилиш, танқидий фикрлаш, баҳо бера оlish қобилияти, ўзинча мунозоада юритиш, рефлексия;*
- *касбий фаолиятнинг баҳолаш. Бу - ижодий фаолият методологиясини эгаллаш қобилияти; педагогик тадқиқот методларини эгаллаш қобилияти; муаллифлик концепцияси фаолият технологиясини яратиш қобилияти, зиддиятни ижодий бартараф қилиш қобилияти; ижодий фаолиятда ҳамкорлик ва ўзаро ёрдам бериш қобилияти ва бошқалар;*
- *ўқитувчининг индивидуал қобилияти. Бу - ижодий фаолият суръати; шахснинг ижодий фаолиятдаги иш қобилияти; қатъиятлик, ўзига ишонч; масъулиятчилик, ҳалоллик, ҳақиқатсўйлик, ўзини тута билиш ва бошқалар.*

Инновацион фаолият тадқиқотлари ўқитувчининг инновацион фаолиятга ҳозирлиги меъёрларини белгилашга имкон беради (В.А. Сластенин):

- *инновацион фаолиятга бўлган заруриятни англаш;*
- *ижодий фаолиятга жалб қилинишига шайлик;*
- *шахсий мақсадларни инновацион фаолият билан мослаштириш;*
- *ижодий муваффақиятсизликларни енгишга шайлик;*
- *инновацион фаолиятни ижро этиш учун технологик шайлик даражаси;*
- *инновацион фаолиятнинг касбий мустақилликка таъсири;*
- *касбий рефлексияга бўлган қобилият.*

Олий мактабдаги инновация жараёнлари киритилган янгиликлар ҳусусиятлари, ўқитувчиларнинг касбий имкониятлари, янгилик киритиш ташаббускорлари ва иштирокчиларининг инновацион фаолиятлари ҳусусиятларидан ташкил топган.

Инновацион фаолиятда энг муҳим масалалардан бири-ўқитувчи шахсидир.

Ўқитувчи-новатор сермаҳсул ижодий шахс бўлиши, креативлики, кенг камровли қизиқиш ва машғулликни, ўзида мужассам қилиши, ички дунёси бой, педагогик янгиликларга ўч бўлиши лозим.

Ўқитувчини инновацион фаолиятга тайёрлаш икки йўналишда амалга оширилиши лозим:

- *янгиликни идрок қилишга инновацион шайлишни шакллантириш;*
- *янгича ҳаракат қила олишга ўргатиш.*

Инновацион фаолиятни ташкил этишда талабаларнинг ўқув-билиш фаолияти ва уни бошқариш алоҳида аҳамиятга эга.

Инновация жараёнлари, уларнинг функциялари, ривожланиш қонуниятлари, механизмлари ва уни амалга ошириш технологиялари, бошқариш тамойилларининг педагогик асосларини ўрганиш олий мактаб ўқув жараёнини замонавий педагогика ҳамда психология фанлари ютуқлари асосида жаҳон стандартлари даражасида ташкил этиш имконини беради.

6. БОШЛАНГИЧ ТАЪЛИМДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

“Кичик гуруҳлар билан ишлаш”. Бунда ўқувчилар кичик гуруҳларга бўлиниб ишлайдилар, ўқитувчи эса бошловчи сифатида фаол иш юритади ва бу жараёнда ҳар бир гуруҳ бир-биридан ўрганишга, ўрганишларини ўз салоҳиятлари доирасида баҳолашга ва турли вазиятларда билимларини кадрлаб ҳулоса чиқаришга имкон яратилади. Бу метод қандай қўлланилади?

1. Фаолият йўналиши аниқланади. Муаммодан бир-бирига боғлиқ бўлган масалалар белгиланади.

2. Керакти асос яратилади. Ўқувчилар мазкур муаммо ҳақида тушунчага эга бўлишлари керак.

3. Гуруҳлар белгиланади. Ўқувчилар гуруҳларга 3-5 кишидан қилиб бўлинади.

4. Аниқ кўрсатма, топширик берилади.

5. Қўллаб-қувватлаб ва йўналтириб турилади.

6. Дарс якунида муҳокама қилинади, баҳоланади, рағбатлантирилади. Ушбу методдан 2 – синф «Одобнома» дарслигидаги «Мустақиллик байрами», «Буважон ва бувижонлар насиҳати» мавзусидан фойдаланса бўлади. Болалар онгига мустақил юрт, эркинлик, бахтли-саodatли ҳаёт ҳақида содда тушунчалар сингдирилади. Таълимнинг бу методида 5-6 минутлик мавзуга оид ҳужжатли фильмлардан эпизодларнинг намойиш этилиши ва унинг таҳлили, шарҳланиши ўқувчиларда катта таассурот қолдириши ва мавзуга ўта қизиқиб ёндашишига сабаб бўлади.

Шунингдек, интерактив методлардан энг кўп ижобий натижалар бераётгани «Мунозара» методи деб номланади.

«Мунозара» методи. Бу метод ўз номидан ҳам кўриниб турганидек, иштирокчиларга муаммоли масалани таклиф қилади. Бунда гуруҳ катнашчиларининг ҳар бир аъзоси ўз фикрини эркин айти олиш имкони ва

шароитига эга бўлиши керак. Сўнг қатнашчилар билдирган фикр ва гоялар группалаштирилиб, уларни таҳлил қилишга ўтилади. Таҳлил орқали қўйилган вазифани энг мақбул ечимини топишга ҳаракат қилинади. Айниқса бу методдан 2 – синф «Одобнома» дарсидаги «Ол, юрт, фахр, гурур» мавзусида фойдаланилса чиройли чиқади. Чунки кичик ёшдаги болаларга Ватан ҳақида кичик ҳикоя тузиш гоёат қизиқарлидир. Ҳар бир иштирокчи бу ерда ўз фикрини билдиради. Ўқувчиларда Она ватани билан фахрланиш, уни севиш ва қадрлаш ҳисси камол топади. Унинг тарбиявий аҳамияти ҳам шундадир.

«Кичик гуруҳлар билан ишлаш» методи 2-синф «Одобнома» дарсидаги «Аждодларимиз билан фахрланамиз, “Алишер Навоий” мавзусида қўлланилса мақсадга мувофиқдир. Навоийнинг буюк шоир, давлат арбоби бўлиб етишувига унинг яхши ўқиши, зийраклиги, қатталар насихатига амал қилиши асосий сабаб бўлганлиги, кимки шундай яхши ҳуққ – атворга эга бўлса унинг келажаги эркин ва бахтли бўлиши улар онига сингдирилади.

3-4 синфдаги «Одобнома» дарслари эса фарзандларимиз юрагида Она – Ватанга, бой тарихимизга, ота-боболаримизнинг муқаддас динига соғлом муносабатни қарор топтирадиган, мустақил фикрлаш, фақат ва фақат ўз кучига таянишни тарбиялайдиган, миллат бирлигини ҳис эттирадиган ва унга миллий гурурни, садоқатни шакллантирадиган томонлари билан қимматлидир. Шундай экан, бу дарсларни ноаътанавий тарзда ташкил этиш, ЯПТ методларини қўллаш бу дарслар учун алоҳида аҳамият касб этади. Бу ёшдаги болаларга гоёвий таъсир кўрсатиш, миллий истиқлолимиз руҳи акс этган мафкурамиз сабоқларини илгор мутодлар ёрдамида олиб бориш келгусидаги буюк ижобий ўзгаришлар самараси бўлиши мумкин.

Дарслар кўргазмали қуролларсиз, таъсирчан методларсиз ўтиши болани нафақат зериктириши, балки бу мавзуларни совуқ ва тескари қабул қилишга олиб келиши мумкин.

Шунинг учун бу дарслар ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида ўзаро ихтиёрий муносабатлар асосида тадбирлар, сахна кўринишлари, ўйинлар, муаммоли вазиятли методлар орқали утилиши бола қизиқишини орттиради. Ўқув омиллари яратишга асосланган педогогик технология ўқитувчиларнинг ўқувчиларга коммуникатив таъсир этиш йўллари ҳам ўз ичига олади. Кенг тарқалган методлар ёки коммуникатив таъсирлар қуйидагилардан иборат:

-**ишонттириш методи;**

-**исботли натижаларга асосланган метод;**

-**бевоҳита ва билвоҳита таъсир методи;**

-**ўз-ўзини тарбиялаш ва ўзаро таъсир методлари;**

Ўқув омиллари яратишга асосланган технология охир оқибатда ўзида актёрлик фаолиятини мужассамлаштиради. Бу фаолият қуйидагилар орқали қўринади:

-Нутқни драмалаштириш, унинг таъсирчанлигини ошириш.

-Фантазия қила олиш, нутқнинг оҳангдорлиги, нутқ тембри асар қаҳрамонлари орқали ҳаётни ўрганишга одатлана бориш.

Бошлангич синфларда қайси ўйинлардан таълимий методик ёндошган ҳолда фойдаланиш мумкин?

Кўпгина ўқитувчилар дарс жараёнида турли ўйин, мусобақа, мунозара методларини энг муҳим фаол йўналиш деб биладилар. Ҳудди ана шулар ўқувчининг келгуси фаолияти очилишига сабаб бўлади. Бугундаги болалар тез толиқишади, бир хилликдан фойдаланиш уларни чарчатади ва зериктиради, ҳаёли тезчалғийди. Шунинг учун ҳам бу босқичдаги дарслар бир-бирига боғлиқ ва олдидан лойиҳаланган режа асосида тузилиши ўзаро боғланган ҳолда ўтилиши керак.

Дарс жараёнидаги ўйинлар методик хусусиятга эга бўлиши керак:

-ўқув топшириқлари ва вазифалари ўйин билан мос тушулиши ;

-дарс жараёнида катнашувчиларнинг ички мотивациясини (диққатини тортиш, туйғу, истак, заруратни шакллантириш) кучайтириш;

-педагогик неология (юнонча поё Янги ва логос таълимот, таълимий янгилик ҳақидаги таълимотнинг барча кўринишлар)дан фойдаланиш.

Ўқитувчи мулоқот пайтида уларни тушуниб етишга дидактик методлар, ташкилий шакллар орқали йўл топади.

Дарс ишланмаларидан намуналар:

Куйидаги дарс ишланмаларидан бошлангич синфда ўғиладиган барча дарсларда (ўқиш, она-тили, одобнома, атрофимиздаги олам, табиат, меҳнат, тасвирий санъат ва ҳ.к) ва даредан ташқари машгулотларда ўқитувчилар бола ёшига мос равишда ижодий ёндошган ҳолда фойдаланишлари мумкин .

4-синфдаги «Одобнома» дарсларидаги «Бола» ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция нима? «Бола ҳуқуқлари» мавзусидаги дарсларда интерактив методлардан бирини ҳавола қиламиз.

«**Мунозарали дарс**». Ўқитувчи мавзунини тушунтиради, сўнг эса доскага катта дарахт суратини чизади, уни «Талаб ва истақлар» деб номлайди ундан кўплаб шохлар чиқаради. Ҳар бир бола бир шохга ўз кўнглида кечган ва орзу этган сўзларни ёзиши керак.

Масалан: бир ўқувчи:

- Билим олиш;
- Таълим кунларида саёҳатга чиқиш;
- Уйда алоҳида хона, шахсий ўрин – жой
- Ўз хоҳиши бўйича сарфлаш учун пуллар;
- Велосипед, ўйинчоқлар;
- Тўлақонли овқатланиш;
- Зарурий тиббий хизматдан фойдаланиш;
- Чиройли хонадон;

Болалар шохларга ёзаверишади ва дарахт тобора каттариб кетаверади. Шундай қилиб, бизнинг болаларимиз шундай орзулар уммонида яшашади. Бў орзуларнинг барчаси эса «Бола ҳуқуқлари тўғрисида Конвенция»да тўла аксини топган. Уларнинг фикрлари «Нима учун?» деган саволга жавоб бўлади. Ҳар бир ўқувчининг фикри тўлиқ эшитилади ва танқид этилмайди. Баҳолаш болаларнинг ўзларига ҳавола

этилади. Бу орзуларни рўёбга чиқаришда шу ёшданок катталарга кўмак бера олиш мумкинми? Ўқитувчининг ушбу саволига болалар «ҳа» дея жавоб беришади. «Қандай қилиб?». Ўқитувчи бу борада ҳам болалар фикрини тўшлаш учун яна бир дарахт суратини чизади, уни «Бизнинг бурчимиз» дея номлайди. Кўплаб шохларга эса болалар яна ёза бошлайдилар.

-Аёло ўқиш:

-Катталарни ҳурмат қилиш:

-Кўп китоблар ўқиш:

-Одобли бўлиш:

-Меҳнатга қўнғил қўйиш:

-Фақат яхши нарсалар ҳақида ўйлаш:

Дарахт яна катталашиб кетаверади. Ўқитувчи жараёни кузатиб боради. Фикрлар баҳоланмайди. Кимнинг фикри барчага маъқул бўлган бўлса болалар ўз шодликлари, қўллаб-қувватлашлари билан ҳам бир-бирига баҳо бериб боришади. Бу метод орқали Конвенциядаги ҳар бир ҳуқуққа мувофиқ бурч ҳам борлиги тўғрисидаги тасаввур шакллантирилади.

«Гуруҳлар билан ишлаш». «Куч-бирликда, аҳилликда ва ҳамжиҳатликдадир». Амалий машгулотлардан бири шундай деб номланади. Ўқувчиларнинг фикри тингланади, улар ҳақиқатдан йирик жавоб берсалар танқид этилмайдилар. Чунки бу ҳол синфдаги эркин фикр юритишга салбий таъсир этиши мумкин. Ўқувчилар икки гуруҳга бўлинадилар. Гуруҳдаги билимчилар даражаси тенг тушишига эътибор берилади. Овоз бериш билан ток сонларда ҳакамлар ҳайъати сайланади. (1, 3, 5, агар улар жуфт бўлса бир-бирига ёндошишлари туфайли баҳолаш мезони бузилиши мумкин).

Гуруҳларга олдиндан тайёрланган чиройли кубиклар, иккинчи гуруҳга эса ёйма автомобил қисмлари тарқатилади.

Бир гуруҳ маълум бир вақт ичида чиройли бино, иккинчиси бутун автомобил ясаши керак. Ва албатта бу иш қизиқиш билан бажарилади. Ўқувчилар бир-бирларининг санъатига баҳо беришади.

Шундан сўнг ўқитувчи болаларга билдирмасдан ҳар бир гуруҳдаги икки кубик ва автомобил қисмларини бошқасига алмаштириб қўяди ва ўқувчилардан вазифани кайтадан бажаришни талаб қилади. Болалар минг ўринмасинлар олдингидек тукис бино ва бутун автомобил ясолмайдилар. Ҳакамлар фикрларидан сўнг ўқитувчи якуний хулоса беради, «Ҳаётда ҳар вақт ҳар жойда, ҳатто мана шу жамоада ҳам инсоннинг ўз ўрни ва таъсири бўлади. Улардан бирортаси нотўғри ёки ёмонроқ ишлаши мақсадга путур етказиши табиий. Аҳил иноқ, дўстона ишлар ҳаёт ва жамият ривожини юксалтираверади».

«Хатоларни топамиз». Дарсда бу тадбирдан фойдаланиш фақат ўқувчилар билимини текшириб қолмасдан, уларни ўз билимларини таҳлил қилишга ҳам ўргатади. Хатоларни топишда ўқувчи уни қандай топганилиги ва тўғрилиги ҳақида тушунтириб бериши керак. М:» Кўз пайти ўрмонлар бизни кўплаб қўзикоринлар ёнғоқлар, олмалар, маймунжонлар, билан сийлайди».

1-Ўқувчи: Бир жойда хато бор, олма-лар урмонда ўсмайди.

Ўқитувчи ҳақиқатдан ҳам ўрмонларда ёввойи олма дарахтлари учрайди. Улар тасодифан тушиб қолган олма уруғларидан ўсиб чиққанлар. Шундан сўнг ўқувчилар ўзаро «ёввойи дарахтлар» ва «маданий дарахтлар» ҳақида мунозара юритадилар.

Атрофдаги олам-борлик, табиат кўринишларига доир мулоқотлар бир-бирига уланиб кетади. Фикр-мулоҳазалар, ўқувчиларнинг жавоблари ўқитувчи хулосалари билан тўлдирилади.

Адабий ўқиш технологияси. Мақсад: ўқувчиларни ақлий мушоҳадага ўргатиш. «Шоҳ салтан ҳақида эртақ»дан ўқитувчи парчалар ўқиб беради. Болалар эса ёдларида қолган айрим парчаларни чизишлари керак. 1-расм: Денгиз ўзоқ шамол гувиллар ва кемани чайқатиб борар, (болалар кема ёки тўлқинлар расмини чизадилар). 2-расм: Манзил узоқ эди. Денгиз ўртасидаги оролда гўзал шаҳар кўзга ташланиб қолди. (Болалар орол ва шоҳ Салтан қасрини чизишга ҳаракат қиладилар).

3-Оролда ёнғоқ дарахти ўсар унда чиройли олмаҳон яшар, кўшиқ айтар ва барчанинг кўнглини шод этарди. (Энди болалар ёнғоқ дарахти олмаҳон, ёнғоқ меваларини чизишга интиладилар). 4-расм: Денгиз тубида ўттиз учта паҳлавон яшар эди (Болалар паҳлавонлар суратини акс эттиришга киришадилар).

Давомини сиз айтинг(мусобақали дарс). Болаларда маънавиятни тарбиялаш учун халқ оғзаки ижоди намуналаридан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Фольклор асарлар эртақ, мақол, матал, достон, лоф, топишмоқ, тез айтиш халқ ўйинлари лапар мавсум ва маросим кўшиқлари айтишув муҳим таълимий ва тарбиявий аҳамиятга эга. Мақолларнинг яратилиши ва сайқал топишида аجدодларнинг жуда катта бадий меҳнат иқтидори сарф бўлган. Халқ донолигининг ёрқин ифодаси бўлган бу кичик жанрлар жамият ва табиат ҳодисаларига инсон муносабатининг поэтик образи сифатида халқ томонидан асарлар мобайнида сайқалланган. Ақл-идрок, қувонч ва гам, муҳаббат ва макр, ишонч ва ишончсизлик, ҳақиқат ва бўҳтон тўғрилиқ ва ёлгон, меҳнатсеварлик ва танбаллик, каби турли муносабатлар ўз ифодасини топган. Шунинг учун ҳам мақоллар ўта аниқлиги, бадий соддалиги, чуқур маънодорлиги шаклан ихчамлиги билан ажралиб туради. Унда халқнинг орзу-умиди теран ақл-заковати ўзига хос дунёқараши ифодаланган, кўп асрлик тажрибаси умумлаштирилган.

Бу дарс учун вазифа ва топшириқ ўқувчиларга бир ҳафта олдин бериб қўйилади. Ўқитувчи бошқарувчи вазифасида бўлади. Доскага гуруҳлардаги ҳар бир иштирокчи олиб борадиган болалар учун чизма чизилади ва улар жавобига кўра шу захотиёқ ёзиб борилади. Шу асосда болалар ҳар бир жамоани голиб деб эълон қилдилар. Ўқитувчи гуруҳнинг ҳар бир вакилига ўзбек халқ мақолларидан бош сўзларни айтади ўқувчи эса давом эттириши керак.

Масалан: қолган ишга:

«Бугунги ишни.....

«иш иш таҳа очар.....

Шу тахлит иштирокчилар ўз жамоаларига иқтидори ва тайёрланганлик даражасига қараб бал олиб беришади ва кимнинг жамоа ҳисобига қандай улуш қўшганлиги ҳаммага маълум бўлади. Ўз-ўзини баҳолаш вазияти вужудга келтирилади. Бу машғулотга тайёрланиш жараёнида ўқувчилар албатта ижодий изланадилар манбалар ахтарадилар, қўплаб мақоллар ёд оладилар.

Дарс ўқувчиларда ижодкорлик ҳис-туйғуларини шаклланишига ва иборали сўзлаш санъатининг ривожланишига ёрдам беради.

«Биз яшаётган уй». Бу дарс бир соатлик вақтни талаб қилади. Ўқитувчи доскага олтига ҳар хил кўринишли уйлар расми солинган суратларни илиб қўяди. Ўқувчилар қайси уй кўринишини ёқтирсалар ўша расм тагига ўз исмини ёзиб қўйишлари керак. Албатта энг чиройли, ҳашаматли барча қулайликларга эга уй кўпчиликнинг диққат-эътиборини ўзига тортishi табиий, сўнг эса ўқувчилар «Нима учун? деган саволга жавоб беришлари керак. «Бундай уйларда яшаш учун нималар қилиш керак?» «Келажакда шундай кўркем уйлар сизнинг қўлингизда бўлиши учун ҳозирданок нималар қилиш мумкин»...

2-вариант ...

Ўқувчилар уч гуруҳга тенг қилиб бўлинади. Парталар ҳам учга бўлиниб қулай ҳолда келтирилади.

Керакли жиҳозлар: Катта ҳажмдаги қоғоз бўлаклари, фломастерлар, клей, қайчи, рангли бўёқлар.

Ишнинг бошланиши: «Катта ҳажмдаги қоғозга уйнинг лойиҳасини чизиб беришлари талаб этилади. Топшириқни бажариш учун ўқувчиларга 15-20 минут вақт ажратилади. Сўнгга тайёр ҳолдаги расмлар доскага барчага кўринарли қилиб осиб қўйилади. Ҳар бир гуруҳдан биттадан вакил чиқиб бу уй шаклини қим ўйлаб топганини, унда яшаш нима учун қулайлигини гапириб бериши керак. Болалар навбатма-навбат ўз лойиҳалари ҳақида иш жараёни қандай кечганлиги ҳақида сўзлаб беришлари керак.

Ниқоблар. Дарс синфда ўтказилади. Ўқувчилар 3-4 дан қилиб кичик гуруҳларга бўлинади ва стол стуллар улар учун қулай шароитга келтирилади. Керакли жиҳозлар: Катта ватман, оқ қоғозлар, газеталар, қайчи, клей. Болалар қоғозга олдин турли кўринишли ҳайвонлар киёфаларини чизадилар ва сўнг қайчи билан қирқиб ниқоб ясаيدилар. Одамларнинг юз аксларини тасвирлашлари ҳам мумкин. Масалан: бу бола нега хафа?

-Чунки у уй вазифасини тайёрламагани учун икки баҳо олган. Бу бола эса жуда хурсанд, чунки у дарсада ҳамма саволларга жавоб бергани учун «беш» баҳо олган. Қуён шаклини ясаган бола эса бу жонивор ҳақида билганларини айтиб бериши керак, ҳақда шеър, топишмоқ, эртаклар билан ўз мушоҳадаларини тулдириши мумкин. Дарснинг аҳамияти болада ижодий тафаккурни ривожлантиради, нутқ бойлигини оширади ҳикоя қилиш малакасини шакллантира боради. Бу метод ўқувчида эркин фикрлай олиш, фикрларни тез жамлаш, муаммо ечимига масъулият билан қараш каби фазилатларни ривожлантиради.

Дарс бошқарувчиси бўлган ўқитувчининг вазифалари ушбу дарсларда қандай намоён бўлади?

Дарса ролли ўйинларни бошлашдан олдин:

-Аниқ режа ва мақсадларни белгилаб олиши, муҳокама этиладиган мавзуга оид материалларни ўқувчиларга ҳар томонлама пухта тушинтириш.

-Ролларни синчковлик билан тақсимлаш ҳамда саҳна муҳокамаси ва кўрсатмалар рўйхатини тайёрлаши.

-Саҳнада тимсоillar мисолида фаолият кўрсатадиган ҳодиса ёки вазиятни аниқлаб олиш. Ҳар бир ўқувчига мос келадиган ролни бериш ўқувчилардан ўз сўзларини ёдлаб ижро этиб беришларини сўраши.

-Бошқа ўқувчилар билан кузатувчилар сифатида муомалада бўлиши; Керакли пайтда ижрони тўхтатиши (масалан: асосий қисм тугаса ёки вазият назорат остидан чиқиб кетса).

-Ролли ўйинлар тугагач:

-Аввал актёрлардан ўзи кечирган ҳис-туйғу ва тажрибалари билан ўртоқлашишни сўраш.

Қолган ўқувчилардан кузатувчи сифатида фикрларини сўраш.

Баҳолаш мобайнида ўқитувчининг вазифалари:

-Гуруҳдаги ҳар бир иштирокчининг билими ва ўрнини аниқлашга интилиш.

-Иштирокчиларнинг тушунмовчилик ва мантиқсизликдан ҳоли бўлишларини таъминлаш.

-Иштирокчилардан соф дилликни ва ўзаро ҳурматни, интизом ва одоб доирасидаги муҳитни талаб қилиш.

-Гуруҳда бир-бирига ишонч муҳитини яратиш.

-Баҳолаш борасида ҳолисликка, адолатли ва самимийликка интилиш.

Ўқувчилардан қуйидагилар талаб қилинади:

-Ўзига ишонч ва ўз-ўзини тўғри баҳолай олиш қобилияти.

-Ўзини-ўзи назорат қила билиш.

-Бошқаларда билим олиш, фаолият кўрсатиш ва ўзини тўта билиш қобилиятларини шакллантириш.

-Ўзгаларда ички баркамоллик ҳисларини туғдира олиш.

-Дарс мобайнида ўқувчилардан қуйидагилар талаб қилинади:

Ўқувчилар ҳолис, рағбатлантирувчи ва самарали иш берувчи муҳит яратилишига жавобгардирлар. Ҳар доим гуруҳ билан келишган ҳолда шундай муҳит яратиш мумкин.

-Ўқувчилардан бир-бирларини тинглай олишларини, гапираётган инсонни сўзини бўлмасдан қулоқ солишларини;

-Маълум вақт давомида фақат бир ўқувчининг гапиришини;

-Муҳокама қилинаётган мавзудан четга чиқмасликни;

-Фикр алмашишни;

-Ўзгаларнинг фикр ва ҳис-туйғуларига нисбатан ҳурмат ва эътибор билан қарашларини;

-Ножўя саволлар бермасликлари.

7. БОШЛАНГИЧ СИНФЛАРДА ИЖОДИЙ ДАРСЛАРНИ ЛОЙИХАЛАШТИРИШ

1. Қачонки олдиндан аниқланган, лойиҳалаштирилган йўналиш бўлмас экан.

2. «Яхши таълим жараёни» ва «яхши мазмунли дарс» бўлиши мумкин эмас.

Бошланғич синфларда ўтиладиган ижодий дарсларда бола ижодкорлигига, унинг эмоционал-руҳий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўстириш ва ривожлантиришга эътибор берилади. Бу эса дарс жараёнининг бошқарувчиси бўлган ҳар бир педагогнинг тажриба ва малакасидан келиб чиқади.

-Ўқитувчи малакаси ва кўникмаси;

-мактаб ва синфдаги қулай шароитлар;

-топшириқларнинг аниқ ва тушунарли ифодаланганлиги;

-дидактик ўйинлардан мавзуга мос вариантлардан ўз ўрнида фойдаланиш;

-ўқув материалининг жиддий ва мақсадли танланганлиги муҳим ўрин тутади.

Болада ижодкорлик фаолияти билим орқали кучайтириб борилади.

Маълумки, катталар дўконлигидаги ҳар қандай вазифалар ва топшириқлар қизиқarli, дилтортар бўлса улар болалар томонидан шавқ-завқ билан бажарилади.

Бунда асосий вазифа ва топшириқларни болалар томонидан эътиборли ва саводли бажартиришга ўргатиш муҳимдир. Кичик бола катталар назоратида бўлади. Катталарнинг эътибори ва таъсирсиз Бирон-бир қобилиятли ва ижодий иш улардан талаб қилиб бўлмайдики, мободо бола туғма талантли бўлса ҳам болалар ҳаёлоти ўта бой бўлади. Ҳаёлот ва ижод дунёси эса икки хил маъно-моҳиятга эга. Амалиётсиз фақат ҳаёллар ва оғзаки тасаввурлар билан билим бериш эса...

Ўқувчилар иши юзасидан ўқитувчи доим назоратда бўлиши лозим. Кучли билим берилса-ю, назорат етишмаса ёки нотўғри назорат боладаги шаклланиб келаётган билимнинг йуқолишига сабаб бўлиши мумкин.

Талант йўқолиши мумкинми?

Бугунги кунда қобилиятли болалар ҳақида кўп эшитамиз. Улардан бири 9-10 ёшданоқ ажойиб куйлар басталаган, нота ёзишни бошлаган, бошқаси математик назариялар билан машғул, ёки мактаб партасиданоқ шеърлар тўпламини чоп этишга улгурган ёки кинода роль ўйнаб машҳур бўлган, бири рассом, бири ўткир шахматчи.

Энди савол туғилади: болаликданоқ юзага чиққан талант нималарга боғлиқ?

Улар омадтиларми, ёки улардаги талант табиат эҳсоними, ё олий кучга эга гайритабиийликми? Ёки атрофдаги катталарнинг ўта эътиборлилиги ё бўлмаса улар учун яратилган қулай шароитлар сабабми? Хуллас қобилиятли болалар ҳақидаги илмий изланишлар ҳали ўз ечимини топганига йўқ. Шунинг учун ҳар ким ҳар хил шархлайверади.

Буюк педагог В.А.Сухомлинский атрофидаги ўқувчилар беихтиёр ижодий изланишлар қилиб асарлар ёза бошлаганлар. Бунда табиат томонидан берилган талант кўпроқ роль ўйнаганми, ёки ўз вақтида берилган кучли ва яхши таълими. Педагогика тасдиғига кўра, ҳеч бир инсон қобилиятсиз бўлиб туғилмайди. Фақат уни ўстириш, керакли томонга йўналтириш ва ривожлантиришга боғлиқ. Аник мақсад ва фаолиятга йўналтирилган қобилиятларгина эрта барқ уриб бизни ҳайратга солиши мумкин. Ҳар бир бола ижодий лаёқкатли бўлиб туғилади ва шундай яшашни хоҳлайди. Бирок йиллар ўтиши билан ижодкорлик ҳисси секин – аста сўнна бошлайди. Кўпол қилиб айтганда, биз ўз қилишимиз керак бўлган вазифаларни билмаймиз, қисқа қилиб айтганда биз «Ўзимизни» топа олмаймиз, ўз шахсимиздаги имкониятлар, талантимизни билмаймиз, ва алар – оқибат бунинг таъсирида ўз қобилиятимизни ишлата олмаслигимиз сабаб қийналиб меҳнат қиламиз, қийналиб яшаймиз.

Кичик гуруҳларни ташкил қилиш. Синф гуруҳларида ўтадиган биринчи машғулот ҳал қилувчи машғулот ҳисобланади. У кейинчалик гуруҳий ишларга йўналиш беради. Шунинг учун манашу биринчи мартада қатор шартларга риоя қилиш жуда муҳимдир.

Биринчи гуруҳ учун:

1. Ўқитувчи гуруҳни белгилайди.
2. Қатъиян дўконлик қилиши мумкин бўлган энг фаол ёки бошқа ўқувчилар ҳақида ўйлаб кўради.
3. Энг зехили ёки жуда қобилиятли ўқувчилардан танлаб ҳар бир гуруҳга бошлиқ қилиб тайинлайди.
4. Зехни ўтқир бўлмаган ўқувчиларни ҳам танлаб, ҳар қайси гуруҳга тақсимлайди.
5. Гуруҳни 4 иштирокчи билан (бир-бирига мутаносиб бўлсин) тўлдиради.
6. Раҳбарни гуруҳ билан олдиндан учраштиради ва уларнинг вазифасини тушунтиради.
7. Машғулотларга гуруҳ вазифасини ва дўкон вазифасини тушунтиради.
8. Ҳар бир гуруҳ доира шаклида ўтиради. Ҳар бир иштирокчи ҳаммани кўрмагунча гуруҳ иш бошлай олмайди.
9. Ўқитувчи иш вақтида доимо ҳар бир гуруҳ атрофида юради. Чунки саволларга жавоб беради. Муҳокама охирида ўз кузатувларини, айниқса, ҳар бир гуруҳларда айтилган яхши гоёга эътибор қаратиб, гапириб боради.

Кичик гуруҳларда ишлаш учун маслаҳатлар:

1. Ўқувчилар вазифани бажаришлари учун етарли билим ва малакага эга эканликларига ишонч ҳосил қилинг.
2. Гуруҳга аник йўриқлар кўрсатинг. Гуруҳлар 1 ёки 2 йўриқдан (ҳатто жуда тушунарли бўлса ҳам кўпига риоя этиши амримаҳол) иборат бўлиши керак.
3. Кичик гуруҳ учун берилган вазифанинг бажарилишига етарлича вақт беринг. Бошқа гуруҳларга нисбатан вазифасини эрта бажарган гуруҳни банд қилиш йўлларини ўйлаб кўринг.

4. Мураккаб дастурни ишлаб чиқиш керак бўлганда, гуруҳни 2-5 кишидан тузинг. Кичик гуруҳда муҳокама қилиш учун 5 киши етарли.

5. Кичик гуруҳдаги вазифаларни синф учун меъёрга айлантиринг.

6. Баҳолаш ва мукофатлаш тизимингиз кичик гуруҳдаги ишларга қандай таъсир қилиши ҳақида ўйлаб кўринг, муваффақиятли тутаган иш учун гуруҳга мукофот тайёрланг.

7. Гуруҳ иши натижаларининг қандай топширилишини аниқ тушунтиринг. Гуруҳ иши ҳақида синфга кимдир эълон қилиши керак бўлса, уни олдиндан танлаб қўйишни сўранг.

8. Жамоа бўлиб ўрганиш вақтида повқинга кўникиш учун тайёргарлик кўринг.

9. Гуруҳ ташкил қилаётганда ўқувчиларга «таъйик» кўрсатманг. Одатда, турли хил гуруҳлар мақсадига мувофиқ бўлади.

Ҳар қандай шароитда ҳам гуруҳ билан яхши муносабатда бўлинг, гуруҳларда қатнашаётганлар ишини кузатинг ва баҳоланг.

“Таълим технологияси” назариясининг шаклланиш босқичлари.

(1-жадвал).

№	Босқичлар	Йиллар	Таълим технологияси--тт
1.	1-БОСҚИЧ	XX аснинг 30 йиллари	Т Т-ўқув машғулотларини аниқ ва самарали ташкил этишда кўмаклашувчи усул ва воситалар йиғиндиси (пед технология)
2.	2-БОСҚИЧ	XX аснинг 50 йиллари	Т Т—Пед тех.+жараёнида техник воситаларни (ТВ қўллаш, уларнинг имкониятларини такомиллаштириш, ахборот сигимини кенгайтириш, ахборотларни узатиш хизматини сифатли ташкил этиш, ўқувчи фаолиятини индивидуаллаштириш.
3.	3-БОСҚИЧ	XX аснинг 60- йиллари	ТТ=пед тех. + ТВ + дастурий таълим (ДТ). Дастурий таълим-таълим мақсадларини аниқланиши, таълим жараёнини умумий лойиҳалаш, ўқувчилар томонидан назарий билимларни ўзлаштирилишини олдиндан ташхислаш, таълим жараёнини самарадор-лигини аниқлаш, мақсаднинг натижалар-ганлигини ўрганиш, фаолият натижа-ларини таҳлил этиш.
ТТ = пед.тех + ТВ + ДТ			

**Таълим технологияси муаммоларини тадқиқ этувчи
ташкилотлар ҳамда илмий журналлар.**

(2- жадвал).

№	Мамлакатлар	Ташкилот номи	Таш.топ.й ил	Журнал номи	Нашр эт. й.
1.	АҚШ	Таълим коммуникацияси Асоцияси	1971	“Таълим технологияси”	1961
2.	Англия	Педагогик таълим Миллий Кенгаши	1967	“Таълим технологияси ва дастурли таълим”	1964
				“Таълим технологияси”	1970
3.	Япония	4 номда илмий жамиятлар фаолият олиб бормоқда	1965-70	“Таълим технологияси”	1965
				“Таълим технологияси соҳасидаги тадқиқотлар”	1965
4.	Италия			“Таълим технологияси”	1971

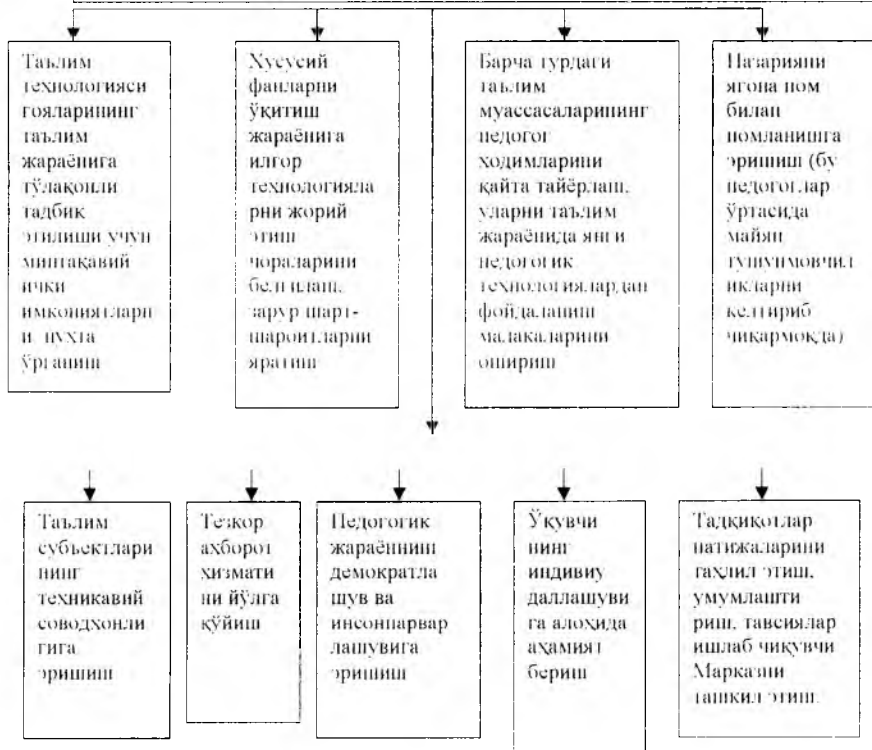
Юқорида номлари келтирилган ташкилот ҳамда илмий журналлар фаолиятининг асосий мазмуни таълим технологияси муаммолари бўйича олиб борилаётган илмий тадқиқотлар ҳолатлари ва натижаларини умумлаштириб, таҳлил этиб бориш, шунингдек, ушбу тадқиқотлар натижаларининг таҳлили асосида муайян тавсияларни ишлаб чиқиш, энг самарали тадқиқотларни оммалаштиришдан иборатдир. Таълим технологиясининг моҳияти, унинг ютуқлари билан таълим соҳаси ходимларини ҳабардор этиб бориш, уларнинг бу борадаги малакаларини оширишга йўналтирилган фаолиятни ташкил этиш ҳамда таълим технологияси муаммоларини тадқиқ этувчи ташкилотлар зиммасидадир.

Ривожланган мамлакатларда таълим технологияси борасида катта тажрибalar тўпланган бўлиб, айни вақтда улардан самарали фойдаланиб келинмоқда. Ўзбекистон Республикасида ҳам бу борада муайян тажрибalar тўпланаётган бўлсада, бироқ бир қатор муаммолар ҳам мавжуд. (2- шакл): (кўрсатилади.)

Мазкур муаммоларни ижобий ҳал этилиши таълим-тарбия жараёнларида муайян самарадорликка эришиш билан бир қаторда баркамол шахс ва малакали мутахассисни тарбиялашга инкон беради

Республика таълим муассасалари фаолиятига педагогик технологияларни жорий этиш муаммолари. (2. шакл)

Таълим тизимида педагогик технологияларни самарали жорий этиш йўлларидаги муаммолар

Замонавий ўқитиш технологиялари-мажмуавий интеграл (бўтувчи узвий боғлиқ) тизим бўлиб, унда таълим мақсадлари асосида белгиланган кўникма ва малакалар ўқувчилар томонидан назарий bilimларни ўзлаштириш, улардан муайян маънавий-ахлоқий сифатларни тарбиялашга йўналтирилган педагогик фаолият усулларининг маълум тартибга солинган тўшамли сифатида аке этади. Бу ўринда таълим мақсадларининг белгиланиши (кимга ва нима учун?), мазмунни таплаш ва ишлаб чиқиш (нима?), таълим жараёнларини ташкил қилиш (қандай?), таълим метод ва воситаларининг белгиланиши (нималар ёрдамида?), шунингдек, ўқитувчиларнинг малака даражаси (ким?), эришилган натижаларни баҳолаш методи (қандай йўл билан?) инobatга оlinиши дозим. Келтирилган мезонларнинг мажмуавий тарзда қўлланиши ўқув жараёнининг моҳияти ва технологиясини белгилab беради.

Педагогик вазифани белгиланда қўйидагиларни инобатга олиш мақсадга мувофиқдир:

-таълим мақсадларини ҳал этиш асосида ўқув предмети мазмунини аниқлаш;

-ўқув предмети ахборот тўзимасини ишлаб чиқиш ва уни ўқув унсурлари тизими кўринишида ифодалаш;

-ўқувчиларнинг ўқув унсурларини ўзлаштирили даражаларини аввалдан белгилан.

-ўқувчиларнинг дастлабки билим даражасини аниқлаш (бу кўрсаткич ўқув предметиини мазмун асосланган ўқув материални ўзлаштирганлик даражасидан келиб чиқади).

-моддий баҳо ҳамда таълимнинг таъкилий шакллариға қўйилган чегараларни белгилан.

Педагогик вазифаларнинг ҳал этилишини таъминловчи ўқитиш технологиясини лойиҳалашға қаратилган ўқитувчи фаолияти таълимнинг метод, шакл ва воситаларини шакллантириш билан белгиланади. Бошқача қилиб айтганда, педагог фаолияти 4 та асосий омил билан тавсифланади: бошқарини тури, ахборот алмашини жараёнининг тури, ахборотни уяйтиш воситаларининг тинлари ва билиш фаолиятини бошқарини.

Ўқитиш жараёниға фаолият нуқтаи назаридан ендонийб уни таъкил этишининг қўйидаги маътиқий кетма-кетлигини асослаш мумкин. Дастлаб ўқув материали мазмунининг тавсифи, уни ўрганиндан кўзланган мақсад (ўзлаштириш даражалари), шунингдек, педагогик вазифанинг қўйилиш шартлари таъкил этилади. Сўнгра ўқитишининг мос равишдаги методлари ҳамда ўқувчиларининг билиш фаолиятини бошқарини тизими ишлаб чиқилади. Шу асосда ўқитиш воситаларининг рўйҳати тузилади. Ушбу усул билан ҳосил қилинган метод ва таълим воситаларининг яҳлиғ тизими таъкилий шакллар билан уйғунлангирилди, яъин муайян технология ишлаб чиқилади.

Умумлашган педагогик технологияларға маълум психо-педагогик асосларда қурилган "синтетик назария" сифатида қаралади.

Бүгунги кунда педагогик технологияларнинг тадбиқий асосини шахсий фаолиятли ёндашув, таъкидий-ижодий, фикрлаш муаммоларни ҳал этиш, қарор қабул қилиш ва жамоада ҳамкорликни қарор тоштириниға оид жиҳатларини ишлаб чиқиш оҳтиежи юзаға келмоқда. Айни вақтда таълим муассасалари амалиётида қўйидаги педагогик технологиялардан самарали фойдаланилмоқда. (3-жадвал) (кўрсатилади.)

Шундай қилиб, аввалдан лойиҳалангирилган таълим-тарбия жараёнининг педагогик технологияси ўзида методлар тизими, мақсад, шакл, воситалари, ўқитувчи ва ўқувчиларининг бирлашқанда фаолият кўрсатини инжониятлари ҳамда якуний натижаларға эриниш борасидаги маъмуани муҳассамлангирлади.

Педагогик технология турлари

(3-жадвал).

Пед.тех. турлари	Мақсади	Моҳияти	Механизми
Муаммоли таълим	Ўқувчиларнинг билиш фаолияти ва ижодий мустақиллигини ошириш	Ўқувчиларнинг кетма-кет ва мақсадли равишда билиш-ларини ўзлаштириш борасида фаолиятни юзата келтириш ва хизмат кўлуви масалаларини бериб бориш	Тадқиқотчилик методлари, билиш фаолияти ва йўналтирилган масалаларини ечини
Мужассамлаш тирилган ўқитиш	Шахснинг ҳис қилиш жиҳатига максимал даражада яқинлаштирилган таълим жараёни тузилмасини яратини	Маингулотларни блокларга бириктириш ҳисобига фанларни чуқур ўзлаштиришга эришини	Ўқувчиларнинг қобилияти динамикасини ҳисобга олувчи таълим методлари
Модульли таълим	Таълим мазмунининг шахснинг индивидуал эҳтиёжлари ва унинг базавий тайёрлиги даражасига кўра мувофиқлаштириш	Ўқувчиларнинг индивидуал Ўқув дастури асосида мустақил ишлари	Муаммоли Эндонувви амалла оширишнинг индивидуал мароми
Ривожлан- тирувчи таълим	Шахс ва унинг қобилиятларини ривожлантириш	Ўқув жараёнини шахс потенциал имкониятлари ва уларни амалла оширишга йўналтириш	Ўқувчилар фаолиятини турли соҳаларга йўналтириш
Дифференциал таълим	Ўқувчиларни ласқати, қиққиш ва қобилиятини аниқлаш учун қулай шароитларни яратини	Турли ўзлаштириш даражалари бўйича мажбурий меёр (стандарт)дан кам бўлмаган ҳажмдаги дастур материалини ўзлаштириш	Индивидуал таълим методи.
Фаол (мажмуавий) ўқитиш	Ўқувчилар фаолиятини ташқиллаштириш	Бўлажак касбий фаолиятни предмети ва ижтимоий мазмунини моделлаштириш	Фаол ўқитиш методлари
Ўйин техноло- гиялари	Билим, қўлиқма ва малакаларни ўзлаштиришнинг шахсий фаолият тавсифида бўлишини таъминлаш	Ўқув ахборотларини қайта ишлаш ва ўзлаштиришга йўналтирилган мустақил билиш фаолияти	Ўқувчиларнинг ижодий фаолиятга жалб этишини ўйин методлари.

8. ДИДАКТИК ЖАРАЁН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ АСОСИ СИФАТИДА

Ўқитувчи фаолиятининг муҳим босқичи - бу дидактик жараён (ёки ўқув-билиш тузилмаси)ни лойиҳалаш ҳисобланади. Айнан шу дидактик жараён педагогик технологиянинг асосини ташкил қилади. Ҳудуд у белгиланган вақт ичида таълим (тарбия) мақсадига эришиш учун У) мазмунини ўқувчи(талаба)ларга узатиш йўллариини аниқлаб беради. Шу билан биргаликда дидактик жараёнининг назарий асосларини яхши билмасдан туриб самарали педагогик технологияни яратиб мумкин эмас.

Хўш, дидактик жараён моҳияти нимадан иборат? Уларни лойиҳалашга қандай педагогик талаблар қўйилади? Психология ва педагогика фанида дидактик жараён мутахассис шахсини шакллантириш жараёни сифатида татқиқ этилади. Шу ўринда илмий дўқоним академик В.И. Беспалько билан бўлиб ўтган бир мунозара матнни қисқача келтириб ўтиш иш ўринли деб ҳисоблайман.

“Владимир Павлович, сиз нима учун ўқитиш жараёнини дидактик жараён деб ўқдирасиз, улар ўртасидаги фарқ нимадан иборат?”.

“Ўқитиш жараёни “классик коинда”га бўйсунади. Яъни ўқитувчи синф (аудитория)га кириб, дарс мавзусини эълон қилади-ю, дарҳол унинг мазмунини баён қилишга киришиб кетади. Дидактик жараён ҳа ҳар бир дарс (маъруза)ни бошлангидан олдин ўқувчи (талаба)лар диққатини жалб қила оладиган фаолият босқичи-мотивацияни вужудга келтиришдан бошланади. Ана шу мотивация босқичи ўқув-билиш фаолиятининг қалити ҳисобланади. Афсуски, бу қалитдан ҳанузгача ўқитувчилар таълимнинг сирли сандигини очиб учун фойдаланишмайди (февраль, 1981)”.

Дастлаб ўқитиш жараёни тузилмаси билан танишайлик.

Бу жараёни рағмзий тарзда қуйидаги шартли формула билан ифодалан мумкин.

$$\text{ЎЖ} = \text{ЎФ} + \text{ЎҚФ},$$

Қаерда: ЎФ - ўқувчи бажарадиган ўқув фаолияти. ЎҚФ - ўқитувчи бажарадиган ўргатувчилик фаолияти. Бу формула асосида жуда муҳим саналган № 1 педагогик қонун қайд этиляпти: ўқувчининг ҳусусий ўқув фаолияти ва унга ҳамоҳанг бўлган ўқитувчининг ўргатувчилик фаолиятисиз ўқитиш жараёни мавжуд бўлмайди албатта.

Қўшлаб психологик-педагогик адабиётларни ва тадқиқотларни ўрганиш натижасида дидактик жараён ўзаро боғлиқ бўлган қуйидаги компонентлардан иборат эканлиги маълум бўлди: **мотивация (М)**, ўқувчи (талаба)нинг **ўқув-билиш фаолияти (ЎФ)** ва уни педагог томонидан **бошқариш (Б)** унинг шартли формуласи:

$$\text{Дж} = \text{М} + \text{Уф} + \text{Б} \quad (5, 96).$$

Бу жараён босқичларини ўрганишдан олдин юқорида келтирилган икки формулани ўзаро таққослаш зарур бўлади. Ўлтибор берсангиз, ўқитиш жараёни икки фаолият туридан - ўқитувчининг ўргатувчилик ва ўқувчининг ўқув фаолиятидан иборат. Ўқитиш жараёнининг ана шу компонентлари

дидактик жараёнининг кейинги икки босқичи билан бир хил маъно касб этаяпти ёки бир хил фаолиятни ифодалайди. Бир биридан фарқи - дидактик жараёндаги дастлабки элемент - бу мотивация босқичининг мавжудлигидир. Ўқув-билиш фаолиятининг мотивацияси ўқитувчи маҳоратига тегишли тушунчадир.

Дидактик жараён тузилмасини батафсил таҳлил қилишга киришайлик.

Мотивация босқичи	Мотивация - бу шахс ҳағти-ҳаракатини юзига келтирувчи ички ҳаракатлангирувчи куч
--------------------------	--

Ҳиссиёт бўлиб, педагог уни бошқаришга ҳаракат қилади ва ўқув жараёнини ташкил этишда уни ҳисобга олади. Уни амалда вужудга келтириш учун ўқитувчи фаолият тажрибаларидан таассуротли далилларни йиғиши ва ўқувчиларга ўқитилаётган предметдан олган билимлар асосида ноқулай вазиятлардан чиқиб кетиш йўларини намоён қилиш керак. Ўқитувчининг педагогик маҳоратига болғик ҳолда ўқувчиларда ҳосил бўладиган мотивлар кучли ёки кучсиз бўлади. Демак, ўқитувчи ҳар бир дарс мақсади ва мазмунига мос келадиган мотивация метёрини аниқлаш лозим бўлади. Педагогикада ўқувчиларни дарсга кизиктириш йўлари хилма-хилдир. Бирмунча самарали бўлган методика - бу муаммоли вазиятларни машғулот бошланғичида ўқувчиларга тақдиф этиш ёки предмет мавзусини ифода эти оладиган махёе муаммоли тошшириклар берилиши керак.

Муаммоли вазиятлар ўзида ўқувчининг қийинчилиқни (муаммони) аниқ ёки чала аниқлашнинг ифодаляйди ва уни забт этиш янги билимларни, янги усул ва ҳаракатларни излаб топишнинг талаб этади. Агар ўқувчида қийналишларни бартараф этиш йўларини кидириш учун бошланғич билимлар етишмаса, у муаммоли вазиятларни қабул қила олмайди ва табиийки, тафаккурида кураш ва қарама-қаршилик жараёни кечмайди.

Мавжуд вазиятларнинг уч кўринишини келтириш мумкин:

1. Вазият маълум. Уни ҳал этиш учун ўзига ўхшаш аниқ намуналар мавжуд бўлади. Бундай ҳолатда вариантни ечиш методи стандартли бўлиши мумкин

2. Вазият ўхшаш. Бундай ҳолатда уни ўзига ўхшаш бошқа вазиятлар билан таққослаш зарур. Улар бир бирига айлан ўхшаш бўлмаслиғи мумкин, бироқ яхлит асосга эта бўлганлиғи учун унинг кўринишини ўзгартириб қарашётган вазиятга яқинлаштириб мақбуллангирислади ва оқилона ечин йўли топилади.

3. Номаълум вазият. Бундай вазият аматий фаолиятда учрамайди, уни бошқа қандайдир намуна билан солиштириш имкони йўқ. Шу бонедан ечинини янги методиши излаб топиш зарур бўлади.

Муаммоли вазиятлар тағлим мақсадини кўзлаб олгандан мослангирислади ва ўқитиш жараёнининг маълум қисмига киритилади. Дидактик жараёнининг мотивация босқичи эса муаммоли тошширикларни кўпроқ дарснинг бошланғич қисмига киритишни ва ўқувчилар диққатини дарс мавзусига тўлик жалб этишни тақозо қилади. Ўқувчи ҳам ўз навбатида

таъини вазиятлардан янги муаммоларни кўра олиши, объектнинг янги вазифаларини, объект тузилишини аниқлаб олиши, муқобил ечимларни топа билиши каби ижодий фаолиятни намойиш қилиши керак.

Дидактик жараённинг мотивацион босқичи ўқувчи (талаба)ларнинг билиш фаолиятига кириб кетишини тезлаштиришга изқон беради. Бу фаолиятни керакли фаолият даражасида ушлаб туриш учун уни ташкил этиш методлари ва усулларини ўқитувчи ўқувчиларнинг ўзлаштириш сифатига боғлиқ ҳолда танлай олиши керак.

Мисол учун, кучланиш, ток кучи, снгим каби физик катталикларнинг ўзаро боғлиқлигини тушунтириш мақсадида ўқитувчи қуйидаги муаммоли вазиятни қўллаши мумкин: “Урал” қоляскали мотоциклда ҳам трактор (автомобил)да ҳам бир хил кучланишли (12В) аккумулятор ишлатилади. Бирок мотоцикл аккумулятори тракторга ўрнатилса двигателини ўт олдира олмайди. Нима учун? Агар ўқувчи ток кучи, снгим каби тушунчаларни яхши ўзлаштирган бўлса муаммонинг ечимини тезда топади ва тўғри ҳулосага келади: аккумулятор қуввати кучланишга эмас, балки ток кучига ва снгим катталигига боғлиқ бўлади.

Даре мавзусини тушунтиришда тарихий материаллардан фойдаланиш ҳам ўқувчиларда кучли мотивларнинг вужудга келишига, билишга қизиқишини кучайтиришга сабаб бўлади. Бирок ўқув материални баеп қилишда тарихий ёндонин қўнимча ҳарактерга эга бўлиши, мавзу бўйича ағалланиётган билимлар тизими ичида лантиқийлик сақланиши керак.

У ёки бу мавзуга оид қисқа метражли кино кадр ҳам кучли мотивацион омил ҳисоблани. Бирок кинодаре ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида бўладиган эврестик суҳбат мазмунига замин яратиши керак, шундагина ўқувчиларда мавзунини ўрганишга эҳтиёж туғилади ва қўзлаган мақсадга эришилади. Ўқитувчи аниқлаб етиши керак бўлган ҳолат шундан иборатки, дареда мотивларни ўқувчиларда ривожлантириш асосий мақсад эмас, балки ўқувчининг билиш фаолиятини тезлаштириш воситаларидан бири саналади.

Ўқув фаолияти

Ўқувчилардаги мотивация ҳарактери қўн жиҳатдан уларнинг ўқув фаолиятига боғлиқ.

Ўрганиш бу кенг маънода - ўқувчиларнинг янги билимларини ўзлаштириш жараёнидир. Лекин ҳар қандай ўрганиш ҳам ўқув фаолияти бўла олмайди. Ўрганиш ўқув фаолияти даражасига кўтарилиш учун ўқувчилар билимларни ағаллаш давомида уларни бойитадиган ўқув ҳаракатларининг янги усулларини ўзлаштириши, мустақил равишда ўқув топшириқларини белгилаши, ўз-ўзини назорат қилиш ва ўз ҳусусий ўқув фаолиятини баҳолаш мезонларини билишлари керак.

Педагогик жараён билан шуғулланувчи ҳар бир кишига маълумки, билимларни ўқувчи (талаба)лар томонидан ағалланиши уларнинг ҳусусий ўқув фаолияти (психологлар тилида - билиш фаолияти) туфайли рўй беради. Гальперин И.Я., Тализина Н.Ф., Чебишева В.В. каби психологлар бу фаолият

турини кенг қамровда ўрганиб чиққанлар ва унинг билим, ҳаракатларини аталганга сабаб бўладиган турли кўринишдаги тузилмасини аниқлаган. Бироқ психология фани ханузгача ўқитишда ўқувчиларнинг кетма-кет билиш қобилиятлари тўғрисида яқдил фикрга келганларича йўқ. Ўқувчиларнинг билишга оид ҳаракатларининг кетма-кетлиги мавжудлик алгоритми (МА) деб номланади (6. 115). МА биринчидан, бу ҳаракатларнинг катъиян кетма-кетлигини, иккинчидан, уларнинг натижалари ҳам катъиян олдиндан аниқланганлигини таъкидлайди. Шу боисдан МА моҳият жиҳатдан ўқув-билиш назарияларининг турли (элементар мулоқат, ассоциатив, бихевиоризм, гештальт, аклий ҳаракатларни босқичли шакллантириш) мос ҳолда турли кўринишга ва мазмунга эга бўлади. Ҳар қандай МАнинг инвариатив элементи - бу ўқув жараёнида ўзлаштириш даражаси бўйича кетма-кет ҳаракатланишдир. Ҳаракат "қадам"нинг ўзи ва ҳар бир "қадам" мазмуни танланган ўзлаштириш назариясига боглиқ бўлади. Танланган усули ва танланган ўзлаштириш назариясининг сифат мезонлари - ўқитувчининг педагогик фаолиятидаги муҳим мўлжал ва унинг педагогик технологияси тавсифномаси ҳисобланади (5. 106).

Таъкидотлар таҳлили шуни кўрсатадики, ҳар қандай ўқув фаолияти фаолиятнинг умумий лойиҳаси бўйича қурилади ва ўзида **мўлжалли (йўналтирувчи), бажарувчи, назорат қилувчи ва тузатувчи** ҳаракатларни мужассамлаштиради. Унинг шартли формуласи:

$$\mathbf{Уф = Мх + Бх + Нх + Туз}$$

Бу ҳаракатларни ўқувчилар бевосита ўқитувчи ёки дарслик ёрдамида турлича тўлиқликда ва турлича таълим назариясига таянган ҳолда бажаришлари мумкин. Ўқитувчи дастлаб ўқувчидаги мавжуд ҳаракат турларини кузатиши керак. Ўқув ҳаракатларининг алоҳида ҳар бири У'Эни ўзлаштиришнинг маълум босқичида намоён бўлади. Мисол учун, Мх ни бажарилиши ва ўқув топшириқларини ўзлаштириши қуйдагича амалга оширилади: а) ўқувчи белгиллаган тайёр топшириқларни тушуниб етиши; б) ўзи учун бу топшириқларни фаол қабул қилиши; в) мустақил равишда ўқувчиларнинг ўқув топшириқларини бажариши; г) бир қанча ўқув топшириқларини мустақил ўрнатиши.

Ўқувчининг мўлжалли ҳаракатлари (Мх) ўзлаштириш давомида шундай ахборотлар билан таъминланадиги, улар ўқувчи аталлайдиган ҳаракат қонунлари ва усулларини умумий кўринишда ифодалай олади. Одатда Мх ҳар бир ўқув топширигини бажаришда маълум кетма-кетликка риоя қилиниши тақозо этади ва бу ҳаракатлар тизими кўпинча йўриқли ҳаритада ўз аксини топади. Бу ҳариталар ёрдамида ўқув материалларини ўзлаштириш давом этади, бироқ энди бу жараён билиш фаолиятининг кейинги бажарувчилик босқичида рўй беради.

Бажарувчи ҳаракатлар (Бх) ҳам ўзлаштиришнинг турли босқичларида бўлиши мумкин: а) асосий ўқув ҳаракатларининг бажарилиши (таҳлил, ўзгартириш, таққослаш, моделлантириш); б) алоҳида ҳаракатларни операциянинг бир звеноси сифатида бажарилиши; в) бир масаланинг ечимига қаратилган ва йирик блоklarга қўшилган ҳолда амалга ошадиган бир қатор

ўқув ҳаракатларини бажариш. 1) бу йирик блокларни англаш даражасида (қўйишма) ёки "автоматик" (малака) даражасида амалга оширилиши.

Актив ҳаракатларни босқичли шакллантириш назариясида ўқувчининг бажарувчи ҳаракатлари (Бх) ўқув-билиш фаолиятининг турли шакллариши кетма-кет азмаштирадиган амалларни босқичли жараён сифатида ташкил этишни тақозо этади, яъни: ташкил, моддийликдан (Мд) ички нутқ (Нг) шакли орқали актив (Ак) ҳаракатга ўтиш. Мавжудлик алгоритмининг бу босқичи рағбий тарзда қуйидагича ифодаланиши мумкин:

$$Bx = Md + Ng + Ak$$

Кейинги босқич - назорат қилувчи (Нх) ҳаракат мавзу бўйича У'ни ўзлаштириш даражаси ўқувчининг ўз-ўзини назорат қилиши овозига амалга оширилади ва татлон билан солиштирилади. Агар ўзлаштириш даражаси паст ($K\alpha \leq 0.7$) бўлса, у ёки бу ҳаракат босқичида йўл қўйилган хатолар ўқув фаолиятининг тузатувчи босқичида (Тўз) аниқланиб, тузатишга оид дидактик жараён ташкил этилади. Шунинг алоҳида таъкидлаш жоизки, Тўз операцияси - бу шунчаки ўқувчининг маиш бажарилишида ёки тест ечишида йўл қўйган хатоларини тузатиш эмас, балки дидактик жараёнини тузатиш, қайта қуриш демакдир. Агар Нх ўқув фаолиятининг барча босқичлари учун тегишли бўлса, Тўз ҳаракати зарурий ҳолда, яъни $K\alpha \leq 0.7$ бўлган ҳоллардагина амалга оширилади. Агар $K\alpha \geq 0.7$ бўлса Тўз га ҳожат қолмайди ва кейинги босқичларга қадам қўйилади.

Ўқув фаолияти ҳаракатларининг барчаси ўқувчи томонидан номаҳсулдор ва маҳсулдор даражаларда бажарилиши мумкин. Масалан, номаҳсулдор даражада ўқувчи ҳаракати йўриқнома ёки намуна бўйича бажарилади ёки қабул қилинган усулларни бирмунча ўзгартирган ҳолда хато ва уринишлар ёрдамида амалга оширилади.

Ўқув фаолиятининг муҳим тавсифомаларидан бири - унинг натижасидир: объектив - ечимнинг тўғрилиги; натижани олгунга қадар ҳаракат ва қадамлар сони; вақт сарфи; субъектив - ўқувчи учун ишнинг муҳимлиги, якундан субъектнинг қаноатланиши, куч сарфи ва бошқа.

Бошқариш

Дидактик жараёнининг сўнгги таркибий қисми - ўқув-билиш фаолиятини бошқариш ҳисобланади. Шунинг кайд этиш жоизки, ҳар қандай ўқув фаолиятини бошқариш имконияти мавжуд. Бошқариш тизими икки - бошқарувчи ва бошқарилувчи объектдан иборат бўлади. Агар дидактик жараёнда ўқитувчи бошқариш субъекти ҳисобланса, ўқувчилар - бошқариш объектидир. Субъект узлуksиз тарзда таълим мақсадига мувофиқ объектга бевосита ёки билвосита таъсир ўтказди. Объект ҳам ўз навбатида субъект томондан ўрнатилган мақсад ва вазифаларни тўғри англаб етиши ва унга эришиш чораларини кўргандагина ўқув фаолиятининг самараси тўғрисида фикр юритиш мумкин бўлади. Қуйида олий ўқув юрғларининг ўқув-тарбия жараёнини бошқариш тизимини келтирамиз (4 -расм).

4-расм: Ўқув-тарбиявий жараёнини бошқариш субъекти ва объектларининг ўзаро таъсири
(Р-ректор, Д-декан, К-кафедра мудири, У-ўқитувчи, Т-талаба).

Педагогикада ўқув фаолиятини бошқаришнинг кибернетика фанида ишлаб чиқилган таснифидан фойдаланилади: очик, ёпиқ циклик ёки ёйилган. Дидактик жараёнини бошқаришда кўпроқ циклик турдаги бошқариш тизими қўл келади. Сабаби зарурий ўқув ҳаракатлар тўғрисидаги ахборотлар оқими ўргатувчидан тўғри алоқа ёрдамида ўргатувчиларга узатилади. Асосий ҳаракатларни бажарилганлиги ҳақидаги маълумотлар беа тесқари алоқалар ёрдамида ўргатувчидан ўргатувчига узатиш имкониятини беради. Демак, ўқув фаолиятини бошқариш циклик тарзда, яъни: "ўргатувчи - ахборот - ўргатувчи" тизими кўринишида амалга ошар экан.

Ёпиқ бошқариш доимо ҳар бир ўқув элементи бўйича ўқитишнинг асосий кўрсаткичларини (α, β, γ, τ) ўқувчининг ўқув фаолияти жараёнида қозатишни ва бу кўрсаткичлар белгиланган меъёридан фарқ қилса фаолият учун зарурий тузатишларни амалга оширишни тақозо этади.

Ўқитишда бошқаришнинг ёпиқ усулидан фойдаланишнинг бирмунча содда усули - бу ўқувчини сўроқ қилиш ва ўқув материални ўзлаштиришда йўл қўяётган хатоларини зудлик билан тунунтириш, сўроқ натижаларини ҳисобга олган ҳолда қушимча машқлар бажариш зарур.

Бошқаришнинг муҳим жиҳати шундаки, агар Ма фақат ўқувчи томонидан бажарилса, бошқариш алгоритми (Б) ўқитувчи томонидан ёки ўқувчи томонидан ҳам бажарилиши мумкин. Бунинг учун ўқитувчи нафақат ўқувчиларга топшириқ ёки машқ тавсия этади, балки уларнинг тўғри жавобларини (эталонларини) ҳам беради. Шунда ўқувчилар ўз фаолиятларини текшириши ва ҳаракатларини тузатиш имконига эга бўладилар.

Шундай қилиб, дидактик жараёни (4-элемент) дойиҳалаш қонуниятларини юқорида баён қилдик. Бироқ унинг ҳар бир босқичи илмий жиҳатдан асосланган ўқитиш методлари ва воситаларини танлашни талаб этади. Дидактик жараёнининг ҳар бир босқичига мос келадиган ёки дидактик жараён назариясига асосланган ўқитиш методлари таснифи педагогика фанида 1983 йил ишлаб чиқилди ва педагогик амалиётга жорий этилди. Улар уч гуруҳдан иборат: 1 - гуруҳ - ўқиш ва меҳнатга рағбатлантирувчи ва мотивация методлари; 2 - гуруҳ - ўқув-билиш фаолиятини ташкил этиш ва амалга ошириш методлари; 3 - гуруҳ - ўқув - биллиш фаолиятини бошқариш методлари (23).

Дидактик жараён самарадорлигини ёки педагогик технология мақбуллигини белгилловчи омиллардан яна бири ўқитиш шаклларини ўқув фаолияти босқичларига мос ҳолда тўғри танлаш ва уларни оқилона чағипштириш принципи ҳисобланади.

Ташкилий шакллар

Дидактик жараёни ташкил этишда ўқитувчи ўқув-билиш фаолиятининг ташкилий шаклларини (5-элемент) ҳам таълим мазмунига мос ҳолда танлай олиши керак. ITни лойиҳалаш шартларидан бири ҳам "ташкилий шакллар"ни тўғри ташкил этиш саналади. Педагогикада ўқитишнинг ташкилий шакли деганда ўқувчи (талаба)лар ўқитиш жараёнида яратилган ташқи шарт-шароитлар йиғиндиси тушунилади.

Маълумки, таълим тизимида билиш фаолияти аудиторияда (маъруза, семинар, лаборатория, ўқув маслаҳати, синов, имтиҳон) ва аудиториядан ташқарида (уйда, кутубхонада тайёргарлик, лойиҳалаш, тадқиқотчилик, тўғарак ва бошқа) ташкил этилади.

Педагог ўқув фаолияти шаклларини танлашда қуйидаги саволларга жавоб топиши керак: дидактик жараён ишгирокчиси ким (ўқувчи, талаба, тингловчи) ва у қандай бошқарилиши керак (ўқув фаолиятини ўқитувчи бошқаради, автоматлашган синф ёрдамида ёки бошқа техник воситалар ёрдамида: кино-диафильм, компьютер, модели таълим ва ҳоказо).

Дидактик жараён у ёки бу техник воситалардан таълим мазмунига мос ҳолда ўзлуксиз қўлланиш тақозо этади. Бу йўналиш ITнинг мавжудлик шартларидан биридир.

Педагог

Педагогик технологиянинг лойиҳачиси ҳам, уни амалиётга жорий этувчи ҳам педагог (6-элемент) ҳисобланиб, у малакали мутахассис тайёрлангандек муҳим ижтимоий (давлат) буюртмасини бажаради. Хўш, педагогнинг педагогик тизимда тутган ўрни нимадан иборат?

1. Ўқитувчи давлат буюртмасига мос келадиган таълим-тарбия мақсадини (2-элемент) тапхисланувчан ҳолда аниқ ва равшан белгиланиш керакки, натижада ажратилган вақт ичида унга эришишни таъминлайдиган дидактик жараённи тузиш ва жорий этиш тўғрисида ҳулоса қилиш мумкин бўлсин.

2. Ўқитувчи белгиланган таълим мақсадига тўғри келадиган ўқув-тарбиявий жараён мазмунини (3-элемент) сараланда фаннинг абстракция поғоналарини (β) ўзлаштириш даражаларига (α) мослигини инобатга олиши зарур.

3. Ўқитувчи педагогик тизимнинг таркибий элементи сифатида дидактик жараённи (4-элемент) тузиш талаблари билан таниш бўлиши ва унинг энг мақбул вариантини ҳар бир дарс мавзусига боғлиқ ҳолда лойиҳалаш керак. Бу талаблар жадаллаштириш ва табиатан монандлик принциpidир. Жадаллаштириш принципи дидактик масалаларни маълум вақт доirasида бирмунча тез ва юкори савияда ҳал эта оладиган дидактик жараённи қўллашни талаб этади. Таълим ва тарбияда жадаллаштириш принципини аниқлаб берувчи омил ўқувчиларнинг маълум фаолиятни ўзлаштириш тезлиги ҳисобланади. Иккинчи принцип ўқув-тарбиявий

жараёни шундай ташкил этишга асосланадики, бунда мумкин қадар ўқувчиларнинг кенг доирада тажриба (билим, кўникма ва ижодий фаолият) эгаллишига имкон туғдирадиган ва уларнинг ақлий заковатини ривожлантира оладиган механизм вужудга келсин.

4. Ўқитувчи дидактик жараёни амалга оширишда ўқитишнинг самарали шаклларида (5-элемент) фойдалана олиши зарур. Бу педагогик тизимда элементларнинг маълум қонуният асосида боғлиқ эканлигини билдиради. Бу боғланишлардан фойдаланиш ва мақбул бўлган ташкилий шакллар тоғлиқ таълимда расмийлаштирилиши йўқлигига йўл очади.

5. Ўқитувчи педагогик тизимнинг интироқчиси бўлган ўқувчи (талаба)нинг (1-элемент) таълим мазмунини ва тарбия таъсирини қай даражада эгаллаётганлигини энг мақбул усуллар билан назорат қилиб бориши лозим. Олинган ахборотлар педагогик тизимни мақсадга мувофиқ тарзда бошқариш имкониятини беради ёки педагогик тизимдаги қайси элементнинг мазмунини тuzатиш керак эканлигини белгиллаб беради.

9. ДИДАКТИК ЖАРАЁН ЛОЙИХАСИНИНГ ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАРИ

Дидактик жараён босқичларини муайян кетма-кетликда кўриш ўқувчи (талаба)ларнинг билиш фаолиятини мавзу бўйича белгиланган мақсадларга мос ҳолда танланган *ўқитиш методлари* ёрдамида ташкил этиш демакдир. Ўқитиш методлари ўз моҳияти ва мазмунига кўра маълум педагогик назарияга асосланган у ёки бу таснифга тегишли бўлади. Ўқитиш методлари бевосита таълим амалиёти билан алоқадор концепциядир. “Ўқитиш методи дастлаб педагог оғишда фаолиятнинг умумлашган лойиҳаси тарзида мавжуд бўлади. Бу лойиҳа амалиётга ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятларининг ўзаро тутануви текишлигида, ўқитиш ва ўқинишнинг аниқ харакаатлар, амаллар ёки усуллар мажмуаси сифатида жорий этилади. Методнинг бошқа намоён бўлиш шакллари йўқ, сабаби умумий ҳолда ўқитиш методи ўзида фаолиятнинг дидактик моделини ифода этади” (14, 35).

Педагогик нашрларда ўқитиш методларини фаол ва сует гуруҳларга ажратиш ҳоллари мавжуд. Агар ҳар бир метод белгиланган у ёки бу мақсадни ечишда ўз ўрнида ишлатилса, шубҳасиз, фаолдир. Педагогик технологиялар ҳам дарёда ўқувчи (талаба)лар фаоллигининг юқори даражасини таъминлаш асосида олдиндан белгиланган мақсадга эришишга қаратилади. Шу боисдан бу фаелда ҳали педагогик амалиёт учун нотаниш бўлган чет эл дидактикасига оид методлар ҳақида фикр юритилади.

Американинг “Street law” (куча қонуни) дастури бугунги кунда ер юзининг кўнлаб давлатлари томонидан “аср”га олинган ва таълим маконига ўрнаниб қолган. Бунга сабаб дастурдан ўрин олган юзлаб ўқитиш методларининг фаоллиги, жойбарлиги ва таъсирчанлигидир. Улар ёрдамида ўқувчилар ўз фикрларини эркин ифодалаш, ахборотларни танқидий қабул қилиш, жамоада ишлаш, ўз мавқеини мустаҳкамлаш, фикрларини ҳимоя

қилиш, ҳаққу ҳуқуқларини аниқлаб қилиш каби имкониятларга эга бўлишлар. Шунингга эришишнинг жараёнини кўришда бу методлардан асосли фойдаланилади. Уларни маъму бўлиши ҳаққу ҳуқуқларининг мураккаблиги ва нақт таълиқлиги қараб чиқишга эришиш мумкин. Қуйида "Street Law" дастуридаги билиш методлар билан таълиқлаш. Қўйиладиган мисоллар:

"АКТИЙ ХУЖУМ".

"Активий ҳужум" методининг маънавий жамъия ҳаётининг асосида муаммани қилиш жараёнини нақт бўлиши бир қалча бошқичаларга (аҳолининг таълиқлиги, уларнинг таълиқлиги ва қўйиладиган ҳаётда ишлаб чиқишга эришишдан) иборат.

Даре жараёнида активий ҳужумдан мақсадли фойдаланиш ижодий, постандарт тафаккурлашнинг ривожлантириш гарови ҳисобланади. "Активий ҳужум"ни уюштириш бир мунча содда бўлиб, ундан таълим мазмунини ўзгартириш жараёнида фойдаланиш билан биргаликда ишлаб чиқариш муаммоларининг ечимини топишда ҳам жуда қўл келади. Дастлаб гуруҳ йиғилади ва улар олдига муаммо қўйилади. Бу муаммо ечими тўғрисида барча иштирокчилар ўз фикрларини билдирадилар. Бу босқичда ҳеч кимнинг ўзга киши гоёларига ҳужум қилиши ёки баҳолашига ҳаққи йўқ. Демак, "активий ҳужум" йўли билан қисқа минутларда ўйлаб гоёларни юзга чиқилиш имкониятлари мавжуд бўлади. Аслини олганда гоёлар сонини қўлга киритиш асосий мақсад эмас, улар муаммо ечимини оқилона ишлаб чиқилиш учунгина асос бўлади. Бу метод шартларидан бири ҳеч қандай ташқи таъсирсиз қатнашувчиларнинг ҳар бири фаол иштирокчи бўлиши керак. Билдирилган гоёларнинг беш ёки олтитасигина асосий ҳисобланиб муаммо ечимини топишга салоҳиятли имкониятлар яратади.

Шундай қилиб, "активий ҳужум" қоидаларини қўйидагича белгилаш мумкин:

- олга сурилган гоёлар баҳолашмайди ва танқид остига олинмайди;
- иш сифатига эмас, сонига қаратилади, гоёлар қанча қўн бўлса шунча яхши;
- исталган гоёларни мумкин қадар кенгайтириш ва ривожлантиришга ҳаракат қилинади;
- муаммо ечимидан узоқ гоёлар ҳам қўллаб-қувватланади;
- барча гоёлар ёки уларнинг асосий маъни (фарақлари) қайд этиш йўли билан ёзиб олинади;
- "ҳужум"ни ўтказиш вақти аниқланади ва унга риоя қилиниши шарт;
- бериладиган саволларга қисқача (асосланган) жавоблар бериш қўзда тутилиши керак.

ВАЗИФАСИ. "Активий ҳужум" кийин вазиятлардан қутулиш чораларини топишга, муаммони кўриш чегарасини кенгайтиришга, бир хил

фикрларини йўқотинишга ва кенг доирада тафаккурларига имкон беради. Ўнг асосийси, муаммони ечиш жараёнида қурашни муҳитидан ижодий ҳамкорлик кайфиятига ўтилади ва гуруҳ (синф) янада жинсланади.

ОБЪЕКТИ. Қўлланиш мақсадига кўра бу метод универсал ҳисобланиб тадқиқотчиликда (янги муаммони ечишга имкон яратди), ўқитиш жараёнида (ўқув материалларини тезкор ўзлаштиришга қаратилади), ривожлантиришда (Ўз-Ўзини бир мунча самарали бошқариш асосида фаол фикрларини шакллантиради) асқотади.

ҚЎЛЛАНИШ УСУЛИ. “Ақлий ҳужум” интирокчилари олдига қўйилган муаммо бўйича ҳар қандай мулоҳаза ва таклифларни библидиришлари мумкин. Айтилган фикрлар ёзиб борилади ва уларнинг муаллифлари ўз фикрларини қайтадан хотирасида тиклаш имкониятига эга бўлади. Метод самараси фикрлар хилма-хиллиги билан тавсифланади ва ҳужум давомида улар танқид қилинмайди, қайтадан ифодаланмайди. Ақлий ҳужум тутагач, муҳимлик жиҳатига кўра энг яхши таклифлар генерацияланади ва муаммони ечиш учун зарурлари танланади.

ИЗОХ: Ҳурматли китобхон, мана, америкача “ақлий ҳужум” методи билан қисман танишдингиз (сиз, ахтимол, олдиндан танишдирсиз). Айтмоқчи бўлган фикримиз инкор ва таъкид ҳусусида: **бу метод муаллифлари бизнинг аждоҳларимиздир.** Ҳали Америка каниф этилмаган бир даврда ўз ақл машъаласи билан дунени ёритган қомусий олимларимизни (Аҳмад ал Фарғоний, Абӯ Наср Форобий, Ибн Сино, Беруний ва бошқа) оласизми, ёки етти иқлимни забт этган шоху-султонларимизни оласизми, улар ўз муаммоларини ечишда ана шу методдан кенг фойдаланишган. Бобокалонларимиз бу методни бошқача номлашган, яъни: “**кенган**”, “**машварат**”, “**маслаҳат**” деб аташган. Мисол учун, Соҳибқирон Амир Темури салтанат олдида турган муаммоларни ечишда машварат чақириб барча сарой аҳлининг, вазир-уламоларнинг, фарзандларининг фикрларини диққат билан эшитган ва улар асосида ягона ҳукм чиқарган. Бу ҳолатлар кўпроқ ҳарбий юриш олдида чақирилган машваратларда намоён бўлади. “Агар (ганим устига) лашкар торгмоқчи бўлсам, уруш-ярашдан ўртага сўз танлаб, амирларимнинг бу икковидан қай бирига мойиллигини билишга интилардим. Агар ярашдан сўз очсалар, бунинг фойдасини уруш зиёнига солиштириб кўрардим, агар урушга мойил бўлсалар, унинг наф ва фойдасини яраш зиёнига таққослаб кўрардим, қайси бири фойдалироқ бўлса, шунини ихтиёр қилардим”.

“АЖУРЛИ АРРА”

“Ажурли арра” методи тузилиш жиҳатдан ўзида қуйидаги босқичларни камраб олади:

1. ТОПШИРИКНИ БЎЛИШ: Топшириқ ва матнли материаллар бир нечта асосий қисмларга (ёки мавзуларга) қирқилади.

2. БИРЛАМЧИ ГУРУҲЛАР: Ҳар бир гуруҳ аъзолари қирқилган мавзуни оладир ва экспертга айланадилар.

3. ЭКСПЕРТ ГУРУҲЛАРИ: қўлида бир мавзуга оид ўқув топшириқлари мавжуд бўлган ўқувчилар мавзуни муҳокама қилиш, бошқаларга ўргатиш режасини белгилаш учун эксперт гуруҳга бирлашадилар.

4. БИРЛАМЧИ ГУРУҲЛАР: ўқувчилар ўзларининг бирламчи гуруҳларига қайтадилар ва эксперт гуруҳларда ўрганганларини ўқитишади.

ИЗОҲ: “Ажурли арра” моҳиятига аниқлик киритиш учун баъзи бир тавсияларни ёритиш лозим.

1. Ўқитиш жараёнига бу тарзда ёндашилганда ўқувчиларнинг ҳамкорлиқда ишлашига ва кеска вақт ичида катта ҳажмдаги ахборотларни ўзлаштиришларига имкон туғилади.

2. У ёки бу фаолиятни дарёда амалга ошириш учун ўқувчиларга бошланғич ахборотларни узатиш зарурати туғилса, маъруза ўрнини боса оладиган самарали ўқув қуроли ҳисобланади.

3. Ўқитувчи мураккаб мазмунли мавзулар бўйича ўқувчиларни дарёга тайёрлаш учун олдиндан уларнинг ҳар бирига мўлжалланган алоҳида ахборотли пакет тайёрлайди. Унда дарсликдан, қўшимча тарзда газета, журнал, мақолалардан материаллар бўлиши керак.

4. Ҳар бир ўқувчи 2 гуруҳ таркибиде иштирок этади: дастлаб “ўз уйи” (бирламчи) гуруҳга, кейин эса “эксперт” гуруҳга бирлашиб, ўқув элементларини мустақил ўрганишади. Эксперт гуруҳини тезда ташкил этиш учун ўқувчилар олган ахборотли пакетларда ҳар бир мавзуга оид материаллар бир хил рангдаги қоғозларга ёзилган ёки рангли қалам билан қоғознинг бирор бир бурчаги бўялган бўлиши керак.

5. Ҳар бир гуруҳда 3 тадан 5 тагача киши (ўқувчилар сонига қараб) бўлиши мумкин. Ҳар бир ўқувчи “ўз уйи”дагиларни ва қайта учрашиш жойини аниқлаб олиши керак.

6. Ўқитувчи ўқувчиларни “рангли” топшириқлар асосида гуруҳга бирлашишини таклиф этади ва улар алоҳида мавзулар бўйича экспертга айланадилар. Мисол учун, “қизил”ларни синф хонаси охирида, “кўк”ларни эса мактаб йўлакчасида учрашиши белгиланади. Ҳар бир эксперт гуруҳда 3 тадан кам ўқувчи бўлмаслиги керак.

7. Гуруҳларга ахборотли пакет тарқатилади. Ҳар қайси гуруҳ турли хил материаллар тўпламини олишлари ва уларни ўқиши, муҳокама қилиши, айнан шу ахборотлар бўйича экспертга айланиши лозим. Ўқув материаллари бўйича “эксперт” бўлиши учун ўқувчиларда вақт етарли бўлиши керак. Бу учун агар материаллар мураккаб ва катта бўлса, эҳтимол, бир дарё тўлиқ талаб қилинади.

8. Ўқувчиларга қуйидагича топшириқлар берилади:

-пакетдаги материалларни қўнг билан ўрганиш ва муҳокама қилиш;

-бир-бирингиздан сўраш ва ўқув материалларини ҳар бирингиз тушуниб олганингизга ишонч ҳосил қилиш;

-ўз "ўйингиз" гуруҳини ўқитиш зарурлигини ҳисобга олиб материалнинг муҳим ўқув элементларига эътиборни қаратиш.

9. Ўқувчиларнинг ўз "уйларига" қайтишларини илтимос қилиш. Ҳар бири ўз "уйи"- гуруҳига ахборот беради. Шаксиз, "уй" гуруҳида оқсеперт гуруҳларидан биттадан ўқувчи бўлиш шарт. Ўқувчи ўрганиб келган материалларни ўз гуруҳи ўқувчиларига ўргатиш жавобгарлигини бўйнига олиш лозим. Бу жараён ўқув материалининг ўзлаштирилиш зарурлигига қараб яна бир соат давом этиши мумкин.

10. Ўқувчилар бир-бирларидан олган ахборотларни ўрганишиб бўлишгач, ўқитувчи олдидан режалаштирган фаолият турини ўтказиши мумкин.

"МУНОЗАРА"

Бу метод ёрдамида ўқувчиларга муайян муаммо бўйича тўлиқ ахборотлар етказилади. мунозара учун танланган мавзунинг ўқувчилар аёвсиз "интурм" қиладилар ва пировард натижада муаммога тегишли маълумотларни атрофлича ўрганадилар.

ИЗОХ: Америкача мунозара методи турли шаклларда ташкил этилиши эътироф этилган. Бизнинг амалиётда энг кўп тарқалган тури - бу "телемунозара" ҳисобланади ёки аниқроқ айтадиган бўлсак, журналист Куддус Аъзамнинг ўқувчилар билан телемуноқоти ана шу методнинг ўзгинасидир.

Телешоу усулидаги мунозара афзалликлари ҳусусида икки оғиз: бу шаклда ташкил этиш бир вақтнинг ўзида гуруҳда маъруза ва мунозара методларини қўллаш имкониятини беради. 3-5 киши бўлган гуруҳ олдидан танланган мавзу бўйича бонча катташчи (стоюнабин)лар интироқда мунозара ўтқадиладар. Томонабинлар муҳокамага кейинроқ қўшилиб ўз фикрларини айтишади ёки савол берадилар.

Телешоу шаклида ташкил этилган мунозарада берилган мавзу бўйича турли фикрларни бирмунча аниқ ифодаланишга имконият туғилади. А.б.б.б.г. бу ерда муҳокамага жалб этилганлар суҳбатга пухта тайёргарлик кўришлари ёки шу соҳа билимдонлари бўлишлари билан биргаликда асосий мавзудан четга чиқиб кетмасликлари керак.

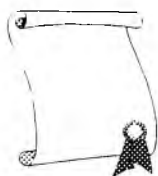
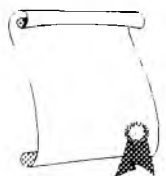
Телешоуда ҳар бир интироқчига ўз фикрини тўлиқ баён қилишлари учун кенг имкониятлар бериш лозим (3-5 мин). Бонловчи мунозара боришини кузатиб боради, агар белгиланган мавзудан четга чиқиш ҳолатлари рўй берса, дарҳол мунозарага аралашиниш шарт.

"Ўз ўрнини топи"

Агар синфда у ёки бу мавзу бўйича тортишувлар вужудга келса бу метод ёрдамида муаммонинг ечимини топиш мумкин. Ундан қўйинча

дарсининг кириш қисмида фойдаланилади ва ўтилаётган мавзунинг ўрганишига турли хил ёндашувлар мавжудлигини намойиш этилади. Бу бир томондан, Иккинчидан, ўқувчиларга ўз фикрини баён қилишга, мулоқот қўникмаларини қайтадан тузатишга имкониятлар мавжуд бўлади. Учинчидан, дарс сўнггида ўқитувчи томонидан мавзунинг ўзлаштирилиш даражасини баҳолаш аниқ амалга оширилади.

1. Синфнинг қарама-қарши бурчакларига иккита плакат осилади. Уларнинг бирига "розиман", бошқасига "рози эмасман" деган сўзлар ёзилиши керак. Плакатларда баъзи бир мавзуга оид саволлар бўйича билдирилган қарама-қарши фикрлар ҳам ёзилиши мумкин. Масалан: "танжир гуллайди ва мева тутади", ёки "танжир гулламасдан мева тутади".

2. Дарсини ташкил этиш қоидалари муҳокама қилинади.

3. Қаралаётган муаммо юзасидан ўз фикрларига мос келадиган плакат ёнига бориш зарурлигини ўқувчиларга тушултирилади.

4. Бўлинган ўқувчилардан ўз қарашларини асослаш сўралади. Бу пайтда бир гуруҳдан иккинчи гуруҳга ўтиш рухсат этилади ва шу тариқа синф ўқувчиларининг ҳаммаси жалб этилди.

5. Муаммо бўйича фикрлар билдирилгач, ўқувчилар ичида мунозара давомида ўз нуқтаи назарини ўзгартирганлар ва бошқа гуруҳга ўтувчилар бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда улар ўз ўрнини ўзгартариш сабабларини асослашлари керак бўлади.

6. Иштирокчилардан ошмонентлари ичида муаммо юзасидан энг ишончли фикр айтган ўқувчиларни аниқлаш сўралади.

"КИЧИК ГУРУҲЛАРДА ИШЛАШ".

Кичик гуруҳларда ишлаш ўқувчиларнинг дарсда фаоллигини таъминлайди, ҳар бири учун мунозарада қатнашининг ҳуқуқини беради, бир-биридан ўрганишга имкони туғилади, бошқалар фикрини қадрлаш ўргатилади.

ҚЎЛЛАНИШ УСУЛИ

1. ФАОЛИЯТНИ ТАНЛАШ. Мавзуга оид муаммо шундай танлансадики, натижада ўқувчилар уни ўрганishi (бажарishi) учун ижодий фаолият кўрсатишлари зарур бўлади ва вазифалар белгилан олилади.

2. ЗАРУРИЙ АСОС ЯРАТИШ. Ўқувчилар кичик гуруҳ ишида каттапишлари учун танланган фаолият бўйича баъзи билим, кўникма ва масалакаларни олдидан эгаслаган бўлишлари керак.

3. ГУРУХНИ ШАҚЛЛАНТИРИШ. Одатда ҳар бир гуруҳда 3-5 та ўқувчи бўлади. (Охтимол, кам ёки кўп бўлиши мумкин). Агар гуруҳда ишлаш у ёки бу ёзма ҳужжат тайерлашни талаб этса, яхшиси 2-3 кишили гуруҳ тузилгани маъқул. Гуруҳ ўлчови масаланинг муҳимлиги, синфдаги ўқувчилар сони, ўқувчиларнинг бир-бири билан конструктив ҳолатда ўзаро ҳаракатига боғлиқ ҳолда ўйаради. Ўнг яхшиси, "гетроген" гуруҳ ташкил этилишидир. (жиноси, ўзлаштириш даражаси ва бошқа белгилар асосида). Гуруҳда ишлаш ўқувчилар ўртасида вазифаларни аниқ тақсимлашга таянади. (Мисол учун, бир ўқувчи мунозарани бошқаради, иккинчиси ёзиб боради, учинчиси спикер (сардор) ролини ўтайди ва ҳоказо). Синфни гуруҳларга ажратилиш ҳолини бўйича ёки ҳисоб бўйича амалга оширилади.

4. АНИҚ ЙЎЛ-ЙЎРИҚЛАР КЎРСАТИШ. Ўқувчиларга фаолиятни бажариш бўйича аниқ ва ҳажм жиҳатдан кўп бўлмаган тушунтириш берилади. Ўқитувчи гуруҳларининг ишлаш тезлиги турлича бўлишини инобатга олган ҳолда вақт чегарасини айтади. Гуруҳлар керакли материаллар ва ахборотлар билан таъминланади. Ўқувчилар гуруҳда ишни бошлашлари учун вазифаларини аниқ тушуниб етганлиги текшириб кўрилади.

5. ҚЎЛЛАБ ҚУВВАТЛАШ ВА ЙЎНАЛТИРИШ. Ўқитувчи зарурат тутилса гуруҳлар сониға навбатма-навбат келиб туғри йўналишда ишлаётганигини қайд этади ёки уларға ёрдам беради, гуруҳларға таъзийк ўтказилмайди.

6. МУҲОКАМА ҚИЛИШ ВА БАҲОЛАШ. Гуруҳларда иш якунланганч, улар натижалари бўйича ахборот берадилар. Бунинг учун ҳар бир гуруҳ ўз сардорини белгилайди. Зарурат тутилса, фаолият натижалари бўйича билдирилган фикрлар ўқитувчи томонидан ёзилиб борилади. Муҳими, гуруҳ ечан счишнинг асосланишини аниқлаштириб олилади. Агар вақт етарлича бўлса, у ёки бу фикрни аргументлашда гуруҳлар бир-бирига савол ҳам беришлари мумкин. Кичик гуруҳларда ишлаш натижалари ўқитувчи томонидан баҳоланади. Буида фаолиятни туғри ва аниқ бажарилиш вақт сарфи асосий мезон ҳисобланади.

“ МЕНЮ ”

Якка тартибда ёки кичик гуруҳлар билан иш олиб боришни хоҳлаган ижодкор ўқитувчига “Меню” методидан фойдаланиш тавсия этилади. Бунда кичик гуруҳ (ўқувчи)га аниқ топшириқ берилади. Мисол, “Ўзбекистон фуқароларининг ҳуқуқлари” таснифи хилма-хил. Ўқитувчи ҳар бир гуруҳ учун алоҳида топшириқ тайёрлайди.

- I. Конституциявий ҳуқуқлар
- I. Маъмурий ҳуқуқ асослари
- II. Фуқаролик ҳуқуқлари асослари
- IV. Меҳнат ҳуқуқлари асослари
- V. Экологик ҳуқуқлари асослари

Ҳар бир гуруҳ топшириқ олади ва 3 минут давомида муҳокама қилинади, сўнгра ҳар гуруҳдан биттадан вакил ўқитувчи ётолига келинади ва тайёр “Меню”ни олиб қайтишади. Бу узун қирқилган қоғозларда, хилма-хил ҳуқуқ нормалари баён қилинган бўлади. Гуруҳ вакили қоғозлардан танлаб олади ва ўз гуруҳига олиб келади, кейин бошқа ўқувчи шу ишни бажаради ва зарурий материаллар йиғилгунча бу ҳолат давом этади. 10 минут давомида топшириқ муҳокама қилинади ва расмийлаштирилади. Бу жадвал қўлда тайёрланиши ҳам мумкин ёки жавоблар огъаки ҳам бўлиши мумкин. Бошқа гуруҳ вакиллари саволлар беришади. Ўқитувчи ҳама гуруҳ ишларини, сардор фаолиятини баҳолаб беради.

“Кичик гуруҳларда босма материаллар билан ишлаш”. Кичик гуруҳларда ишланганинг яна бир самарали методи - бу наشر қилинган материаллар билан ишлашдир. Ўқувчиларнинг зарурий ахборотларни излаб топишлари учун, назарий билимларни мустаҳкамлаш ёки таснифлашлари учун, назарий материалларни чуқур англаб олишлари учун бу метод яхши самара беради. Синф 4-5 кишидан иборат кичик гуруҳларга бўлинади. Гуруҳ бир хил ёки турлича мазмундаги топшириқлар, газеталар, журналлар, фотоланбормлар, бюллетенлар олинади.

Зарурий материаллар: А - I Форматли оқ қоғоз, қайчи, елим.

Топшириқлар:

А) Газеталардан инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги ахборотларни тошинг ва қуйидаги тартибда уларни жойлаштиринг:

- 1) Фуқаролик ҳуқуқлари
- 2) Сиёсий ҳуқуқлар
- 3) Иқтисодий ҳуқуқлар
- 4) Ижтимоий ҳуқуқлар
- 5) Маданий ҳуқуқлар

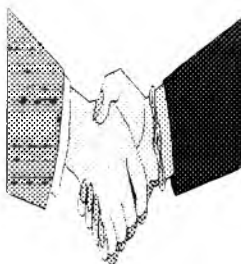
Б) Инсон ҳуқуқларини жорий этиш шаклларини намойиш этиш.
Жорий этишнинг 4 гуруҳи мавжуд:

- риоя қилиш;
- бажариш;
- фойдаланиш;
- қўллаш.

Ҳар бир гуруҳ (улар 4 та) тоншириқ олади, газетадан керакли материалларни топади, мақолаларни, суратларни қирқиб олади ва плакатга елимлайди, зарурий матнни шарҳлайди. Ҳар бир гуруҳ ўз сардорини аниқлайди ва улар иш якуни тўғрисида ҳисобот берадилар. Бошқа гуруҳ ўқувчилари саволлар беришади ва ишни баҳолашади.

Бу методи қўлланил давомида ўқувчилардан барча материаллар йиғиб олинади, аке ҳолда газеталардаги бошқа қизиқарли мақолаларни ўқинишга киришиб кетадилар ва сардорлар фикрларига кулоқ солмайдилар. Ўқувчилардан ҳаётга бўлиб ишлан талаб этилади, ортқича қозғ қирқиб, елимлан, синфни ифлослаштиринишга йўл қўйилмайди.

“ ДЕБАТЛАР ”

Дебатлар асосида дарсларни ташкил этишдан кўзда тутилган асосий мақсад муаммоларнинг ечимини топишда ўқувчи ўзгаларни ўз ёндашувининг туғрилигига ишонтиришдир. Ўз фикрини аниқ ва мантикий баён этиш, бунинг учун аса ишонарли далиллар ва ҳулосалар топиш кўникмаларини шакллантиришда дебатлар ўтказиш самарали метод ҳисобланади.

Ўқувчиларда ижтимоий фикрни ўзгартиришга таъсир этиш қобилияти мавжудлигига ишонач тўйгуларини ривожлантиради.

Методиқ тавсиялар:

Дебатлар мавзусини англаб етишлари учун ўқувчиларга шароит туғдирилади. Бунинг учун аса мавзун *резолүция* шаклида ифодалан керак бўлади. Маълумки, резолүция ҳар доим мавжуд ҳолатни ўзгартиришни талаб этади. Мисол учун, “қабул қилинган: *АҚШ Олий суди олий ҳазонинг, ноқонституциялигидини таш олоди*”.

Маишулотга маҳаллий мутахассислардан (олим, врач, муҳандис, ижтимоий арбоб ва бошқа) бири таклиф этилади.

Дебатда қатнашиш учун иктидорли ўқувчилар танланади ва улар икки гуруҳга ажратилади: резолүцияни қўллаб-қувватлайдиган ва уларга қарши чиқувчи интирокчилар дебатларни ўтказиш қондасини чуқур ўзлаштирган бўлишлари керак. Гуруҳ сардори регламентга риоя қилишни кузатувчи-ердамчини тайинлайди.

“Конструктив аргументлар” (3-5та ҳолатга асосланган: мантикий ифодаланган ва далилий материаллар билан мустаҳкамланган аргументлар

тайёрлаш учун ўқувчиларга етарлича вақт берилади. Уларга муаммоларнинг қўламини аниқлаш ва баҳсда ўз фикрини саклаб қилишлари учун аниқ, маълум аргументлар тайёрлашда ўқитувчи ёрдам бериши керак. Шу билан биргаликда ўқувчилар қарши томон билдирган фикрларни қандай бўлиши мумкинлигини тахмин қилишлари ва олдиндан бу фикрларни инкор этишга ҳам тайёргарлик кўришлари лозим.

Баҳслашув натижасида ўқувчилар ниямларни қўлга киритиш мумкинлигини тушуниб етсагина дарё самараси тўғрисида гапириш мумкин.

Ўқувчиларни шундай далил-исбот топиш кўникмаларини эгаллашга ўргатиш керакки, натижада билдирилган фикрни қарши томоннинг муҳокама қилишига ўрин қолмасин. Шундагина ўқувчилар тенгдонларнинг қарашларини ҳурмат қилишга ёки ҳусусий тасаввурларини сиқидошнинг фикри олдида ожиз қилишнинг тиз олинга ўрганади, энг асосийси, уларда эркин фикр юритиш кўникмалари шакллана боради.

Дебатларни ўтказиш тартиби:

1. Ўқитувчи ва дебат иштирокчилари сиқидан жой олинади. Қўлай бўлиши учун резолюцияни қўллаб-қувватлайдиганлар ўқитувчининг унғ томонига, қаршилар эса қарш томонига жойлаштиришга маъқул.

2. Ўқитувчи қисқача муҳокама мавзусини ва иккала резолюция вариантларини баён қилади, сўзга чиқувчилар учун вақтни белгилайди.

3. Ўқитувчи дастлаб резолюцияни қўлайдиганларнинг биринчисига сўз беради ва ундан конструктив аргументларни баён қилиш сўрасади. Иложи бўлса сўзга чиқувчилар тартибини ҳар бир гуруҳ аъзолари учун олдиндан белгилаш керак. Ўқитувчининг ёрдамчиси гапирувчи учун ажратилган вақтнинг тугаганини эслатиб туради.

4. Ўқитувчи резолюцияни қўлайдиган гуруҳ ўқувчиларини биринчисига сўз беради ва у ўз фикрини етарлича аргументлар ёрдамида асослаб беради.

5. Ўқитувчи биринчи гуруҳнинг иккинчи рақамли ўқувчисига сўз беради, сўнгра иккинчи гуруҳнинг иккинчи рақамли ўқувчиси ўз фикрларини резолюция бўйича баён қилади. Шу ҳолат барча дебат иштирокчилари навбатма-навбат чиқиш қилгунларига қадар давом этади.

6. Кейинги босқичда ҳар бир иштирокчига қарши томоннинг далилларини инкор этиб ташлашга ва улар танқидига жавоб беришга имконият туғдирилади.

7. Масала таланиш давомида янги аргументларни келтириш мумкин эмас. Баҳсда ҳар доим резолюцияга қарши томон вакиллари боплашади.

8. Ўқувчилар бу босқичда резолюцияга нисбатан у ёки бу мавқени эгаллаш сабабларини баён қилишади. Ўқитувчи бу сабабларни сиқф доскасига ёзиб бориши ҳам мумкин. Ўқувчилар бу сабабларга тегишли саволларга жавоб беришлари ҳам мумкин, бироқ ўз мавқеининг тўғрилигини оқлашга киришиб кетмасликлари керак.

9. Иштирокчилар шундай аргументларни кўрсатишлари керакки, уларнинг қарашлари муаммо ечимига яқин бўлса ҳам барчани ўйлашга мажбур этсин ва ҳайратда қоларли даражада ифодаласин.

10. Дебат дарё сўнгига ўқувчилар қарши томон қабул қилган резолюциянинг жорий этилиш оқибатларини баҳолашини керак. Шунингдек, ҳар икки томондан ўртага ташланган қарашларни ҳаётга талдиқ этиш жамият

учун қанчалик фойдали ёки зарарли эканлиги ҳам муҳокама қилиниши мумкин.

“ТАНҚИДИЙ ФИКРЛАШ”

ВАЗИФАСИ. Демократик жамиятда ҳар бир фуқаро ўз олдиди турган муаммоларни оқилона ечиш қобилиятига эга бўлиши керак. Шу борадан ўқувчиларни дарсларда кўпроқ баҳаси тортинувларга сабаб бўладиган муаммолар ечимини топишга жалб этиш лозим.

Баҳаси саволларни ечиш жараёнида ўқувчиларда тинчлаш, мулоқот олиб бориш, турлича фикрларни таққослаш, бонка киши тақдирига бефарқ қарамаслик каби ҳислатлар шакллана боради, масалаларни ечиш ва тегишли ҳукм чиқариш, аналитик фикрлаш қобилиятлари ривожланади, маълум кетма-кетликда тафаккур юргизиш, тўғри ечимларни топиш малакалари ўзлаштирилади.

Ўтказиш усули. Мунозарали саволларни аналитик-синтетик таҳлил қилиш ва объектив фикр юритиш кўникмаларини ривожлантириш учун талайгина методика мавжуд. Рўй бераётган воқеани танқидий фикрлаш асосида баҳолани қуйидаги босқичлардан иборат бўлиши мумкин:

1. Ўқувчининг ўз фикрини эркин ифодалаш.

Ўқувчига ечимини топиш учун таклиф этилган муаммо бўйича ўз ўрини аниқлаб олиши учун имкон берилади. Мисол учун. Тошкентда 16 февраль воқеалари нима учун содир бўлганлиги тўғрисида. Муаммога ўқувчидан жавоб олиш учун қатор саволлар билан муրожаат қилиш мумкин: Сенинг фикринг қандай? Бу ҳақда сен нималарни ўйлайсан? ва бонка.

2. Ўз фикрини ойдинлантириш.

Ўқувчиларнинг билдирган фикрларини янада аниқлантириш мақсадида уларга қўшимча тарзда қуйидаги саволлар берилади. Бу билан нима демоқчисан? Ўз фикрингни тушунтира оласанми? Бу нима дегани?

3. Ўқувчиларнинг фикрларини асосланганлигини текшириш.

Бу ерда қуйидагича саволларнинг берилиши ўринлидир: Нима учун сен айнаш шундай деб ўйлайсан? Сенинг мавқеенигни тасдиқловчи қандай асослар бор? Нима учун сенда шундай таассурот туғилди? Қандай аргументларни келтирасан? билдирган фикринг фойдасига сенинг фикрингни нима неботлайди? ва ҳоказо.

4. Бонкалар фикрини ўрганиш.

Исбон ўз фикрининг ожизлигини ҳар доим ҳам тан олавермайди ва суҳбатдошининг фикрига ҳурмат ва эҳтиром билан қаравермайди. Айниқса бу ҳолатни кўпроқ ўсмирларда кузатиш мумкин. Шубҳасиз, кўп ҳолларда бунинг аксини ҳам куриш мумкин. Шу билан биргаликда қатор мураккаб муаммоларнинг ечимини топишда ўзгалар фикрини эинитиш ва тинчлаш кўникмаси жуда асқотади. Бу кўникмани ўқувчиларда шакллантиришни хоҳласангиз, марҳамат, қуйидаги саволлар билан муրожаат қилинг: Ўз

фикриниёнга муқобил бўлган ҳолатни баён қила оласизми? Бу ҳақда бошқалар нима дейиш мумкин? Танқидга учрашингиз мумкинми?

5. Ўз ҳолатини ва ўзгалар фикрини таҳлил этиш

Бу ҳақда нафақат ўқувчилар, балки катталар ҳам кўпинча ўйланмайдилар. Ўқувчи ҳусусий фикри билан тўғри келмайдиган фикрларни ҳам ўзаро таққослаш, илмий асосланган ҳолатни аниқлаш учун фикрлар қарама-қаршилигини таҳлил этиши керак. Шу мақсад учун қуйидаги саволлар асқотиши мумкин: Ўз фикрини оғизга чинадими? Қарши томоннинг далил-исботи нима учун кучли ёки нима учун кучсиз? Қандай фикрлар сезиниш мавқеингизни мустаҳкамлайди ёки уни кучейлантиради?

Ўрганилаётган муаммо бўйича ҳар иккала фикрларнинг логикий оқибатларини ўрганиш учун саволлар: агар сезиниш қоянгиз қабул қилинса, нисбатан рўй бериши мумкин? Бу жамиятга қандай таъсир кўрсатади? Унинг натижаси келажакка қандай беради?

6. Муаммо бўйича ечим қабул қилиш

Бу “танқидий фикрлар” методининг еттинчи босқичи ҳисобланади. Ўқувчилар томонидан билдирилган турлича фикрлар қайтадан баҳоланади ва мутаносиблик аниқланади. Бунини учун: қайси натижа энг қўлай ва ишончли? Кимнинг чиққани мақсадга мувофиқ бўлди? Сиз баҳога қандай нуқта қўйган бўлардингиз? ва ҳоказо.

Изоҳ: Бу метод кўпроқ ҳуқуқий билимларни ўзлаштиришда қўл келишини таъкидлаш жоиз. Ҳуқуқий таълим болаларга жамиятда, жамоада, оилада ўз ўрнини топишлари учун кўмаклашади, атрофда рўй бераётган воқеаларга танқидий кўз билан қараш ва объектив баҳолаш имконини беради. “Давлат ва ҳуқуқ асослари” фаши (9-синф) қатор қарама-қаршиликлари ва тафовутларни ўрганади.

Аслида қонунлар тафовутларни ечим учун хизмат қилади. Ҳуқуқни ўрганиш ўқувчиларга жамиятда рўй бераётган тафовутли саволларни ўз ёнига мувофиқ чуқур ўрганишга, ўзини Ўзбекистон фуқароси деб ҳис этишга имкон беради.

“STUDENT LAW” дастуридан жой олган яна қатор методларни (медиация, қазусларни ўрганиш, визуалли материаллар билан ишлаш, ҳаётий саёҳат, дунё суди ва бошқа) таржима ва таҳлил қилиш, тартибга келтирилиши давом эттириш мумкин. Ўш. Бироқ яқин келажакда бу дастур таржима қилиниб, охида китоб шаклида нашр этилишига умид билан қоламиз.

Бу методлардан дидактик жараёнинг қайси босқичида фойдаланиш керак? Шубҳасиз, мавжудлик алгоритмида (МА) - ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолиятини ташкил этишда - муваққил ўз-ўзини (синфдошнинг) ўқитишда, яқин тартибда, кичик гуруҳларда фойдаланилади. Уларни танлаш мезонлари ҳақ ўқитувчига маълум мавзудан кўзланган мақсад, мазмунга мос келиши, ўқувчи ва ўқитувчининг имкониятлари, вақт ўлчови, мавжуд ўқув-моддий база ва бошқалар. Ўш асосийси, яқин натижаси таъминлайдиган ва қўлайлаштирадиган педагогик муҳит яратилиши лозим.

10. ИЖОДИЙ КОБИЛИЯТЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Педагогика тарихини бир хил натижа билан орқага ва олдинга varaқлан мумкин -тўғрисиини айтганда ҳамма вақт янги гоё сифатида бир хил педагогик гоълар баён қилинади. Боланинг ўз-ўзини ижодий ривожлантириш зарурлиги, мустақил фикрлаши, унинг индивидуал кизиқишларини ҳисобга олиш зарурлиги ва бошқалар ҳақидаги гоълар ҳар хил вариетларда такрорланади. Лекин шу билан бирга, тарбия ва таълим кўпинча шахсининг ўз-ўзини ривожлантириш табиий жараёнига тўсиқлик қилади, унинг ижодий бошланишини олдиндан "тайёрланган рамкаларга" куч билан киритишга ва ўқув режаларини осон йўлдан олиб боришга ҳаракат қиладилар.

Тасаввур ва фантазия бизнинг мактабларимизда эътибор берилмайди диққат ва ёдда сақлашга кўпроқ эътибор берилишига ҳайрон бўлмаса ҳам бўлади. Диққат билан тинглаш ва тиричилик ёдда сақлаш қобилияти шу кунгача намуна бўладиган ўқувчинининг фарқли хусусияти ҳисобланади.

Ижод нимадан бошланади?

Узоқ вақт давомида фалсафада тасаввур ва фантазиянинг таърифларида фарқ бор эди. Уларнинг ҳар бирига маълум рол ажратилган эди: тасаввурга эга акл одам таърибасида бўлган нарсани шунчаки қайтариш, фантазиясига эга акл ижод қилишни билдиради. Бундан шундай хулоса келиб чиқадики, фантазия биринчи даражали, тасаввур эса иккинчи даражали бўлиб қолади.

Бу иккита тушунча бутунлай бўлинган ҳолатда қолди ва одамларни шоирларга (расомларга), ижодий фантазияга қобилиятли ва қобилияти ўртача механикага ўхшаган, тасаввурни амалий вазифа доирасидан чиқармайдиган одамларга бўлишга баҳона бўла бошлади.

Натижада педагогикада фанларни кўпроқ ижодий - гуманитар (адабиёт, тарих ва бошқаларга) ва камроқ ижодий (табиий ва аниқ) фанларга бўлиш пайдо бўлди.

Бугунги кунда фалсафа ҳам, психология ҳам тасаввур билан фантазия ўртасидаги фарқни инқиламлайди. Бу иккита сўзини синоним сифатида инқилиб хатога қирмайди.

Л.С. Выготскийнинг «Санъат психологияси» ва Джон Дьюининг «Биз қандай ўйлаймиз» китоблари туфайли тасаввурнинг роли ҳақидаги тушунча жиддий ўзгарди.

Л.С. Выготский ўзига хос бўлган жўнқинлик ва ишончилилик билан ўз асарларида тасаввурнинг иккинчи сортлиги ҳақидаги афсонани йўқотди: - «Тасаввур қилишга ижодий қобилият ҳаммада, олимда ҳам инженерда ҳам бор, у илмий кашфиёт учун худди санъат асарини яратиндек муҳим, у кундалик ҳаётда ҳам керак.

Ижодий тасаввурнинг куртақлари болалар ўйинларида намоён бўлади! Ўйин - бу шунчаки бошдан кечирилган таассуротлар ҳақидаги хотиралар эмас, балки уларнинг ижодий қайтадан ишлаб ўзлаштирилганидир, у жараёнда бола ўзининг қизиқишлари ва талабларига жавоб берадиган янги реаллиқни

яратини учун **ушбу тажрибаларни бириктиради**. Бунинг учун бола **ижодий интилишларга бой бўлган шароитда ўсини керак**».

Шу фикрни Дьон асосли равишда келтирилади: - «**Тасаввурнинг ўзига хос функцияси бутун бориқни оддий идрок қилишда кўриб бўлмайдиган ҳолда кўра билиш қобилиятидир**. Тасаввур биздан узокдаги, ҳозир йўқ бўлган нарсани аниқ кўриниш ўзининг мақсади қилиб қўяди». Сўнгги Дьон давом этади «...тасаввурнинг кучини на фақат тарих, адабиёт, жугрофия, табиий фанлар дарсларида, балки геометрия ва арифметика дарсларида ҳам фойдаланиш керак, чунки улар ҳам **фақат тасаввур ёрдамида тушуниб бўладиган кўп нарсаларга эга**».

Л.С.Выготский ва Дж.Дьон фикрларича **фақат тасаввур ва ижодий фантазия орқалигина бола тўла тажрибага ривожланишга эга бўлиши мумкин**.

Айнан тасаввур ва фантазиядан ижодий фаолият боғланади.

Ижодкор шахснинг ўзига хос хусусиятлари қандай? Ижод - фикрлашнинг оригинал ўсулининг синоними, яъни одадаги, қабул қилинган чегараларни бузиш қобилиятидир. **Ижодий ақл** - бу актив, синчков, бошқалар муаммоларни кўрмаган жойларда уларни топа оладиган ақлдир. **Ижодкор шахс** ўзгариб турадиган вазиятда ўзини сувда юрган балиқдай қис қилади, бошқаларга хавф бордек туюлган жойда у ҳеч кимга боғлиқ бўлмаган ҳолда, **мустақил равишда қарорлар қабул қилиш қобилиятига эга**. Ундай одам ўзини ҳеч қандай доғматлар ва турли қоидаларга ўралиб қолишга йўл қўймасдан нарсалар ва тушунчалардан янгича фойдаланади. Бу хусусиятларнинг ҳаммаси ижод қилиш жараёнида намоён бўлади. **Бу жараён эса ҳамма вақт, ҳатто "ижодий математика" ҳақида гап кетганда ҳам қизикарлидир**.

Йигирманчи аср ижод феномени, унга хос хусусиятларни, ижоднинг бошланиши объектив қонуниятларга асосланганлигини текширишга бой аср бўлди.

Дж. Гилфорднинг ишлари напир қилиниши фикрлашнинг икки тури ўртасидаги принципиал фарқни аниқлашга имкон яратди.

Чизиқли машина қатъий математика асосланган таклиф қилинган вариантлардан бирдан бир тўғри хулосани излашга йўналтирилган.

Қўшилмачи фикрлаш бугунги, икки тўғрига мос келадиган қарорларнинг **плюси борича кенг қамровини яратишга йўналтирилган**. Ижодкорлик қобилиятининг 6 асосий жиҳатларини ажратган:

- муаммоларни аниқлаб қўя билиш қобилияти;
- жуда кўп гоёларни ишлаб чиқиш қобилияти;
- ўйгарувчанлик - ҳар хил гоёларни ишлаб чиқин қобилияти;
- ўзига хослик - таъсир қилувчиларга (қолипдан ташқари) жавоб бериш,

беvosита боғланмаган фикрларни ўйлаб чиқиш, одадгадиган бошқача жавоблар топиш қобилияти;

- муаммоларни ҳал қилиш қобилияти, яъни семантикага оид ўйгарувчанлиқни намоён қилган ҳолда, объектда янги белгиларини кўриш, анализ ва синтез қилиш, янги фойдаланиш йўлини топиш қобилияти;

4. Босқич. Ўқувчилар ишлари ўқилади. Ўқитувчи ўқувчилар ёрдамида напизжаларни жамлайди, шу тарзда хатолар устида ишлашни тугатади.

Хулоса

1. Хато - бу фақатгина тажриба орттиришнинг бир тури. Хато янгириш ётган ҳақиқатни очинишга ёрдам бериши мумкин.

2. Булардан ташқари хатолар устидан қўлиш - бу улардан воз кечини демасдир.

3. Тўғри сўз фақат уни **ноғўғри** сўзга қарама-қарши қўйгандагина мавжуд бўлади. Шундай қилиб, биз яна **ҳаёлий фикрлашга** қайтамиз. Бунинг учун бошланғич синфларда ўтилибдиган бўри билан қўзичоқ, тулки ва турна. Зумрад ва Қиммат каби ортаклардан фойдаланишимиз мумкин.

Дарсларда тесқари ортаклардан фойдаланиш усуллари:

1. **Босқич.** Ўқитувчи доскага дарс мавзусига боғлиқ бўлган **асосий сўзлар ва тушунчаларнинг** рўйхатини ёзади.

2. **Босқич.** Ўқитувчи ўқувчиларга ҳамма билладиган **эртакни** танлашни таклиф қилади. Танланган эртак асосида ўқитувчи ўқувчилар ёрдамида қандай қилиб бош қаҳрамонларнинг пайдо бўлишини, уларнинг ҳаракатлари ва асосий сюжетда бўлган сарғўяшларни **кетма-кетлигини** акс эттирувчи **чизмани** тузиш мумкинлигини нақойиш қилади.

3. **Босқич.** Ўқитувчи қандай усуллар ёрдамида эртакнинг "авра-астарини" ағдарини, яъни **бош қаҳрамонларнинг жойларини алмаштирини, уларнинг ҳаракатларини ўзгартирини** ва шу қабиаларнинг мумкинлигини ўқувчиларга кўрсатади.

4. **Босқич.** Ўқитувчи ўқувчилар билан биргаликда янги эртакнинг" схемасини тузишни таклиф қилади. у ерда дарс мавзусига боғлиқ тушунчалар муҳим рол ўйнайди.

5. **Босқич.** Ўқитувчи биргаликда **жуфт-жуфт** бўлиб **ёки** кичкина турух бўлиб **огъаки ёки** ёзма ҳикоя - **ўқини** эртагини тузишни таклиф қилади.

Хулоса

1. Хато методи **янги фикрни** юзага келтиради, янги ҳикоянинг контурини мўлжаллайди.

2. "Тесқари эртаклар" методини бирор эртакнинг **бир элементига ёки** ҳамма элементларига қўллаш мумкин, қисман янги ёки бутунлай янги ҳикоя бўлиб чиқиши айнан шунга боғлиқ.

3. **Биринчи ва иккинчи синфларда** ўқув эртакларини яратиш **иккинчи босқич асосида** бўлади. яъни танланган эртак "кадрларга ажратилади" ва асосий сюжетнинг схемаси тузилади ва у сюжетга дарс мавзусига боғлиқ бўлган **асосий сўзлар ва тушунчалар** қирғитилади, ҳамда шунинг асосида ўқув эртагининг ўзгартирилган нақси юзага келади.

4. **Учинчи ва тўртинчи синфларда** ўқувчилар ҳикоялар тузишнинг ҳар хил усулларини ўйлаштираётганларидан кейин **босқичма-босқич** кўрсатмада тасвирланган **ҳамма мусожаалардан** фойдаланишни мумкин. Вариатлларида

бири қўйидагича бўлиши мумкин. Ўқувчилар мустакил ўқув материалини ўқишда ва асосий тушунчалар, яъни ва нотаниш сўзларни ажратиб, билган эртақни қисмларга бўлишлар ва "тескар" эртақнинг схемасини тузишлар ва унга янги маълумотларни қўришлар, ёзишлар ва айтаёт берадилар.

11. ТАНКИДИЙ ФИКРЛАШНИ ЎСТИРУВЧИ ФАОЛ МЕТОДЛАР

Танкидий фикрлашни ўстиришга хизмат қиладиган методлар «Демократик таълим учун» консорциуми томонидан амалга ошириладиган «Танкидий фикрлаш учун ўқини ва ёзини» лойиҳаси доирасида ишлаб чиқилган.

Консорциум аъзолари: Халқаро ўқини уюшмаси, Хобарт ва Уильям Слимс коллежлари ва Шимолий Айова штат университети ҳисобланади. Бу лойиҳани Нью-Йоркдаги Очиқ жамият институти ва Марказий Осиё тўғрисидаги Марказий ва Шарқий Европадаги Сорос фонди маблағ билан ташминлайди.

Бу параграфда методлар мазмунини мазкур лойиҳа материалларига мувофиқ равишда еритилади.

Танкидий фикрлашнинг фаол методларини ишлаб чиқишда қўйидаги асослардан келиб чиқадилар: **Танкидий фикрлаш нима?**

Фикрлаш – ўқини, ёзини, сўзлаш ва эшитишга ўқини жараён. У шундай фаол, мувофиқлаштирувчи жараёнки, унинг таркибида бирор ҳақиқат ётади.

Фикрлаш контекстдан ташқарида ҳосил қилинадиган қўшиқма эмас.

Танкидий фикрлаш таълимий дастур ёки кундалик ҳаётнинг умумий контекстидан йироқланган шароитда ўрганилиши лозим бўлган ҳодиса ҳам эмас.

Браун (1989) таъкидлайдики, вазифа ва реал ҳаёт мақсадларига боғланмаган ўқув қўшиқмалари таълим олувчиларга объектив тестларни яхши тошшириш имкониятини бериши мумкин. лекин улар бу қўшиқмаларни янги вазиятларда қўлай олмайдилар.

Рихер таъбири бўйича ўрганиш ва фикрлашнинг таърифи когнитив психология, фалсафа ва мулътимедиа маданияти таълими соҳасидаги тадқиқотлар натижаларига асосланади.

Бу тадқиқотларнинг асосий натижалари:

1. Самарали ва муттасил ўрганиш асосида талабаларнинг ахборотларни ўзлаштириш, синтезлаши ва уларни тўла фойдаланиш фаоллиги ётади (Андерсон ва унга ҳаммуаллифлар, 1985).

2. *Ўрганиш жараёни фикрлаш фаолиятининг турли туман кўринишларидан фойдалангандагина муваффақиятлироқ бўлади. Бунда жараён янада оғли равишда ўзлаштирилади.*

3. *Ўрганиш ва танкидий фикрлаш талабаларнинг аниқ вазифаларга нисбатан янги билимларни қўлаш имкониятларига эга бўлган мақорда ривожланади.*

4. Ўрганиш талабаларнинг олдинги билимлари, тажрибаларига таянгандагина мустаҳкамланади. Булар талабаларнинг билган билимларини янги ахборотлар билан боғлаш имкониятини беради.

5. Танқидий фикрлаш ва ўрганиш соя ва тажрибаларнинг турли-туманлигини педагоглар тушуниш ва қадрлаган вақтдагина амалга ошади. Танқидий фикрлаш «яккаю ягона тўғри жавоб»ни қабул қиладиган менталитет жараёнида юз бермайди.

Танқидий фикрлашнинг ривожланиш муҳитини яратиш. Танқидий фикрлашнинг ривожлантирилиш осон иш эмас. Бу муайян ёш даврида туғалланган ва бедан чиқариладиган вазифа ҳам эмас. Шу билан бирга танқидий фикрлашнинг ривожлантирадиган ягона йўл ҳам йўқ.

Лекин танқидий фикр шаклланишига ёрдам берувчи муайян ўқув тўғрисида мавжуд. Унинг учун:

- талабаларга фикр юритиш учун имконият бериш;
- турли-туман соя ва фикрларни қабул қилиш;
- талабаларнинг ўқув жараёнида фаоллигини таъминлаш;
- талабаларни кулмага қолмасликка ишонтириш керак;
- ҳар бир талабанинг танқидий фикр юритишга қодир эканлигига ишонч ҳиссини уйғотиш;
- танқидий фикрлашнинг юзга келишини қадрлаш лозим.

Шу муносабат билан талабалар:

• ўзига ишонччи орттириш ва ўз фикри ҳамда сояларининг қадрини тушуниш;

• ўқув жараёнида фаол иштирок этиш;

• турли фикрларни эътибор билан тинглаш;

• ўз ҳукмларини шакллантиришига ҳамда ундан қайтишига тайёр туриш лозим.

Вақт. Танқидий фикрлаш вақт татаб қилади.

Пирсон, Хансен, Гёрдон (1979)лар таъкидлашларича ўз фикрларини шакллантириш тўғр аввалги соя, тасаввур, учрашувлар ва тажрибаларни археологик жиҳатдан тадқиқ қилишга олиб келади. Шунинг учун ҳам:

- фикрларини ўз сўзлари билан ифодалаш;
- ўзаро танқидий фикрлар алмашиш;
- ўз сояларини ифодалай олиш ва конструктив таъкифларга жавоб ола билиш;

• фикрларни муайян соялар қиёфасида, қулай муҳитда амалга ошира олиш ва ўз сояларини тўла ва аниқ ифодалай олиш.

Изи. Танқидий фикрлашда эркинлик бўлиши учун талабалар маъқул ва номатқул нарсаларни айтиш, улар ҳақида фикрлаш, ижод қилиш учун рухсат олишлари лозим. Талабалар мумкин бўлган ҳолатларни англаб олишгач, танқидий таҳлил қилишга фаол киришадилар.

Танқидий таҳлилга изи олиш онглилик тамойилига асосланади. Бунда таҳлил ва ҳаддан ошиш орасидаги фарқ аниқлаб берилиши лозим. Танқидий

фикрлашга изи бериш фикрлаш учун мақсад бўлиб, дўстона ҳамда самарали шароитда кечади.

Раш-баранглилик. Талабаларнинг фикрлаш жараёнида турли фикрлар ва гоялар пайдо бўлади.

Раш-баранг фикр ва гоялар яккаю-ягона жавобдан воз кечилгандагина мавжудлиги юзага келади. Фикрларни ифода қилиш чегараланганда талабаларнинг фикрлашига чек қўйилади. Фақат биригина жавоб лозим бўлган тақдирда хилма-хил восита ва жараёнлардан фойдаланиш жоизки, унинг ёрдамида талабалар ана шу жавобни тона олин.

Фаоллик. Танқидий фикрлаш талабаларнинг фаоллиги билан бевосита боғлиқ. Одатда, талабалар еусаткиш тилловчилар бўлиनाди, чунки уларда ўқитувчи билимли ёки китобда у бораётган билимлар мавжуд, шу туфайли улар билим олишларига ўқитувчи масъул деган тасаввурда бўладилар. Ўқув жараёнида талабаларнинг фаол иштироки ва ўқинишга ўзларининг масъул эканлигини ҳис қилиш танқидий фикрлашда қўтилган натижаларни беради. Талабаларни фикр юритишга, ўз гоялари ва фикрлари билан ўзаро ўртоқлашини даъват этиш каби педагогик ёндашув уларнинг фаоллигини ўстиради.

Михали Чикжентмихалий (1975) таъкидлайдики, талабалар ўша мураккаб даражадаги ўқув жараёнида фаол иштирок этишса, билиш жараёнида қатнашганлигидан катта баҳра оладилар ва ўзларида чуқур қониқиш ҳиссини сезадилар.

Таваккалчилик. Эркин фикрлилик таваккалчиликка асосланади. Унинг билим фаолиятида қўрқмай таваккал қилувчи инсонларни рағбатлантириб туриш жоиздир. Фикрлаш жараёнида «аҳмоқона гоялар» ақл билан тузилмаган бирикма ва тушунчалар илгари сурилган ҳолатлар ҳам бўлиши мумкин. Ўқитувчи ушн ўқув жараёнини табиий ҳолати сифатида талабаларга тушунтириши лозим.

Кадрлаш. Танқидий фикрлаш омилларидан бири талабаларнинг фикрлаш жараёнини кадрлашларидир. Ташкил этилган фикрлаш жараёнида талабалар ўз гоялари, тасаввурларининг ўқитувчи гомонидан кадрланаётганини тушунган чоғдагина чуқур масъулият ва эътиборга яраша жавоб қайтардилар.

Талабалар ўз фикрлаш жараёнини кадрлашни намоён қилишга ҳаракат қилдилар, унга ва унинг оқибатларига нисбатан жиддий муносабатда бўла бошлайдилар.

Қимматлилик. Фикрлаш жараёнини ташкил этиш давомида талаба ўзининг фикри, танқидий таҳлил натижалари қимматли эканлигини онгига сингдириши зарур. Ўқитувчи талабалардан муайян материални шунчаки қайта ишлашни талаб қилганда тайёр қилинлардан, андозалардан воз кечиш лозим бўлади. Бу ҳақ талабада ўзгалар гояларини механик тарзда қайта фикрлаш энг муҳим ва қимматли эканлигига ишонч ҳосил қилинига олиб келади. Аслида талабага ўз фикри, ўзига тааллуқли бўлган гоя ва тасаввурлар қимматли эканлигини кўрсата олин зарур. Талабанин ўзи ҳам ўз фикрларининг қимматли эканлигига ишонч ҳосил қила олиши зарур. У ўз

фикрини тупунча ва масалани муҳокама қилиш жараёнида ўта муҳим ва ечимга ҳисса қўлади дея тап олинин керак.

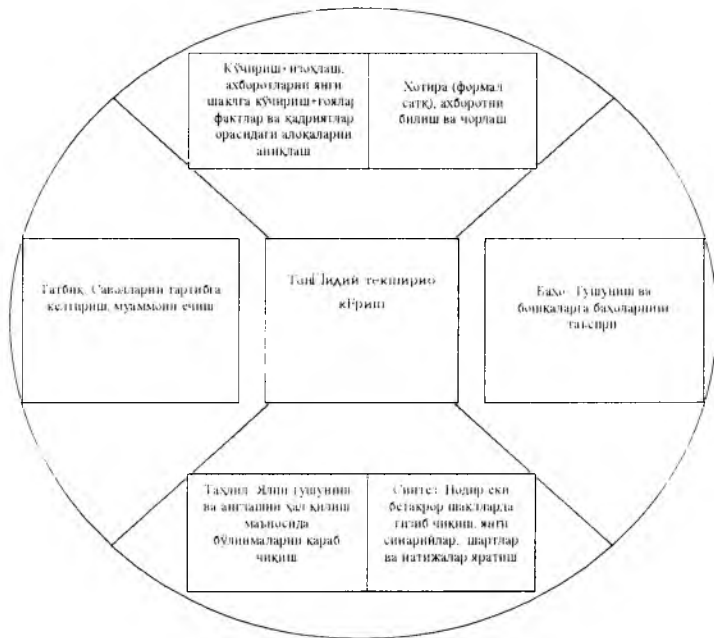
Ўзаро фикр алмашинуви. Фикрлаш жараёни талабаларнинг ўзаро фикр алмашувини кўзда тўтади. Талабаларнинг ўзаро фикр алмашинини уларнинг бир-биридан ўрганишдаги ўртоқчилигига асос солади. Талабалардан фикрловчи сифатида ўзларидаги фикрни ҳам оддий хатоли ҳам бошқаларга очиб бериш талаб этилади.

Ўзаро фикр алмашинида талабалардан диққат билан тинглаш. Ўзининг қарашларини тингловчига ўрлаб ўтказиш ва сўзловчиларни тузатиб туришдан ўзини тийиб туриши ҳам талаб этилади. Бунга жавобан талабалар бошқаларнинг янги фикрларидан фойдаланиш имкониятига эга бўладилар. Кенг доирадаги мунозара оқибати ўларок талабалар ўзларига тегишли бўлган гояларни таҳлил қилиш ва уни аниқлашга янада қобилиятлари орта боради. ҳамда уларни ўз билимлари ва ҳаётий тажрибаларида яратган гоялар тизимига тиркаб боради. Фикрлаш жараёнини тапқил этишда уни ўтказишнинг бир неча моделлари мавжуд. Улар:

- *ўзига ишонч ҳосил қилиш;*
- *инди фаол иштирок этиш;*
- *ўртоқлар ва ўқитувчи билан фикр алмашини;*
- *ўзгалар фикрини тинглай олиш.*

Тапқидий фикрлашнинг таъминловчи саволлар. Тапқидий фикрлаш жараёнида ахборотни таҳлил қилиш ва изоҳлаш, гояларни таҳлил қилиш, ўрганилаётган ҳикояларни ўз таҳминий режалари билан қайта тузиб чиқишга қаратилган саволлардан фойдаланилади. Қўлланмада таҳлил қилинаётган бу масалалар Сэндере (1969) ифодалари ва Блум тизимли саволларидан олинди. Бу саволлар турли даражадаги қийинчиликда фикрлашнинг турли кўринишларини таъминлашда восита бўлиб хизмат қилади. Эслаб қолишга ёрдам берадиган ёки расмий саволлар энг қўйи даражадаги саволларга тааллуқлидир. Баҳолаш ёки ҳукм чиқариш бериладиган саволлар фикрлашнинг таъминлайдиган иккинчи сатҳдаги саволлар сифатида қаралади.

Танқидий текшириб кўриш

Расмий даражадаги шаклий сатҳ саволлари фактологик ахборотлар олиш мақсадида бериледи. Улар фақат механик эслашнинг ва талабаларда яхши жавоб бериш учун кеска муддатда маълум предметлар бўйича кескача билишни талаб қилади.

Ахборотларни бир шаклдан иккинчи шаклга кучириш талабалардан уни кучим (трансформация) қилишни талаб қилади. Кўчириш саволлари талабаларга ўрганаётган, тавсифлаган ва кўрган вазиятлари, сахналари ва воқеаларини ўзлари намойишига олишлари учун бериледи. Кўчириш саволлари талабаларни ахборотларни қайта ишлаш ёки бошқа шаклларга кўчим қилишга илҳомлантиради. Талабаларга сезиш, кўриш (сенсор) тажрибасини яратиш, шундан сўнг эса бошқаларга ўз кўрганларини етказиш учун уни эълон қилиш зарур. Бу фикрлашга тортишнинг фаол ижодий жараёнидир.

Талабаларга гоёлар, фактлар, қайдлар ва кадриятлар орасидаги боғланишларни очиш учун изоҳлашга қаратилган саволлар бериледи.

Сэндрэ изоҳларини талаб ўтадиган саволларга фикрлашни юқори даражага кўтарадиган таянч саволлари деб қарайди, боникалар беа (Вогн ва Ўстес) тушунишнинг ўзига изоҳлайдир, деб ҳисоблайдилар.

Таъбиқ қилишга қаратилган саволлар ўқини (талаффуз) жараёни еки ўрганиш тажрибасида учрайдиган мантик муаммоларини ечини ва чуқур ўрганиш учун имконият беради.

Таҳлил этишга қаратилган саволлар талабалардан 2 еки бу воқеанин аҳамияти етарли даражада яхши еритилганми, йўқми деган саволга жавоб беринига ундайди.

Синтез қилишга қаратилган саволлар янгича фикрлаш асосида ижодий муаммоларни ҳал қилишга даъват ўтади. Синтез саволлари талабаларга ўзининг барча билим ва тажрибаларини муаммонинг ижодий ечилишида фойдаланишга имкон беради. Синтез саволлари муқобил еценарийлар яратишни ҳам тақозо қилиши мумкин.

Баҳолаш саволлари яхши ва ёмон, адолат ёки адолатеизлик тўғрисида ҳукм чиқарниш учун берилади.

Баҳолаш саволлари талабаларга, ахборотлар сифатини, янги ахборотларга шибатан ўз муносабатини баҳолай олини, уларни кадрлай олиниш учун берилади.

Танқидий фикрлашни ривожлантиришда муаллифлари фикрлаш жараёнини танқид этишда идрок қилишнинг 4 ўрини фарқлайдилар.

Яхшичиликка идрок этиш. Мавзу еки фан тўғрисида умумий билимни муҳассамлангирган идрокдир.

Изоҳи идрок этиш. Бу Билум изоҳлари даражасига айланадир. Идрокнинг бу турида талаба гоё ва ҳодисаларини ўзаро алоқаларини ёритади, унинг моҳиятини муҳокама қилади, фаннинг турли соҳаларига оид гоё ва ахборотларни ҳагго ташиқ жиҳатдан боғлиқ ҳодисаларни бириктиради.

Шахсий идрок этиш. Талабалар ўзларида аввалдан мавжуд бўлган шахсий тажриба ва билимларни янги билимлар билан боғлаб тушуниш жараёни акс эттиради.

Таққидий идрок этиш. Мазмунни бир томонга қўйиб, уни таҳлил қилиш, унинг шиббий кимматини, тўғрилигини, фойдалилигини ва талабаларнинг билиниш, тушуниш ва қабул қилини доирасида унинг аҳамиятини баҳолайдир.

Шундай қилиб, ахборотларни чорлаш, ўйлаб кўрини ва фикрлаш методикаларидан фойдаланиш қуйидаги муҳим вазифаларни ечини имкониятини беради:

- талабаларга мақсаоларни аглаб олишга ёрдам беради;
- машхулотларда уларнинг фаоллигини таъминлайди;
- самарали мунозараларга чорлайди;
- талабаларнинг ўзлари саволлар тузини ва уни савол тарзида бера олиниш учун ёрдам беради;

• талабаларга ўз шахсий билимларини ифода қилишга ёрдам беради;

- талабаларнинг шахсий мутолааси мотивациясини қўллаб-қувватлайди;
- ҳар қандай фикрларга бўлган ҳурмат кайфиятини яратлади;
- талабаларда персонажларга нисбатан туъуларни ўстиришга ердам беради;
- талабалар қароланган фикрларга ироит яратди;
- талабаларнинг танқидий жисб қилинишга бир қатор умидлар билдирилади.

Кластерларга бўлиш. Бу педагогик стратегия бўлиб, талабаларнинг у ёки бу мавзу бўйича ёркин ва бемалол ўйлашларига ёрдам беради. У фақат гоёлар орасидаги боғланишларни фикрлашни таъминлайдиган тузилмани аниқлаб олишни талаб қилади. У фикрлашнинг оддий шакли эмас, балки мия фаолияти билан зид боғлиқдир.

Кластерларга бўлишдан ахборотларни чорлаш босқичида ҳам, фикрлаш босқичида ҳам фойдаланилади. У муайян мавзу синчиклаб ўрганилувча фикрлаш фаолиятини таъминлашда фойдаланилиши мумкин. Кластерларга бўлиш талабаларнинг тасаввурларини янги боғланишлари ёки уларнинг график ифодалари кўринишларини таъминловчи сифатида ҳам ўтганликларини якунлаш воситаси сифатида қўлланилиши мумкин. Бу ўз билимларига, муайян мавзу тўғрисида тасаввурига ва уни тушунишга йўл очадиган назардаги стратегиядир.

Кластерларга бўлиш қуйидаги усулларда амалга оширилади:

1. Ҳушингизга келган барча фикрларни ёзиб олиш. Бу фикрларни муҳокама қилманг, шунчаки ёзиб олаверинг.
2. Хатини (матнни) кечиктирадиган имло ва бошқа омилларга ҳам парво қилманг.
3. Сизга берилган вақт ниҳоясига етмагунга қадар ёзиндан тўхтаманг. Миянгизга фикр келиши тухтаб қолса, токи янги фикрлар келгунга қадар қогозда нималарнидир чизиб ўтиринг.
4. Имкони борида, боғланиши мумкин бўлган гоёларни тизиб чиқинг, гоёларнинг оқими сифати ва улар орасидаги алоқаларни чегаралаб қўйманг.

Кластерларга бўлиш, айрим тадқиқотчиларнинг таъбирича, бу жуда мослашувчан стратегиядир. Уни индивидуал тарзда ҳам гуруҳда ҳам қўллаш мумкин. Гуруҳ фаолиятида у гуруҳ гоёларининг тирговичи сифатида хизмат қилади. Бу эса талабаларни ҳар бир амалда бўлган боғланишларга, алоқаларга яқинлаштиради.

Синквэйн. Ахборотларни қисқача баён қилиш, мураккаб гоёларни, сезгиларни, тасаввурларни бир неча сўзлар воситасида баён қилиш имконияти муҳим малакадир. Бу бой тушунчалар захираси асосидаги уйланган рефлексияни талаб қилади. Синквэйн бу шеър бўлиб, у бирор воқеа муносабати билан ёзиладиган ёки рефлексия қилинадиган қисқа ифодаларда ахборот ва материалларнинг синтезланилиши талаб этади.

Синквэйн сўзи французча сўз бўлиб, беш деган таржимани беради. Демак, синквэйн беш қатордан иборат шёрдир.

Синквэйнни ёзиб чикиш қоидаси қуйидагича:

1. Биринчи қаторда бир сўз билан мазмуни ёзилади (одатда от туркумидаги оид сўз билан).

2. Иккинчи қаторда мазмуни икки сўз билан тавсиф қилинади (сифат туркумида оид икки сўз билан).

3. Учинчи қаторда ушбу мазмуни бўйича ҳатти-ҳаракатлар уч сўз билан тавсиф қилинади.

4. Тўртинчи қаторда темани алоқадорлигини кўрсатиш уч сўздан иборат (ан (ибора) ёзилади).

5. Бешинчи қатор мазмуни моҳиятини такрорловчи бир сўздан иборат синонимдир.

Амалиётда синквэйн:

- мураккаб ахборотни синтезлаш қуроли;
- талабалар тушунчалар захирасини баҳолаш воситаси;
- ижодий ифодалилиги воситаси сифатида жуда фойдалидир.

Синквэйн тушунчалар ва ахборотларини рефлексиялаш, синтезлаш ва умумлаштиришда тежкор, айни замонда қудратли қурол ҳисобланади.

12. МУАММОЛИ ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Муаммоли ўқитиш бу тақомилланган ўқитиш технологиясидир. Ҳозирги олий мактабдаги самарадор ўқитиш технологияси - бу муаммоли ўқитишдир. Унинг вазифаси фаол билиш жараёнига ундаш ва тафаккурда илмий-тадқиқот услубини шакллантиришдир. Муаммоли ўқитиш ижодий, фаол шахс тарбияси мақсадларига мос келади.

Муаммоли ўқитиш жараёнида талабанин мустақилиги ўқитишни интродуктив шаклига нисбатан тобора ўсиб боради.

Ҳозирги педагогикага оид адабиётларда муаммоли ўқитишнинг турли таъриф ва тавсифлар бор. Бизнингча, нисбатан тўлиқ ва аниқ таъриф М.И.Махмудова томонидан берилган бўлиб, унда муаммоли ўқитиш маънавий фикрлар тадбирлари (таҳлил, умумлаштириш) ҳисобига олинган ўргатиш ва дарс бериш усулларини қўллаш қоидалари ва талабаларнинг тадқиқот фаолиятлари қонунчаларининг (муаммоли вазият, билишга бўлган қизиқиш ва талаб...) тизими сифатида изоҳланади.

Муаммоли ўқитишнинг моҳиятини ўқитувчи томонидан талабаларнинг ўқув ишларида муаммоли вазиятни вужудга келтириш ва ўқув вазифаларини, муаммоларини ва саволларини ҳал қилиш орқали янги билимларни ўзлаштириш бўйича уларнинг билиш фаолиятини бошқариш таъкил алади. Бу на билимларни ўзлаштиришнинг илмий-тадқиқот услубини юзага келтиради.

Маълумки, ўқитишнинг ҳар қандай асосида инсон фаолиятининг муайян қонуниятлари, шакл ривож ва улар негизида шаклланиган педагогик фаннинг тамойиллари ва қондалари ётади. Инсоннинг билиш фаолияти жараёни маънавий билиш зиддиятларини ҳал қилишда объектив қонуниятлари дидактик тамойилларга таянади. Ўқитишнинг ҳозирги жараёни таҳлили психолог ва педагогларнинг фикрлаш муаммолари вазият, қўтилган ҳайрат ва маҳкум бўлишдан бошланади, деган ҳулосалари ҳақиқатга яқин эканлигини кўрсатади. Ўқитиш паровитида инсоннинг ўша психик, эмоционал «ҳиссий ҳолати» унга фикрлаш ва ақлий ишлаш учун ўзига ҳос туртки вазифасини бажаради.

Муаммолари вазият муайян педагогик «воситалар»да мақсадга мувофиқ танқид этиладиган ўзига ҳос ўқитиш паровитида юзага келади. Шунингдек, ўрганилган мавзулар ҳуусеиятларидан келиб чиқиб, бундай вазиятларни яратилишини маҳсус усулларини ишлаб чиқиш зарур. Шундай қилиб, ўқитишда муаммолари вазият шунчаки «фикр йўлидаги қўтилмаган тўсиқ» билан боғланган ақлий машаққат ҳолати эмас. *У билиш мақсадлари маҳсус тақозо қилган ақлий таратиллик ҳолатидир. Бундай вазият негизда аввал ўзлаштирилган билим излари ва янги юзага келган вазифани ҳал қилиш учун ақлий ва амалий ҳаракат усуллари ётади.* Бунда ҳар қандай машаққат муаммолари вазият билан боғлиқ бўла бермаслигини таъкидлаш ўринли бўлади. Янги билимлар аввалги билимлар билан боғланмаса, ақлий машаққат муаммолари бўлмайди. Бундай машаққат ақлий изланишни кафолатламайди. *Муаммолари вазият* ҳар қандай фикрлаш машаққатларидан фарқ қилиб, унда талаба машаққат талаб қилган объект (тушунча, факт)нинг унга аввал ва айни вақтда маълум бўлган вазифа, масала бўйича ички, яширин алоқаларини аниқлаб ётади.

Шундай қилиб, *муаммолари* моҳияти шундаки, у талаба таниш бўлган маълумотлар ва янги фактлар, ҳодисалар (қайсики, уларни тушунишни ва тушунтиришни учун аввалги билимлар камлик қилади) ўртасидаги зиддиятдир. Зиддият билимларни ижодий ўзлаштириш учун ҳаракатлантирувчи кучдир.

Муаммолари вазиятнинг белгилари қуйидагилар:

- талабага нотаниш фактнинг мавжуд бўлиши;
- вазифаларни бажариш учун талабага берилмаган кўрсатмалар, юзага келган машаққатни ҳал қилишда уларнинг шахсий манфаатдорлиги.

Муаммолари вазиятдан чиқа олиш ҳамма вақт муаммолари, яъни номалум эканлигини, унинг нутқий ифодаси ва ечимини аниқлаш билан боғланган.

Муаммолари вазиятни фикрий таҳлил қиладиган бўлсак, мустақил ақлий фаолиятидир. У талабани интеллектуал машаққат келтириб чиқарган сабабларни тушунишга, унга кириш, муаммолари еўз билан ифодалани, яъни фаол фикр юритилиш белгиларига олиб кулади. Бу ўринда изчиллик ёрқин кўринади. Аввало муаммолари вазият юзага келади, еўзи ўқув муаммолари шаклланади.

Ўқитиш амалиётида бонка вариант - ўша муаммо танқи кўринишда муаммолари вазият юзага келиши мувофиқ келгандай бўладиган вариант ҳам

учрайди. Фикрлар, лўқмалар назарай қоидалар, индиялари шаклидаги саволлар кўринишидаги муаммони инфодаси одагга «нимага» саволига жавоб бўладиган муаммоли вазиятнинг мавжудлигини ақс эттиради.

Муаммо уч таркибий киемдан иборат: маълум (берилган вазифа асосида), номатълум (уларни топиш яъни билимларни шакллантиришга олиб келади) ва аввалги билимлар (талабалар тажрибаси). Улар номатълумни топишга йўналган кидирув ишларини амалга ошириш учун зарурдир. Аввало талабага номатълум бўлган ўқув муаммоси вазифаси белгиланади, буида унинг бажарилиш усуллари ва натижаси номатълум бўлади, лекин талабалар ўзларидаги аввал эгаллаган билим ва кўникмаларга асосланиб қутилган натижа ёки ечилиш йўлини излашга тушадилар.

Шундай қилиб, талабалар биладиган вазифа ва унинг муастакил ҳал қилишнинг усули ўқув муаммоси бўла олмайди, иккинчидан, бирор вазифанинг ечилиш усулларини ва уни излаш воситаларини билинимаса ҳам ўқув муаммоси бўла олмайди.

Ўқув муаммосининг муҳим белгилари қуйидагилар:

- *яъни билимларни шакллантиришга ебаба бўладиган номатълумнинг бўлиши;*

- *талабаларда номатълумни топишда талантни ишлатиш учун зарур бўлган муайян билим захирасининг бўлиши.*

Ўқув муаммосини ечиш жараёнида талабалар ақлий фаолиятининг муҳим босқичи унинг ечилиш усулини ўйлаб топиш ёки гипотеза қилиш ҳамда уни асосланидир.

Ўқув муаммоси муаммоли саволлар билан изчил ривожлантириб борилади ва буида ҳар бир савол уни ҳал қилинишида бир босқич бўлиб хизмат қилади.

Муаммонинг таркибий киемлари, маълум ва номатълумнинг ўзаро муносабати ҳарактери билимга бўлган оҳтиёжни келтириб чиқаради ва фаол билишга бўлган изланишга ундайди.

Таъкидлаш жоизки, муаммоли ўқитишнинг зарурий шарти талабаларда унинг натижасини излаш жараёнига бўлган ижобий муносабатни вужудга келтириш ҳисобланади.

Талабаларнинг муаммоли ўқитишдаги ижодий ва кидирув билиш фаолияти муаммоли вазият пайдо қилинганда талабалар маншуетда муаммони инфодалаб беришдан иборат бўлади, яъни тушунишидаги қийинчиликларнинг пайдо бўлиш моҳиятини (яъни ушбу даида унга нима маълум бўлеа) сўз билан инфодалаб беради, сўнгра муаммонинг ечилиш усулларини кидиради ва буида турли таҳминларни олға суради, талабалар ҳақиқий деб топиан таҳминлардан бирини фараз еифатида асос қилиб олади ва уни исботлайди, изланиш муаммо ёки вазифа бажарилгандан сўнг тугалайди.

Шаҳс билиш фаолиятининг изланиш даирини маҳсуе ехемаларда инфодалаш мүмкии: *муаммоли вазият - ўқув муаммоси - ўқув муаммосини ечиш учун изланиш - муаммонинг ечилиши.*

Муаммоли ўқитиш машғулотларини ташкил этиш ва ўтказишнинг муҳим томони шундаки, бунда ўқитувчидан унинг ҳам таълимий, ҳам тарбиявий функциясини яхши англаб олган бўлиши талаб қилинади. Ўқитувчи ҳеч қачон талабаларга тайёр ҳақиқатни (ечимни) бериши керак эмас, балки уларга билимларни олишга туртки бериши, машғулотларда ва ҳаётда зарур бўлган ахборот, воқеа, вақт ва ҳодисаларни онгида қайта ишлашларига ёрдам бериши лозим бўлади.

Муаммоли ўқитиш билимларни онгли ва мустақкам ўзлаштириш, атроф-муҳитга ўзининг фаол муносабатини белгилаб олишда талабалар билиш фаолиятини жонланштиришда катта имкониятларга эга.

Муаммоли ўқитишда ўқитувчи талабаларнинг билиш фаолиятини ташкил этади, шундагина талабалар фанларни таҳлил қилиш асосида мустақил равишда интеллектуал машаққатларни ҳал қилиш, хулоса чиқариш ва умумлаштириш, қонуниятларни шакллантириш, қўлга киритилган билимларни янги вазиятга татбиқ этишга интилади.

Айрим ҳолларда ўқитувчи талабаларда нафақат қизиқиши уйғотиши керак, балки ўқув муаммосини ўзи ҳал қилиб қўймаслиги ва бошқа ҳолларда талабаларнинг ўқув муаммосини ечишдага мустақил ишларига дўконлик қилиш лозим, натижада талабаларда билимларга мустақил эришиш қобилияти шаклланади ҳамда гипотеза қўйиш ва уни исботлаш орқали янги ақлий ҳаракат усулларини топади, билимларни бир муаммодан бошқасига кўчариш кўникмасини ҳосил қилади, диққат ва тасаввурлари ривожланади. Талабалар муаммоли ўқитиш жараёнида муаммоли вазиятда ўқув материалларини идрок қилиш орқали билим ва ақлий ҳаракат усулларини ўзлаштирар экан, ўрганилганларни мустақил таҳлил қилар экан, гипотезалар қўйиш ва уларни исботлаш орқали ўқув муаммоларини шакллантирар экан, унда талабаларнинг интеллектуал фаоллиги таъминланади.

Шундай қилиб, *муаммоли ўқитишнинг вазифаси талабалар томонидан билимлар тизими ва ақлий ҳамда амалий фаолиятлари усулларини самарали ўзлаштиришга ҳамкорлик қилиш, уларда янги вазиятда олинган билимларни ижодий қўллаш малакасини ҳосил қилиш, билиш мустақилишиги ўқув ва тарбия муаммоларини ҳал қилишдир.*

Ўқув жараёнининг амалий таҳлили муаммоси ўқитишнинг ўзига хослигини белгилаш имкониятини очади. Муаммоли ўқитишнинг моҳияти таълим олувчи томонидан ўзлаштирилиши лозим бўлган ахборотларни ўқитувчи махсус ташкил қилишидан иборатдир.

Муаммоли ўқитишнинг ташкил этишнинг биринчи шартини ўқув ахборотларининг тақомиллашиб бориш тизимидир.

Муаммоли ўқитишнинг иккинчи шартини муаммоли ўқитиш амалга оширилади ва унда ахборотнинг ўқув вазифасига ўтказилиши вақтида уни ечиш усулини танлаш имконияти кўзда тутилади.

Муаммоли ўқитишнинг учинчи шартини таълим олувчининг субъектив мавқеи, унинг ўқув мақсадларини англаб етиши ва қарор қабул қилиши,

масалани ҳал қилиш иа натижани қўлга киритиш учун ўзининг ихтиёрида бўлган воситаларни баҳолай билишидир.

Муаммоли ўқитишга асосланган ўқув машғулотларини ўтказиш методикаси унда қўлланадиган методларни асослаб беришни талаб қилади. Бунда: ижодий, қисман-ижодий эвристик, ахборотларни муаммоли баён қилиш, ахборотни муаммоли бошлаш орқали баён қилиш асосий методлар ҳисобланади.

Ижодий метод таълим олувчининг ижодий мустақиллигини тўла амалга оширади. Унда талаба ўқитувчи берган вазифани бажаради, аynи вақтда ўзи ҳам ўқув муаммосини шакллантиради, ўзи мустақил гипотезани ечишга ҳаракат қиладилар, изланишни амалга оширади ва пировард натижага эришади. Шу тариқа ижод методини қўллаш билан талабалар фаолияти олимларнинг илмий-тадқиқот фаолиятига яқинлашади. Ўқитувчи фақат талабаларнинг илмий изланишларига умумий раҳбарлик қилади, вазифалар эса уларнинг мустақил ўқув-билиш ҳатти-ҳаракатларининг тўла даврийлигини кўзда тўтади: ё таҳлилгача ахборотлар ишилади ёки ечилишига қадар ўқув муаммоси қўйилади ҳамда ечимлар текшириб кўрилади ва янги билимлар жорий қилинади.

Ижодий методдан ўрганилаётган курснинг умумий асосларини қамраб олган энг муҳим мавзуларни ўтишда фойдаланиш тавсия қилинади. Бу эса бошқа барча материалларнинг тобора онгли ўзлаштирилишига олиб келиши лозим. Шунингдек, бундай методда машғулот ўтказиш учун ўқитувчи танлаган бўлим ёки мавзу талабаларнинг идрок қилишларига қулай бўлишини назарда тутиши лозим бўлади.

Ижодий метод таълим олувчи учун узоқ вақт ва махсус шароитни талаб қилади.

Талабаларнинг ижодий ишлари шаклий жиҳатдан ранг-барангдир. Улар маъруза матнини тайёрлаш ва семинарга тайёргарлик кўриш, у ёки бу масаланинг назарий ҳолатини (адабиётлар билан бирма-бир ишлаш, ҳужжатларни архивдан ўрганиш) ўрганиш, кўргазмали қуроллар, дидактик материаллар тайёрлаш ва иборатдир.

Қисман ижодий метод мураккаб муаммони бўлақларга ажратиб, унинг қулай масалаларини босқичма-босқич аниқлаб олишда қўлланилади ва унда ҳал қилинган ҳар бир босқич (қадам) масаланинг кейинги босқичини ечишда асос бўлиб хизмат қилади. Бунда талабалар ўқув муаммоси қўйилишида, гипотезани таҳмин қилиш ва исботлашга фаол киришадилар. Улар фаолияти репродуктив ва ижодий унсурларни ўзида қамраб олади. Бунда ўқитишнинг қидирув (изланиш) суҳбат, талабаларнинг жавоблари ва тўқидиришларига қўшимча қилган ҳолда ўқитувчининг фактларини кузатиш ва умумлаштириш усуллари қўлланилади. Бу ҳолларда талабаларнинг репродуктив ва қидирув (изланиш) фаолиятининг мувофиқлигига муҳим аҳамият бериш керак. Улар бирор босқичдаги ўқув муаммосини мустақил ҳал қилишдан, то улар ечилгунга қадар ўзгариб туриши мумкин.

Машғулотларда ижодий суҳбатни қўллаш мақсадга мувофиқ бўлади. Талабалар бундай суҳбат жараёнида ўзларида аввалдан мавжуд бўлган

билимлари, ижодий фаолияти тажрибасига асосланган ҳолда ўқитувчи раҳбарлигида муаммони излайди ва мустақил равишда унинг ечимини топадилар. Талабалар ўз ташаббуслари билан саволларга жавоб берадилар ёки ўз чиқишларида турли мулоҳазаларни билдирадилар, муаммонинг ечилишидаги ўз вариантларини илгари сурадилар, ҳодисалар ўртасидаги рағбаранг алоқалар борасида баҳсашадилар, бошқаларнинг фикрига талқидий муносабат билдирадилар. Бу жараёнда ўқитувчининг талабаларга ёрдам бериш даражаси уларнинг машғулотларга тайёргарлик кўриш даражасига боғлиқ бўлади.

Ижодий суҳбатни тайёрлашда ўқитувчининг ўта масъулият билан ёндошиши талаб қилинади. Ўқитувчи бундай суҳбатга олдиндан жиддий тайёргарлик кўриши лозим: аввалдан шундай саволлар ўйлаб топиши керакки, улар талабанинг у ёки бу ҳодисанинг моҳиятини англаб етиш ва унинг ечилиш йўллари топишини башорат қила олсин. Ўқитувчи талабаларнинг муаммони учини учун етарли даражада тайёргарлик кўриб келмасликлари ҳам кўзда тутиши ва бундай вақтда соддадан мураккаблаштириб боровчи қўшимча саволларни тайёрлаб қўйиши лозим, бундай саволлар орқали талабалар ижодий ҳал қилиши шарт бўлган вазифаларни қисмларга ажратиши ҳам зарур бўлади, яъни муаммо кичик муаммоларга бўлинади ва муаммоли вазифа ечилади. Ўқитувчи бундай вазиятда вазминлигини сақлаши, талабаларга тезроқ ёрдам бериши, камчилигини тузатиши ва янглиш фикр билдирганларга танбеҳ беришга шошилмаслиги, балки қўшимча саволлар билан ўзларининг хатосини англашга ва тўғри қарор қабул қилишлари ёрдам бериши мақсадга мувофиқдир.

Ижодий суҳбат давомида камроқ тайёргарлик кўрган, шунингдек, индамасликни хуш кўрадиган талабаларга алоҳида аҳамият бериш лозим. Бундай талабаларнинг ҳуққларини назарда тутган ҳолда улардан ҳам «нидо чиқиши»га эришиш мақсадида улар учун ҳам аввалдан саволлар тайёрлаб қўйиш маъқул бўлади.

Ижодий характердаги суҳбат ўқув-тадқиқот ишларининг зарурий босқичи ҳисобланади. Унда талабаларнинг ўзида тадқиқот ишлари унсурлари мавжуд бўлган қисман-ижодий фаолиятнинг бажарилишини талаб қиладиган муаммоли характердаги мантикий масалалар диққатни жалб қилади.

Материални муаммоли баён қилиш. Бунда ижод ўқитувчи томонидан амалга оширилади ва тобора фаоллаштириб борилади. Ўқитувчи янги материални баён қилишда унинг ечилишини ўзи таъминлайди. Бунда ўқитувчи зиддиятларни таъкидлайди, уни барчага эшиттириб муҳокама қилади, ўз мулоҳазаларини билдиради, ҳақиқатни фактлар, мантикий исботлар тизими ёрдамида асослайди. Ўқитувчи бу тадбирларни муваффақиятли амалга ошира олса, талабалар унинг фикрларига диққат билан қўшилиб борадилар, муаммоларнинг ечилиш оқимида қўшилиб кетадилар, бирга фикр юритадилар, бирга ҳаяжонланадилар, шу тариқа машғулотнинг қатнашчисига айланадилар. Бунда ўқитувчи талабанинг билиш жараёнини саволлар бериш, саволга савол бериш йўли билан

бошқаради ва шу орқали аудиториядаги ўрганилаётган материаллар бўйича зиддиятларга диққатни жалб қилади ва талабаларни ўйлаб фикр юритишга мажбур қилади. Ўқитувчи тушунилмаган саволни ҳал қилишидан олдинқ талабалар ўзларича ўз жавобларини тайёрлаб қўядилар ва уни маълум муддат ўтгач ўқитувчининг фикри ва хулосаси билан таққослайдилар.

Материални муаммоли баён қилиш ахборотни баён қилишдан тубдан фарқ қилади, чунки унда у ёки бу ҳодисанинг белгилари, хоссалари, тушунчалари, қоидалари шунчаки тасвирлаб берилади, тайёр хулосалар баён қилинади.

Ўқув ахборотларининг муаммоли баёни методидан фойдаланишнинг бошқа варианты фан тараққиёти тарихидаги у ёки бу қонуннинг олимлар томонидан кашф этилиши йўлини ёритиб бериш бўлиши ҳам мумкин.

Ўқув жараёнида кенг тарқалган методлардан бири - *шартли равишда ўқув ахборотларининг баёнини муаммоли бошлаш* деб номланади.

Муаммоли вазиятни ташкил қилишда қуйидаги эҳтимолдан ҳоли бўлмаган дидактик мақсадларни ҳисобга олиш зарур: ўқув материалига талабалар диққатини жалб қилиш, уларнинг билишга бўлган қизиқишини уйғотиш, талабаларнинг тушунишини жонлантириш, уларга интеллектуал зўриқишни ҳис эттириш талабалар томонидан эгалланган ҳозирги билим, малака ва кўникмалар келажакда юзага келадиган билишга бўлган талабларини қондира олмаслигини кўрсата билиш, талабаларга ўқув муаммоларини таҳлил қилишга, унинг ечилишидаги энг рационал йўللари аниқлашда ёрдам бериш керак.

Ўқув жараёнидаги муаммоли вазиятнинг бир неча турлари фарқланади:

1. Талабалар қўйилган вазифанинг ечилиш усулини билмайдилар, муаммоли саволга жавоб беролмайдилар.

2. Талабалар аввал олган билимларини янги шароитда фойдаланиш заруриятига дуч келадилар.

3. Вазифанинг назарий жиҳатдан ечилиши мумкин бўлган йўли ва танланган усулнинг амалий жиҳатдан қўллаш қийинлиги орасида зиддият юз беради.

4. Талабаларда бажарилишида натижага амалда эришиш ва уни назарий жиҳатдан асослашга билим етишмаслиги ўртасида зиддият юз беради.

Адабиётларда муаммоли вазият яратишнинг қуйида кўп учрайдиган усуллари қайд қилинади:

- *ҳодисалар, ўрганилаётган тушунчалар маҳиятини тушуништириш учун муаммоли вазифалар қўйиш;*

- *олинган билимларнинг амалий тадбиқи усулларини топиш учун муаммоли вазият қўйиш;*

- *талабаларни ҳодисалар ва ҳаракатлар орасидаги зиддиятлар ва номувофиқликларни тушуништириб беришларида ундаш;*

- *илмий тушунчалар ваҳаётий тасаввурлар орасидаги зиддиятни келтириб чиқарадиган факт ва ҳодисаларни таҳлил қилишга ундаш;*

- талабаларни *факт, ҳодиса, ҳатти-ҳаракатлар, хулосаларни солиштириш, қиёс қилишга* ундаш;

- талабаларни *гўё тушуниб бўлмайдиган характердаги ва фан тарихиди* илмий муаммоларнинг қўйилишига сабаб бўлган фактлар билан таништириш.

Муаммоли вазиятни вужудга келтиришнинг юқорида келтирилган усуллари унинг бошқа вариантларини чекламайди. Ҳар бир ўқитувчи ўзининг амалий фаолиятида ўқув материаллари билан ижодий ишлаш жараёнида уни ташкил қилишнинг турли имкониятларини қидириши ва топиши мумкин.

Талабаларнинг фикрлари тобора киёмига ета бориб, *муаммоли вазият* уларда маълум ҳиссий ҳозирликни вужудга келтиради, мустақил амалга оширилган билиш жараёнидан, кашфиётлардан қониқиш ҳосил қилади. Ҳайратга тушиш, тушкунлик ёки шодлик ҳиссиётлари муаммоли вазиятни тўғри ташкил қилиш белгилари бўлиб хизмат қилади. Маълумки, юқори кўтаринкилик билимларни самарали ўзлаштириш, ҳақиқатни қидириш ва унга эришишнинг муҳим омили ҳисобланади.

Талабаларнинг билим савияси, малакаси, уларнинг ижодий фаоллиги, талаба ва ўқитувчи ўзаро муносабатларининг қай даражада бўлишига қараб турли бўлиши мумкин.

Педагогикага оид адабиётларда асосан муаммоларнинг уч сатҳи ҳақида фикр юритилади.

Биринчи сатҳда ўқитувчи ўзи муаммони қўяди, уни шакллантиради ва талабаларни мустақил равишда унинг ечилиш йўлини қидиришга йўналтиради.

Иккинчи сатҳда ўқитувчи фақат муаммоли вазиятни вужудга келтиради, талабалар эса муаммони мустақил шакллантирадилар ва ечадилар.

Учинчи сатҳ олий сатҳ бўлиб, унда ўқитувчи шундай қондани қўзда тўтади: муайян муаммони кўрсатиб бермайди, балки унга талабаларни «рўбарў» қилади ҳамда уларни мустақил ижодий фаолиятга йўналтиради, уларни бошқаради ва натижани баҳолайди. Талабалар эса муаммони мустақил англайдилар, уни шакллантирадилар, унинг ечилиш усулларини тадқиқ қиладилар.

Ўқув муаммоси қўллаш жараёнини осонлаштириш уни муайян тартибга риоя қилиши лозим бўлади. Муаммоли вазифаларни ташкил қилишдан олдин талабаларнинг сабаб-оқибат алоқаларини ўрната олиш усулларини эгаллаганлигига ишонч ҳосил қилиш, талабаларнинг муаммоли вазиятни таҳлил қила олиш даражасини ўрганиш шартдир. Шунингдек, ўқитувчи талабалар эътиборига фақат улар учун қулай бўлган муаммоларни қўймаслиги ҳам мумкиндир. Шу билан биргаликда муаммоларнинг ечилиши уни тўғри қўя билишга кўп жиҳатдан боғлиқ эканлигини унутмаслик зарур.

Бу қондаларни амалга ошириш аввало ўқув материалларининг мазмун хусусияти билан боғлиқдир. Унинг таркиби ва тузилмасига қатор талабаларни қўйиш мумкин.

Ўқув материали қўидаги мазмунни қамраб олади:

- *янгилик унсурлари (янги тушунчалар, янги белгилар, хусусиятлар, номаълум тушунчаларнинг жиҳатлари, янги алоқалар, ҳаракатланганининг янги усуллари);*

- *фактлар, билим вазифалари ва масалалари, зиддиятлари кўринишидаги материалларни қамраб олган маълум ва янги билим ўртасидаги зиддият;*

- *умумпедагогик ва дидактик тамойилларни ҳисобга олган педагогик назариянинг методологик асослари материални мавзуга мукофиқ баён қилини.*

Шуни таъкидлаш лозимки, ўқитиш жараёни фақат «муаммоли» ёки «номуаммоли» методлар ёрдамидагина амалга ошмайди, балки унинг самарали бориши учун хилма хил методларни қўллаш мақсадга мувофиқдир. Ўқитувчи машгулотнинг мақсади, ўқув материалларининг мазмунини тўплаш, аудиторияда қатнашган талабаларнинг характери, уларнинг тайёргарлик даражасини ҳисобга олган ҳолда уларни тинглаш ҳамда бирини иккинчиси билан боғлашни амалга оширади. Шундагина ўқув жараёнининг юқори самарадорлиги таъминланади. Шунингдек, муаммоли ўқитишнинг самарадорлиги кўп жиҳатлардан талабаларнинг ижодий фаолиятга, муаммони ифодалаш ва ечишга бўлган тайёргарлигига боғлиқ бўлади. Уларни ижодий фаолиятга жалб қилишда муаммолилик баёнидан аста-секин тадқиқот ишларига ўтиш, муаммоли ўқитишнинг барча методлари занжирида аста-секин оддийдан мураккабга ўтиш тавсия этилади.

Агар ўрганилаётган курснинг (бўлим, мавзунинг) моҳиятини, улардан фойдаланишнинг зарур методик материаллари ва қоидаларини талабалар билмас ва англамас, ўқитувчи уларнинг ижодий фаолиятини ташкил эта олмайди.

Демак, муаммоли ўқитиш етарли даражада самарали бўлиши учун у яхлит ўқув-тарбия жараёнининг узвий қисми бўлиши керак.

Муаммоли лекциялар ўтказиш жараёнида талабаларда ижодий фаолиятга зарур бўлган мотивлар, қимматли йўл-йўриқлар ва йўлланмаларнинг шаклланилиги муҳим ўрин эгаллайди.

Таъкидлаш жоизки, ўқув фаолияти мотивларининг доираси жуда кўп мотивлар йиғиндиси бўлса-да, улардан икки гуруҳи белгиловчи ҳисобланади.

Тўртинчи гуруҳга махсус мотивлар тааллуқли. Улар талабалар томонидан барча ҳаётий эҳтиёжларни чуқур англаш, мутахассис бўлиб етишиш учун билимларни эгаллашнинг ижтимоий зарурлигини тушунишни қамраб олади. Бу гуруҳ мотивларини ўқитувчи курснинг амалий характери ва касбий йўналганлигини намойиш қилиш орқали талабаларнинг тушунчаларини амалда қўллаш орқали кучайтириш мумкин.

Иккинчи гуруҳ мотивлари ўқув фанлари ва билишга бўлган қизиқиш билан боғланган. Бу гуруҳ мотивлари моҳиятини ўқитувчи талабалардаги ўқув фанларига бўлган қизиқишни билиш орқали кучайтириш мумкин. Бунинг учун лекция жараёнида ҳатти-ҳаракатларнинг намунавий усуллари, тушунчалар тизимининг логикий усуллари, аниқланмалар, ҳислатлар ва

бошқа исботловчи курилмаларнинг «тушунчалар асосида хулосалар» ҳатти-ҳаракатлар шаклланишининг дидактик қимматини белгиловчи ўқув материалга ургу берилади.

Талабаларда юқорида баён қилинган малакаларни шакллантириш учун лекцияни ўтказиш учун шундай тайёргарлик кўриш кўзда тутилиши керакки, улар тайёр билимларни чаққонлик билан ҳаракат усулларига айлантира олинлар. Бу дидактик мақсадга эришиш учун талабаларнинг ечимларни қандай шакллантиришларига, у ёки бу ифода қайси талаблар асосида қониқтирилаётганига, дастлабки омил, аргументлар, хулосаларга диққатни жалб қилиш лозим.

Ўқитишнинг бу методини лекция ўқишнинг ахборот-тасвирий ёндашувдан қисман ижодий ва ижодий методга ўтиш орқали амалга ошириш мумкин, улар талабаларда лекциянинг турли босқичларида ва шароитларида муайян билиш машаққатларини тутдирадими, улар ўқитиш жараёнида аввал шаклланган билим ва кўникмаларни жорий этиш ҳамда қайта ишлаш асосида муваффақиятли ҳал қилинади.

Талабаларни ижодий фаолиятга тайёрлаш тизимида ўқитувчининг лекция жараёнида уларга эътибор қаратиш, ўқув-билиш фаолиятига мос кўрсатмаларни бера олиши муҳим аҳамиятга эга. Шу мақсадда лекцияда ўқув фани мазмунининг умумий-таълимий қимматини исботлаш билан бирга унинг шахс интелекти, дунёқараши, билимларни таснифлаш ва қўллаш усуллари, улардан тежамли фойдаланиш ҳамда тўғри баҳолаш олиш тарбиясига таъсир этишни ҳам исботлаш лозим бўлади.

Шунингдек, бундай синов (амалиёт), эгалланган билимлар, фикрларни (ҳукмларни) кўриш усуллариининг ҳақиқийлигини тасдиқлашга қаратилганлиги таъкидланиши лозим. Ўқув машғулотларининг бундай бориши талабаларда илмий-назарий тадқиқот ва эксперимент ўтказиш малакасини шакллантиради, бу билан улар илмий ижод кенлигига, ишчанлик мулоқотига чиқади, тадқиқотнинг босқичларини режалаштиради, унинг мақсад ва вазифаларини ифодалайди, методикасини ишлаб чиқади.

Муаммоли ўқитишнинг талаблар даражасидаги сифатини таъминлаш, талабалар томонидан ўзлаштирилган ахборотлар бўйича билимларни чуқурлаштириш ва кенгайтириш мақсадида *семинарлар* ўтказиш мумкин.

Маълумки, бундай семинар ўтказишнинг дастлабки мақсади маърўза ёки ахборотни жамоа бўлиб муҳокама қилишдир. *Семинарнинг самарадорлиги* албатта талабаларни унга тайёрлаш сифатига боглик. Айниқса, маърўза ва ахборот тайёрлаётган талабалар билан ишлаш муҳим аҳамиятга эга.

13. ТАРБИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

Бизга яхши маълумки, тарбия жараёни узок муддатли, мураккаб, узлуксиз бўлиб, у ўзига хос хусусиятларга эга. Гарчи замонавий таълим технологияси ўқувчининг таълим жараёнидаги етакчилик ролини ёқлаётган

бўлсада, тарбия жараёнида тарбияланувчи асосий мавқеини эгаллай олмайди. Чунки унда характер, дунёкараш етарлича шаклланимаган бўлиб, у бу борада тарбиячининг ёрдамига эҳтиёж сезади шу боис тарбия технологияси мангикий, ҳам таркибий жиҳатдан таълим технологиясидан фарқ қилади.

Тарбия технологияси асосида тарбиявий жараён ётади. Ўқувчилар фаолиятини ташкил этувчилар бўлиб, улар томонидан эришиладиган натижаларни ва унга эришиш усуллари режалаштириш бу усуллари моделлаштириш, ишлаб чиқарилган режа ва моделларни рўёбга чиқариш, бу режаларни амалга оширувчи шахснинг фаолияти ва ахлоқини бошқариш кабилар шу жараён таркибига киради

Тарбия—тарбиячи ва тарбияланувчи фаолиятларини ўз ичига олган икки ёқлама жараён. Тарбиячилар тарбияга эга бўлган кишилар тарбияланувчилар билим ва тажриба ўрганувчи ёшлардир. Аммо тарбияланувчилар муайён даражада фаол бўлмасалар тажриба ва билим ўргана олмайдилар.

Тарбия жараёни

-мақсадга йўналганлик;

-қўп омиллик;

-жўйқинлик;

-давомийлик;

-узлуксизлик;

-комплекслик;

-вариативлик;

-икки томонли характер;

-натижаларнинг оқиллиги;

Тарбия вазифалари

1. Ватанга муносиб фуқарони тарбиялаш фуқоросини тарбиялаш. Тарбиянинг бу вазифаларни амалга ошириш қуйидагиларни тақазо этади;

Миллий ватанпарварлик, ўз ватанига, тарихига, маданиятига ифтихор туйғуси;

Миллатлар аро маданий муносабатлар, сиёсий маданият.

2. Шахснинг маънавиятини шакллантириш. Маънавият кишининг ички дунёси бўлиб, унинг жамият ва табиатдаги «Мен»и, образи, тақдири ва ролини ифода этади. Маънавият даражаси бу, маълум маънода, инсонийлик мезонидир. Маънавиятни шакллантириш бу унинг шахсий ҳаракатлари, интилишлари, рефлексияси билан кишининг ички дунёсини вужудга келтиришдир.

3. Меҳнаткаш инонни иқтисодий тафаккурини тарбиялаш меҳнатга, касбга ҳурмат ва ижтимоий-психологик жиҳатдан ёшларда мустақиллик, ижод, ишчанлик, фаоллик, юқори касбий тайёртарлик сифатларини қучайтириш зарур.

4. Рухий - жисмоний соғломликни тарбиялаш. Бу ахлоқий – ҳаётий мувозанат ва психологик қулайлик ҳолатини ушлаб туриш ҳамда жисмоний ривожланиш меъеридан ўзоқлашиб кетишга йўл қўймаслик кўникмаларини шакллантиришдир.

5. Кишининг табиат билан муносабатини уйғунлаштириш.

Экологик фожиа муаммоси давримизнинг энг долзарб муаммоларидан биридир. Кишининг табиат билан муносабатини уйғунлаштириш конкрет худудий ўзига хосликни ҳисобга олган ҳолда ўлкапунослик ва табиатпунослик бўйича амалий фаолиятни кучайтириш ва кенгайтиришни талаб этади.

Бу эса ўз навбатида, тарбияланувчиларга нафақат экологик хавфсизлик қоидаларини англаб етиш балки, табиатни қўриқлаш ишида шахсан қатнашиш зарурлигига ишонч ҳосил қилиш имконини ҳам беради.

6. Шахсда индивидуаллик ва жамоавийликни тарбиялаш.

Собиқ Иттифок даврида педагогика шахсни жамоада ва жамоа орқали тарбиялашга йўналтирилган эди. Ҳозирги пайтда айрим педагогик доираларда индивидуал тарбия ҳаддан ташқари макталмоқда. Аслида индивидуал ва жамоавий тарбия бир-бирига зид эмас. Индивидуаллик табиат тухфаси бўлиб, уни ривожлантириш зарур, Модомики, инсон жамиятда яшар экан, у жамиятдаги ахлоқ ва ҳуқуқ мезонларини, ижтимоий фикрларни ҳурмат қилиши лозим. Меҳнатнинг аксарият кўринишлари учун жамоа ҳаракати зарур бўлади. Шу туфайли жамоавийлик руҳида тарбиялаш долзарб масала бўлиб ҳисобланади. Айни чоғда индивидуал тарбия ниҳоятда муҳимдир, чунки бунга дастлаб етарлича эътибор берилмаган эди, ҳозир эса буни замонавий ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар талаб этмоқда.

Тарбия тизимининг миллий хусусиятлари:

- миллий тарих ва маданиятнинг ўзига хос жиҳатларини ҳисобга олиш;
- тарбиявий ишларда миллий удумлар, анъаналар, урф-одатлар, диний маросимлардан фойдаланиш;
- миллий маданият жаҳон маданиятининг бир бўлаги эканлиги тушунчасини шакллантириш.

Тарбия принциплари

Тарбия принциплари – бу умумий қоида бўлиб унда тарбиявий жараёни таъкил қилиш мазмунини, методлари шаклларига бўлган асосий талаблар акс этган. Таълим принципларидан фарқли равишда улар ўқитувчилар томонидан тарбиявий вазифаларни ҳал этишда қўлланилади. Бу принципларнинг асосий жиҳатлари: мажбурийлик, комплекслилик (уйғунлилик), тенг аҳамиятлиликл бўлиб ҳисобланади.

Тарбия принциплари – бу тарбиячилар учун тайёр ва ҳар нарсага ярайдиган қоида эмас, чунки уни қўллаш билан юқори натижаларга эришиб қолинмайди.

Бу тарбиячининг таъжрибасини, тамаҳоратини алмаштира олади, уларнинг амалга ошириши шахс фаолияти билан шаклланган.

Тарбия принциплари тизими(системаси)

Тарбиявий жараён таянувчи принциплар тизимида қуйидагиларни ажратиш мумкин:

- тарбиянинг ижтимоий йўналганлиги;
- тарбиянинг ҳаёт ва меҳнат билан боғлиқлиги;
- тарбияда ижобий жиҳатларга таяниш;

- тарбияни инсонпарварлаштириш;
- шахсий ёндошиш;
- тарбиявий таъсирнинг умумийлиги.

Тарбиянинг ижтимоий йўналганлиги. Илғор ўқитувчилар тарбияни ижтимоий институт сифатида тушунганлар. Турли даврларда ё ижтимоий, ё давлат, ёки шахсий йўналиш касб этиб, унинг мазмун принциплари ўзгарган. Мазкур принцип ўқитувчининг барча фаолияти тарбиянинг давлат стратегиясига мос ҳолда ўсиб келаётган авлодини тарбия вазифаларига бўйсундиришни талаб қилади ва тарбиячилар фаолиятини шахсни ижтимоийлаштиришга йўналтиради. Бу принципларни амалга оширишнинг асосий қондалари тарбиявий (меҳнат, ижтимоий, ўйин ва б.) фаолият жараёнида ўқувчиларда фаолиятнинг ижтимоий қиммат ва муҳим сабабга молик, ижтимоийлаштириш суратини тезлаштиришни ташкиллаштириш зарурияти билан боғланган.

Тарбиянинг ҳаёт ва меҳнат билан боғлиқлиги Мазкур принцип ўқитувчилар фаолиятининг икки асосий йўналишини кўзда тутди:

- а) тарбияланувчиларни кишиларнинг ижтимоий ва меҳнат фаолияти, унда рўй бераётган ўзгаришлар билан атрофлича ва дарҳол таништириш;
- б) тарбияланувчиларни ҳақиқий ҳаётий муносабатлар, ижтимоий-фойдали фаолиятнинг турли кўринишларига жалб қилиш.

Тарбиянинг ҳаёт билан боғлиқлиги принципини амалга ошириш ўқитувчидан қўйидагиларни таъминлаш маҳоратини талаб этади:

- тарбияланувчилар томонидан меҳнатнинг жамият ва алоҳида шахс ҳаётидаги ролини тушуниш;
- фуқороларнинг ўсиб бораётган талабларини қондириш учун иқтисодий базанинг аҳамияти;
- моддий ва маънавий бойликларни яратувчи меҳнат кишиларига ҳурмат;
- ижодий меҳнатга бўлган қобилиятини ривожлантириш;
- замонавий ишлаб чиқаришнинг умумий асосларини тушуниш;
- иқтисодий билимларни эгаллаш;
- умумий маданият, меҳнатни илмий ташкил этиш;
- меҳнат фаолиятига шахсий ва ижтимоий қарашларни қўшиб олиб бориш;
- жамият мулки ва табиат бойликларига эҳтиёткорона муносабатда бўлиш;
- ҳўжасизлик, маъсулиятсизлик, боқимандалик, текинхўрлик кўринишларига муросасиз муносабатда бўлиш.

Тарбиянинг ҳаёт, меҳнат билан алоқаси принципи қўйидаги шартларга риоя қилиб амалга оширилади:

- ижтимоий, иқтисодий ва меҳнат тарбиясида мавҳумлик ва ақидапарастлиликни бартараф этиш;
- тарбияланувчиларнинг фаолиятининг турли кўринишларида (шу жумладан, каникул давридаги ишларни қўшган ҳолда) иштирок этиш хоҳишларини қўллаб қувватлаш;

- тарбиявий ишларда маҳаллий ўлкашўнослик материалларидан фойдаланиш;

- қабул қилинаётган қарорларга масъулилик ҳиссини ўргатиш;

- ижтимоий иқтисодий соҳаларда бўлаётган ўзгаришларга мувофиқ тарбиянинг мазмуни, методи, восита ва шакллари янгилаш.

Тарбиявий жараёни шундай тапқил этиш керакки, тарбияланувчилар ўз меҳнатларининг кишилар жамият учун зарурлигини уларга манфаат келтиришни сезсинлар.

Фойдали ишларга таяниш. Тарбияда фойдали таяниш кишидаги ижобий ҳислатларни ва шу асосда етарлича шаклланмаган ёки салбий шаклланган сифатларни зарур даража ва уйғунликда аниқлашни кўзда тутди.

Принципни амалга ошириш қўидаги қоидаларга асосланади:

- тарбиявий жараёнда адоват, тарбияловчининг тарбияланувчи кураши куч ва позицияларини қарама-қарши қўйиш мумкин эмас;

- ижобий натижалар тарбияланувчи тақдирида тарбияловчининг ҳамкорлик, тоқат ва манфаат курувчи сифатида иштирок этиш имкониятини беради;

- тарбияланувчининг ахлоқида юзага келган камчиликларга диққатни қаратмаслик, ижобийларини аниқлаш ва қўллаб-қувватлаш зарур;

- ўқувюртида ижобий тарбиявий муҳит, рухий-психологик иқлим юзага келтириш, сарамжон-саришталик, тозаликни сақлаш зарур;

- тарбияланувчиларни юқори натижаларга эришиш имконияти мавжудлигига ишонч ҳосил қилиш.

Тарбияни инсонпарварлаштириш.

Бу принципга қўйиладиган асосий талаблар:

- тарбияланувчи шахсига инсоний муносабат;

- унинг ҳуқуқи ва эркинлигини ҳурмат қилиш;

- тарбияланувчига кучи етадиган ва оқилона шакллантирилган талабларни қўйиш;

- тарбияланувчининг ҳолатини ҳатто у тақдим этилган талабларни бажаришидан бош тортган пайтда ҳам тушуниш;

- кишининг ўзи билан ўзи бўлиш ҳуқуқини ҳурмат қилиш;

- тарбияланувчилар онгига тарбиянинг мақсад ва вазифаларини етказиш;

- талаб этилаётган сифатларни мажбурий шакллантирмаслик;

- шахснинг ор-номус ва қадр-қимматини камситишга йўл қўймаслик;

- маълум сабаблар билан шахснинг ҳақлигига зид келувчи сифатларни шаклланишини унинг томонидан тўлиқ рад этилиш ҳуқуқини тан олиш.

Тарбиявий жараёнинг инсонпарварлаштирилиши унинг демократлаштирилиши билан бевосита боғлаш. Демократлаштириш, даставвал тарбиявий тизимнинг барча босқичларини услуб ва методларида кўринади. Шу маънода демократлаштирил авторитаризмнинг аксидир.

Шахсий ёндошиш. Бундай ёндошиш тарбияланувчиларнинг шахсий сифатларига таянишни кўзлайди ва тарбиячидан қўидагиларни талаб этади:

- шахснинг индивидуал хусусиятларини (характери, мижози (темпераменти), қарашлари, одатлари ва б.) мунтазам ўрганиш ва яхши билиш;

- мохирона ташхислаш ва шахсий сифатларнинг реал шаклланганлик даражасини билиш;

- тарбияланувчини шахснинг ривожланишини таъминловчи мураккаблашиб борадиган фаолиятга торттиш;

- шахснинг активлигига таяниш;

- шахсни тарбиялашдан ўз-ўзини тарбиялашга ўтиш, мақсадни, мазмунни, методларни ўз-ўзини тарбиялашнинг шаклларини белгилаш маҳоратини ҳосил қилиш;

- фаолиятнинг муваффақиятга олиб келувчи мустақиллик, ташаббус, тарбияланувчиларнинг ташаббускорлигини, мохирона ташкил этиш ва йўналтиришни ривожлантириш.

Тарбиявий таъсирнинг бирлиги. Бу принцип тарбияга дахлдор бўлган барча шахслар, ташкилотлар, ижтимоий институтлар, педагогик таъсирни ўзаро тўлдирган ҳолда, бирлашиб ҳаракат қилишлари тарбияланувчиларга қилинган ҳолда талаблар қўйишлари, бир-бирлари ердан беришлари талаб этилади.

Принципни амалга оширишнинг асосий қоидалари:

- тарбиячилар томонидан тарбиявий таъсир этишнинг бошқа соҳаларини ҳисобга олиб бориш;

- ўқувчиларнинг оиласи билан алоқада бўлиш, тарбиявий вазифаларни ҳал этишда унга таяниш, тарбиявий ҳаракатларни қилишиб олиш;

- тарбиячининг ўзи тарбияланган бўлиши керак (ўз тарбияланувчиларига сингдирилиши лозим бўлган сифатларга эга бўлиш).

- тарбиячининг тарбиявий жараёндаги бошқа субъектлар билан ҳамкорлигида бирлаштирувчи (айирувчи эмас) омилга таяниш;

- ўз ҳамкасблари, жамоаси, ижтимоий ташкилотлар ва бошқаларнинг маъқул талабларининг тарбиячи томонидан қўллаб-қувватланиши;

- тарбиявий таъсир этишда анъанавийлик, тарбиявий жараёнда мунтазамлик;

- тарбиявий жараённинг барча субъектлари орасида алоқаларни ўрнатиш.

Тарбия жараёнининг мазмуни

Тарбия жараёнининг мазмунига билимлар, эътиқодлар, кўникмалар, сифатлар, шахс кифоаси, ахлоқнинг барқарор одатлари системаси бўлиб, тарбияланувчилар қўйилган мақсад ва вазифаларга мувофиқ уларни эгаллаб олишлари зарур.

Тарбиянинг асосий ғоялари:

1. Тарбия мақсадлари реализми.

2. Тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг биргаликдаги фаолияти.

3. Ўз йўлини белгилаб олиш.

4. Тарбиячининг шахсий йўналганлиги.

5. Ихтиёрийлик.

6. Жамовийликка йўналганлик.

Уюшган тарбия инсонни ҳаётдаги учта асосий ролга-фуқароликка, ходимликка ва oilапарварликка тайёрлаш лозим.

Фуқароликни шакллантириш чоғида аниқ мўлжалга асосланиш:

- фуқаролик мажбуриятлари-Ватан, жамият, ота-она олдидаги мажбурият ҳисси, миллий ифтихор ва ватанпарварлик туйғуси;

- давлат Конституцияси, давлат ҳокимияти органлари, мамлакат Президенти, давлат раҳбарлари (герб, байроқ, мадҳия)га ҳурмат;

- мамлакат тақдирига жавобгарлик;

- жамоат тартиби ва яшаш маданияти;

- мамлакатнинг миллий бойлиги, тили, маданияти, анаъналарини асраб авайлаш;

- ижтимоий активлик;

- демократик таъомилларга риоя этиш;

- табиатни асраб-авайлаш;

- ўзгаларни ҳуқуқ ва эркини ҳурмат қилиш;

- актив ҳаётий позиция;

- ўз ҳуқуқини англаш ва фуқаролик масъулияти;

- ҳалоллик, ростгўйлик, сезғирлик, меҳр-шавқат;

- ўз иши ва қилмишларига жавобгарлик;

- халқаро ҳамкорлик, болққа мамлакатлар халқига ҳурмат ва бошқалар.

Ходимни фарқловчи белгилар:

- интизомлилик ва масъулият;

- ишчанлик ва ташкилотчилик;

- умумий, махсус ва иқтисодий билимлар;

- сиёсий билимлар;

- меҳнатга ижодий ёндошиш;

- қатъият, топширилган вазифани тез ва сифатли бажаришга интилиш;

- касбий гурур, маҳоратга ҳурмат кўрсатиш;

- онглилик, ҳушмуомалалик, батартиблик;

- меҳнат фаолияти тажрибаси;

- меҳнатга, ҳаётга, фаолиятга эстетик муносабат;

- жамоавий, бирлашиб меҳнат қилиш лаёқати;

- ташаббускорлик, мустақиллик, Ватан, жамият раvнақи учун кўп ва самарали меҳнат қилишга тайёрлик;

- ишчанлик ва уйдабуронлик;

- меҳнат кишиларига, ишлаб чиқариш усталарга ҳурмат ва бошқалар.

Oilапарварликни фарқловчи белгилар:

- меҳнатсеварлик, масъулиятлилик;

- ҳушмуомалалилик, мулоиймлик, алоқа маданияти;

- ўзини жамоада тўта билиш;

- покизалик, озодалик, гигиеник кўникмалар;

- саломатлик, актив турмуш тарзига кўникиш;

- дам олишни ташкил этиш ўтказиш омилкорлиги;
- ҳар томонлама билимдонлик;
- ҳуқуқий нормалар ва қонунларни билиш;
- болаларни тарбиялаш лаёқати;
- никоҳдан ўтишга тайёргарлик ва оилавий вазифаларни бажариш;
- ўз отаоналари, ёши улуг кишиларга ҳурмат ва бошқалар.

Дунёқарашни шакллантириш.

Дунёқараш бу киши онгининг билимлар, қарашлар, маслак ва олий мақсадларни қамраган, табиат ва жамиятнинг ривожланишига унинг муносабатини кўрсатадиган, унинг ижтимоий-сиёсий ва ахлоқий-эстетик макъеи ва ҳуқуқий ҳаётнинг турли соҳаларида белгилайдиган ўзига хос соҳадир.

Билимлар дунёқарашнинг объектив компоненти сифати шахснинг тавсифий, тасдиқланувчи мулоҳазаси шаклига эга бўлиб илмий ҳақиқат гарзиде тасаввур этилади.

Қарашлар бу ҳикматнинг табиат ва жамиятда учровчи у ёки бу ҳодисаларни тушунтириш, бу ҳодисаларга ўзининг муносабатини кўрсатиш билан боғлиқ бўлган ҳукмлар, субъектив ҳулосалардир.

Ипсонч бу чуқур англашган ва хаяжон билан бошдан кечирган гоиларни мажмуи бўлиб, улар мафкура, сиёсат, ахлоқ ва санъатга даҳидор бўлган шахснинг ҳаётий макъеи ҳамда фаолияти ва ахлоқи характерининг барқарор эканлигини билдиради.

Олий мақсад – англаб етилган ва таъсирчан идрок этишнинг олий камолоти бўлиб, шахснинг фаолият мақсади ва ҳаётий маслагидир.

Дунёқараш вазифалари:

- ахборат – интиқосли;
- ореитирли – бошқарувчи;
- баҳоловчи;

Дунёқарашнинг асосий кўринишлари:

- илмий;
- диний;
- кундалик (ҳаётий).

Илмий билимларни маслакка айланишига ёрдам берувчи психолог педагогик механизмлар ва педагогик шарт-шароитлари:

- билимларни чуқур ва мустаҳкам ўзлаштириш;
- дунёқараш характеридеги барча далил ва асосларнинг мантқан исбот этилувчи ва ўзаро зид эмаслигини чуқур илмий асослаш;
- таълим ва тарбиянинг фуқаролик йўналиши;
- тарихийлик принципини амалга ошириш;
- билиш активлиги ва мустақиллигини ривожлантириш;
- ўрганаётганларда ўрганилаётган материалга нисбатан ҳиссий муносабатни уйғотиш;
- ўқитувчи шахсининг ижобий таъсири.

Фуқаро бу муайян давлатда доимо яшайдиган, унинг ҳимоясидан фойдаланадиган, ҳуқуқ ва бурчлар мажмуига эга бўлган шахсдир.

Фуқарони тарбиялаш ўқитганларда ватанпарварлик, халқаро муносабатлар маданияти, сиёсий маданиятни тарбиялашни кўзда тутади.

Ватанпарварлик – ўз ватанига, халқига садоқат ва меҳр муҳаббатдир. Кишининг тугилиб ўсган жойига боғлиқлик, она тилига бўлган ҳурмат, ватан манфаатларга содиқлик ва гамхўрлик, унинг эркин ва мустақиллигини ҳимоялаш, ижтимоий ва маданий ютуқларидан фахрланиш; тарихий ўтмиш ва ахлоқий анъаналарга ҳурмат муносабати; ўзининг меҳнати, кучи ва қobiliятини ватан раvнақига бағишлаш ҳисси ватанпарварликда намоён бўлади.

Халқаро муносабатлар маданияти турли халқларнинг халқаро иқтисодий, маънавий ахлоқлари, турли миллат вакилларининг ўзаро ҳурмат қилишлари, муайян ахлоқий ҳушмуомалаликни сақлашни, бошқа халқларнинг тили, одатлари ва анъаналарини менсимасликка йўл қўймасликда кўринади, бу муносабатларнинг юқори даражадаги тақомили ва ривожланишини кўзда тўтади.

Халқаро муносабатлар маданияти кўйидагиларни акс эттиради:

- бошқа миллат кишиларига, уларнинг тили, миллий урф-одатлари ва анъаналарига ҳурмат;
- бошқа мамлакатлар ва халқларнинг ҳаёти ва маданияти ютуқларига қизиқиш билан қараш;
- умуминсоний қадриятларни ривожлантиришга интилиш.

Тарбияланувчилар фаолиятининг дарсдан ташқари тизимини лойиҳалаш

Дарсдан ташқари фаолият тизими ўқитишнинг

Назарий ва амалий тизимини тўлдиради.

Унинг асосий вазифаси ўқитишдан ташқари вақтини ўзини-ўзи тарбиялаш ва ижтимоий фаолиятини меҳнат билан шугулланиш учун оқилона тақсимлашга ёрдам беришдир.

Таълим олаётганларнинг дарсдан ташқари фаолиятини лойиҳалаш вазифалари:

- ижтимоий мослашув зонасини ташкил этиш ва ўқитганларни ижтимоий ҳаракатчанлигини кўрсатиш;
- бўлажак мутахассисларни касбий мослашуви учун шарт-шароитлар яратиш;
- ўқитганларнинг мустақил ўқиш йўли билан таълимни давом эттиришга йўллаш;
- ҳар бир таълим олувчининг қobiliяти қизиқиши ва иштиёқини ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш;
- ўқувчиларни эркин вақтдан унумли фойдаланиш дам олиш маҳоратини эгаллашга ўргатиш.

Тарбия жараёнининг моҳияти, қонуниятлари ва ўзига хос жиҳатлари ҳусусидаги мавжуд назарий ва амалий ғояларга педагогик билимларга таянган ҳолда тарбия технологиясининг таркибий қисмлари қўйидагича белгиланади:

1. Тарбия жараёнининг умумий лойиҳаси;

2. Тарбияни ташкил этишига бўлган ижтимоий эҳтиёж (рағбат);
3. Тарбия мақсади.
4. Тарбия мазмуни (шакл, метод, усул ва техник воситалар);
5. Ўқитувчи (тарбиячи) фаолияти;
6. Ўқувчи (тарбияланувчи фаолияти);
7. Тарбия самараси (натижа).

Тарбия назарияси—педагогиканинг бир қисми бўлиб, тарбиявий жараёни мазмуни, усули ва ташкил этилиши масалаларини ўрганади. Ҳаётга янгича сиёсий ва иқтисодий нуктаи назардан ёндашнинг ўсиб келаётган ёш авлод тарбияси билан боғлиқ жараёни ҳам қайта кўриб чиқишни тақозо этмоқда.

Ҳозирги замон педагогикасида тарбия тарбиячининг тарбияланувчи шахсига оддий таъсир кўрсатиши эмас, балки тарбиячилар ва тарбияланувчиларни аниқ бир мақсадга қаратилган, бир-бири билан ҳамкорликда қиладиган муносабатлари ва ўзаро таъсир кўрсатиши эканлиги алоҳида таъкидланади. Бугунги кунда шунчаки билим эгаси бўлган инсонни эмас, балки ижодкор, ўз истеъдоди билан ажралиб турувчи ишбилармон инсонни тарбиялаш замон тақозосидир.

Ўқув юрларида тарбиявий жараёни ташкил қилиш асосига илғор миллий, маънавий ахлоқий қадриятлар ва меъонлар, халқ педагогикаси, маросимлар, байрамлар, ўйинлар ва бошқалар қўйилиши керак.

Шу билан бирга тарбия жараёнида кишининг турли қобилиятлари ривожланади, ғоявий, ахлоқий, иродавий, эстетик ҳислатлари шаклланади, жисмоний куч қувватлари мустаҳкамланади.

14. ПЕДАГОГИК ТАЪСИР ЭТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Илмий билимлар тизими сифатида педагогик таъсир этиш технологияси тарбия жараёнининг оптимал бўлишига хизмат қилиб, Кенг ва тор маънода ўрганилади.

«Кенг маънода» тарбия – бу объектив жараён бўлиб, жамият ҳоҳиш-иродасига боғлиқ бўлмасдан содир бўладиган, ижтимоий жараён. «Тор маънода»ги тарбия – болага катталар ёки махсус ижтимоий институт томонидан онгли ва режали таъсир этишдир.

Ўқитувчи муаммоси замонавий педагогика муаммосидир, чунки ўқитувчи барча педагогик ғоялар эгасидир. У ўзининг фаолияти орқали ўқувчилар билан ўқув-тарбия жараёнида эришилган ютуқ ва тавсияларни амалиётда жорий эта олади.

Бола ўзининг биринчи ўқитувчисига ишонади. Ўзининг бутун муҳаббатини унга бағишлаб, ундан ҳам шуни кўтади. Шундай экан, тарбияда ҳамма нарса тарбиячининг шахсига асосланган бўлади. Лекин ҳозиргача ўқитувчи ва ўқувчи муносабатида муаммо бор.

Бу бўлимда биз бу муносабат қандай бўлиши кераклиги ҳақидаги масалани кўриб чиқамиз, улар қандай мақсадга эришмоқчилар? Бу ва бошқа масалалар кўпгина ўрта аср шарқ алломаларининг асарларида ёритилган.

Фаробий таъкидлашича, ўқитувчининг фаолияти ёшларда санъатни эгаллаш учун ахлоқий меъёр ва амалий кўникма ҳосил қилишга йўналтирилган бўлиши керак.

«Шарқ Арастуеънинг таъкидлашича, ўқитувчининг вазифаси мохир давлат раҳбариники кабилар. Ўқитувчи ҳам раҳбар каби кўрган ва эшитганларини яхши эсда сақлаб қолиши; идрокли ва фаросатли бўлиши; маъноли нутққа эга бўлиши ва ўқувчиларга ўз фикрини аниқ баён эта олиши; илмни фақатгина севмай, балки ўз билимини ўқувчиларига ҳам бериши; спиртли ичимликлар ичмаслиги; адолатпарвар, ёлғондан ҳазар қиладиган; мағрур ва номусли; ўқувчиларига нисбатан адолатли; белгиланган мақсадига эришиш учун қатъиятли бўлиши керак.

«Бундай инсон баркамолликнинг олий даражасига етиб, бахт чўққисига эришади. Бу инсон бахтга эришиш йўллари билладиган инсондир», - деб ёзган эди Фаробий.

Ибн Сино тасаввурида ўқитувчи мард, адолатпарвар ва дилкаш, бола тарбияси усуллари ҳамда ахлоқ қоидаларини яхши билладиган инсондир.

Ўқитувчи ўқувчи табиатини ўрганиб, ақл тузилишига кириши керак. Ибн Синонинг фикрича ўқувчига қарата айтилган ҳар бир сўзда ўқитувчи имо-ишорадан фойдаланиши керак. Ибн Синонинг фикри шу жиҳатдан муҳимки, ўқитиш жараёнида ўқитувчи турли усуллардан фойдаланиши керак. Фақат шу шароитда ўқитувчи ўқувчининг майли ва қобилиятини аниқлаб, касб танлашда унга ёрдам бера олади.

«Ўқувчи ўқитувчига ва ота-онага суяноғи керак. Чунки бунда уларнинг биргаликдаги ҳаракати туфайли ўқувчига зарурий тарбия берилади. Ўқувчи ўқитувчи берган ахборотни ўзлаштириб, мустаҳкамлаб, хотирасида сақлаши керак. Ўрганаётган мавзунини у аниқ тушуниши керак. Бошидан бу кўникма ҳосил қилинмаса, умрининг охиригача унда паст билим ва ёмон одатлар сақланиб қолади. «Ўқувчи ҳаракатчан, ёқимли ва талабчан, вазифаларни бажаришда тиришқоқ, билагон ва тарбияли инсон бўлиб етишиш учун ҳаракат қилиши керак», - деган эди Тусий.

Ўқитувчи ўқувчилар онгига таъсир этиш учун жавобгарликни ўз зиммасига олади. Асосий вазифа - ўқувчилар муҳаббати ва ишончига сазовор бўлиш. Бунда, таъкидлайди Тусий, ўқитувчи шифокор бўлиши керак, чунки касалнинг тузалиши шифокорга бўлган ишончга боғлиқ.

Тусий ўқитувчиларга қуйидаги талабларни қўяди: рад этиб бўлмайдиган далиллар асосида баҳс юрита олиш, гапирган гапларига чуқур ишонч, тоза нутқ, мантикий баён эта олиш. Ўқитувчи самимий бўлиб, шошилмасдан, ишончли гапириши, шароитга қараб, паст-баланд товушда гапириши керак. Ўқитувчининг нутқи ғазобли бўлиши мумкин эмас, ўзини боса олмаслик даре жараёнига зиён келтириши мумкин.

Якин ва Ўрта Шарк ўрта аср алломаларининг умумпедагогик қарашлари илмий, ижтимоий, ахлокий, фалсафий изланишларидан келиб чиқади. Қуйида муаммомизнинг бошқа мисолини кўриб назар соламиз.

Қўп йиллар мобайлида педагогикамизда шундай ҳол сақланиб қолгандики, тарбиянинг ижтимоий хусусияти фақат декламация қилиниб, амалда ҳисобга олинмасди. 70- йиллар ўртасидаги дареликларга назар ташлашимизнинг ўзидек етарли: педагогнинг бола қобилиятини ўстиришга, билим беришга, тажриба ва кўникма ҳосил қилиш фаолиятига бир томонлама қаратилган эди. Олимларнинг кўз остида яна бир муҳим нарсаси - шахсининг, шароитнинг таъсири, унинг ўзгариши, таъсир жараёнида шахс фаоллашиб, янги тавсифга эга бўлиши - назардан қолганди.

Бу масалага проф. **Р.А.Мавлянова** бошқача ёндошади. У ўсиб келаётган авлод тарбиясини объектив ва ҳаётий ҳолатга ажратиб, бу даврда инсоният ишлаб чиқариш ва ҳаётий кўникмаларга эга бўлади (кенг маънода), бундай кўникмани ҳосил қилишга ёрдам берувчи педагогнинг амалий фаолияти («тор» маънода) шахс ривожланишида бир дақиқа ҳам тўхтамайди, лекин ривожланиш жараёни ўзгариши мумкин. Педагогнинг вазифаси шундаки, тарбия жараёнида болани инсоният маданияти томонга йўналтириш, лекин уни мажбурламасдан, минг йиллар давомида эришилган тажриба ва маданиятни мустақил ўзлаш тиришга ёрдам беришдир.

Энг аввало бола шахсиятининг ривожланиши, шаклланиши тарбиянинг қандай йўлга қўйилганлигига боғлиқдир. Тарбиянинг мақсади биринчидан, нимага интилиш керак, иккинчидан, берилаётган тарбиядан қандай натижа кутилади деган масалаларни ҳал этишдан иборатдир. Бу икки саволга жавоб топгандан кейингина педагог нима ва қандай қилишни ҳал эта олади.

Бу икки масала ҳам ҳар томонлама ўрганиш зарур бўлган улкан педагогик муаммодир. Олган билимлари болага дунёга мослашиш имконини беради, уларсиз у яшай олмайди: шунинг учун замонавий мактаб дидактик функцияга ургۇ бериб, тарбиядан таълимга олиб келади.

Савол ва топшириқлар

1. Ўқитувчи: педагогик таъсирнинг фаолият турларини айтинг? Улардан исботлаб беринг.

2. Тарбия боланинг атроф-муҳит билан ўзаро алоқа тури ҳисобланса, уларнинг қайси бири кўпроқ болага таъсир қилади? Ўз фикрингизни очиб исботлаб беринг!

а) Педагогик таъсирнинг йиғиндисини топиш учун амалдаги мисолни кўриб, функционал - операцион тарафлама таҳмин қиламиз.

Ўқитувчи ўқувчидан илтимос қилади: «Санжар, Наргизага ёрдам бер!». Лекин бола қимирламайди. Иккинчи вариант: «Комил сенга қийин бўлмаса, илтимос Наргизага ёрдам бер... Қўлингни чўз».

Мана шундай оддий муружаат бир неча зарур элементлардан иборат: шахс фаоллиги яратилиб, мустақил танлов амалга оширилади.

Таъсир этиш таҳлили шуни кўрсатадики, педагог субъектни белгилаб, ўқувчи билан мулоқотга киради, уни ижтимоий муҳим мавқе даражасига чиқаради. Ўқитувчи ўқувчига исмини айтиб мурожаат қилди, бу ўқувчининг таълимга ҳайрихоҳлигини оширди. Таълимнинг ижтимоий шакли субъектни фаоллаштириб, нутқдаги мулоимлик ҳаракатга ундайди, пластик ахборот яширин тарзда ҳаракат усули ҳақида дарак беради. Умуман, жумла ўзаро ёрдам бериш ҳақидаги мақсадга шубҳа қолдирмай, маданиятнинг юқори даражасида ўз ҳаракатига баҳо беришни таъминлайди.

Психологик қулай шароитда «ўқувчини мулоқотда очилишига» йўналтирилган педагогик «алоқа асосий операция — «ўқувчи шайлига ижобий фикр билдириш», омма олдида айтиш амалга ошмайди.

Педагогик баҳо, ўқувчи томонидан баҳо сифатида эмас, яширин тарзда намоён бўладиган баҳоландир. Бунинг учун турли йўллاردан фойдаланиш мумкин. Масалан: «Мен - ахборотман», «Сен ахборотсан» ва бошқалар.

Ўқитувчи мурожаатида яна бир технологик элемент мавжуд - «ўқувчини фаолиятга жалб этиш», уни фаолиятнинг турли хил турларига «киргизиш» ва ўзини замонавий маданият даражасига кўтариш - педагогик талабдир.

Бу қисқа мулоқот давомида мавжуд. Яна бир технологик элемент - низо.

Ўқувчини фаоллаштириб, педагог ноқулайликка барҳам беришга интилади («Мен қиз болага ёрдам бераман, бу пайтда менга қараб турган болалар мени уни ёқтиради деб ўйлашлари мумкин. Мен бундай ўйлашларини хоҳламайман») ва психик зўриқишга йўл қўймайди. Психик қисув таъсирида фаол бўлиш қийин, одатда ташқи таъсирга нисбатан ҳимоя ёки жавоб бериш услуби қўлланилади.

Ўқув жараёнида низо ҳолатида етакчи восита муросадир. Ўқувчилар назорат иши ёзишдан бош тортадилар, ўқувчи муроца қилиб, ўз фикрида турмасдан, бошқа вариант тақлиф этади, бунда ўзаро ён босиш шароитдан ижобий тарзда чиқиб кетишга ёрдам беради.

Инсониятга ижтимоий тажриба алмашинувчи технологияси нутқий ахборот ва кўргазмали таъсир этиш элементлари орқали ўтказилади.

Бу таъсир қуйидаги функциялар орқали бўлади: «тунунарни ва образни тасаввур билим киритиш», «муносабатлар намоёниши», «фаолиятга ундаш». Бу функцияларнинг ҳар бири жалб этилган ва жалб этилмаган тарзда бўлади.

Дастлаб бу турда уч мантиқий бирлик иродаланайди: тезис, аргумент, тасвирлаш. Булар ҳар бир болага ўқитувчи айтган жумлани тунуниб этиш, мантиқий фикр юритиш ва берилган тезис сабабларини айтиш ёки образни «сурат»ни тасаввур этиш жараёнидир.

Ўқитувчи таътил вақтида қилинадиган тоңшириқни беради: «Олдинда сиз дам оладиган қизиқарли, фаол ва мустақил 3 ой турибди. Сиз саёҳатга чиқасиз, спорт билан шугулланасиз, кўп китоблар ўқийсиз буни қандай

даражада бўлиши сезилиш фаоллигини ва қизиқишини таъминлайди. Бу ҳақида таътилдан сўнг сўзлар билан таассуротларимиз билан ҳақида ўртоқлашамиз».

Таъсир этишнинг педагогик технологияси йиғиндисиди педагогик техника ўрин эгаллайди. Бу таъсир этиш қуроли - педагог организмни таъминлайди. Саҳнага тайёргарликсиз, соҳнамаган асбоб билан чиққан мусиқачини тасаввур қилиш қийин. Асбобнинг соҳнада психологик ашрафни тайёрлашдан иборат. Нафас олиш ишланади, овоз қўйилади, пластик ва мимик ифода машқи, махсус машқлар ёрдамида ритм тезлигига эришилади. ҳис-туйғуларни бошқариш ва бошқалар.

Ҳар бир элемент педагогик таъсирнинг 3 функциясини жамлаштирган: субъектни фаоллаштириш, фаолият усуллари билан қўллаш ва индивидуал таълимга рағбатлантириш. Агар амалиётда ўқитувчи бу элементларнинг бирини ишламаса, бундай касбий чегараланиш ўқувчини объект даражасида қолдириб, ўқитувчи унга таъсир этади. Кўрсатмаларнинг бажарилишини кўрсатади ва баҳолайди.

Педтехнологияни эгаллаш қисқа (ёки давомий) таъсир этиш даврида тизимнинг барча элементларини ишлатиш ва эгаллик қилишдир. Бу эгаллик кўникма даражасида бўлиб, педагог нима қилиш кераклиги ҳақида ўйламасдан, технологик тўғри таъсир этиши, ҳосил бўлган вазиятни комплекс тарзда ҳал этиши лозим.

Бу операция блокида технологик таъсир тизими ҳосил қилувчи функционал блок ёритилади. Бу: педагогик мулоқот, педагогик баҳо, пед. талаб, пед. низо, информатив таъсир.

Бу элементларнинг пайдоиш этиш даражасида таъсир этиш инстументи сифати организмни психофизик тайёргарлигига боғлиқ.

Натижада, кенг қўлланма технологик ечим педагогик таъсирнинг умумий функцияларини фаоллик, фаолият усуллари билан қўллаш билан қўллаш билан амалга оширишга таъминлайди.

Белгиланган функцияни қатъий операцияли аниқланган элементлар педагогик технологиялар вақтини ҳосил қилиб, педагог учун тарбияловчи таъсир этиш бўйича зарур бўлган тизим билан таъминлайди. Лекин шу билан пед. технология моҳияти тугамайди: қўшимча элементлар, психологик иқлим, гуруҳ, фаолият, педагогик таъсирланиш, муҳит тайёргарлиги ва бошқалар умумий ёки хусусий характерга эга. Бу операция, вариатив -ўқитувчи шахсиятини сақлаб, таъсир этиш шакллари аниқлаштиришга йўл қўядиган - қаторга ҳам тааллуқли.

б) Таъсир этиш педагогик технологиясининг сариarda операцияси.

Сариarda операция - педтехнологияда бош бўлиб, уни эгалламасдан олдинга интилиш, илмий технологик арсеналнинг мураккаброк элементларини билиш мумкин эмас. Сариarda билимлар тизимини эгаллаган ўқитувчи, фақатгина операцияларни ўрганмай, балки уларнинг ўзаро алоқа ва ўзаро боғлиқлиги механизми, бола таъсир этишда улар бир пайтда амалда оширилганда, бир операциянинг субъектив ва объектив шароитга қараб турли - турман кўринишда бўлишини олади.

Педагогик таъсир усуллари:

1. Яратувчанлик - янги ижобий сифатларнинг ривожланишига имкон берувчи.
2. Тўқинлик - салбий сифатларни енгитиш имкон берувчи;
3. Портлаш усули - ҳам яратувчанлик, ҳам тўқинлик ҳолида намоён бўлади.

Педагогик таъсир тамойиллари:

1. Педагогик оптимизм;
2. Тарбияланувчига ҳурмат;
3. Ўқувчининг ички дунёсини тушуниш;
4. Ҳагги - ҳаракатнинг сабаби ва таъққи томонини очиш;
5. Ўқувчи тақдирига қизиқиш

Бундай классификациянинг камчилиги шуки, бунда уйғотадиган, руҳсат берадиган, йўллатирадиган, фойдалантирадиган, тайёрлатирадиган, бўлаштирадиган, фойлаштирадиган, руҳлантирадиган, таъсирлантирадиган жиҳатлар ҳисобга олинмаган. Таъсир этиш мақсади бола шахсияти бўлиб, максимал натижага эришиш конкрет воқеа ва конкрет педагогикага боғлиқ.

Педагогнинг принципиал ўрни биринчи элементар даражада уч сарпарда операциясида амалий намоён бўлади.

Биринчи қалит операция — «Мен - ахборотман». Унинг амалии оширилиши субъектнинг ўз аҳволи ва ҳаракатига муносабати, бошқа субъектнинг ҳаракатига муносабатини очишдадир. Бунинг учун ўқитувчи ҳар кунги аҳволда ҳодисани кўра билиши ва ўзи ва болалар учун белгилаши керак.

«Мен - ахборотман» парадигмаси қуйидаги кўринишда «Мен ҳар доим...», «Мени ҳар доим...», «Мени ҳар доим...». Бу нутқий формулалардан фойдаланиш тарбиячига берилган усулни ҳаётга таъбиқ этишда қўл келадди.

«Мен - ахборотман» пластокомик маънога ҳам эга. Бунда педагог ахборотни ўзини ҳолати кўринишида, юз тўзилишида, ўзининг иштироки ёки илдам чиқиб кетишида кўрсатади.

«Мен - ахборотман» жумласининг бу вазиятда индивидуал вариант чексиз бўлиши мумкин. Бунинг сабаби шундаки, ўқитувчи бу ёки у ҳолатда қандай ҳодисани кўриб, «таъбиқ беради» ёки «мақтов» билдиради, зеро ўқувчилар билан бевосита иш олиб бораётган ўқитувчи, берилган вақтда ўқувчи шахсининг ривожланишига нима туртки бўла олишини белгилайди.

Иккинчи сарпарда операция - «ижобий мадад» - муюқот субъектларини ҳар томонга ёймасдан, аксинча, уларни ўзаро алоқа қилишларига хайрихоҳлик қилади.

«Ижобий мадад» ҳамкорнинг ютуқларини ҳамма олдида айтишдан иборат. Булар: меҳнатсеварлик, диққат, тиришқоқлик, одимлик, жавобгарлик ва бошқалар. Батъан ўқитувчилар айрим ўқувчиларнинг яхши томонлари йўқлигидан нолийдилар.

Бу ҳолда боланинг таъққи жиёмоний белгиларига диққат қаратиш мумкин: баланд ёки паст, сочлари тўғри ёки жингалак, ошшоқ ёки қорача, назик ёки бақувват гавдали, тезлиги ҳаракатчанлиги, нафис ҳаракатли ва

бошқалар. Қўйидаги жумлаларни инлатиш мумкин: «Сен бундай...», «Сиз шундай...».

Иккита операция «Мен - ахборотман» ва «Ижобий мадад» - ўзида жамлаган таъсир педагог ҳаракати мантикини очиб беради: у ўз аҳволи ҳақида умуминсоний инсонни меъёр бажарилиши ёки бузилиши билан боғлиқ ҳолда ахборот беради: у бола билан алоқани ривожлантиради ва чуқурлаштиради: чунки мулоқот жараёнида ҳозирги қадриятлар мустаҳкамланади. Бу қадрият ўқувчига тушунарли шаклда тақдим этилиши керак, чунки ўқувчи ўқитувчи билан мулоқотдан ва қадрият билан алоқадан қониқсин. Фақат шу вазиятда педагог тарбияланувчи билан муомалада бўлиб, «доира ичида юришга» барҳам беради. Педагогик таъсир мантикини яқинлаш, диққатни учинчи калит операция - «норманинг шубҳасизлиги»га қаратиш лозим.

Амалда болаларни кузатиб, ўқитувчи уларнинг ҳагги - ҳаракатини таққослайди. Қадриятларга ўз муносабати даражасида, умуминсоний маданият билан мустаҳкамланган олий намуна даражасида қарайди. Бундай таққослаш натижаси асрлар давомида танланган маданий идеал нормаларини бажариш ҳисобланади.

Технологик нусхаи - назаридан бу вазият ўзига ҳос хусусиятга эга педагогик таъсир объекти бўлган бола, аниқ муддатгина ўқувчи талабига амал қилади, лекин бу қондалар унинг ҳаётий нормасига айланмайди, чунки унга тапқаридан сингдирилади. Мезон учун мезонга асосланган педагог ўз тарбияланувчиларини доимий машққа мажбурлайди.

«Мезоннинг қатъийлиги» - ўқувчи олдида бўлган далилдир, ёки уни риоя этиш одамлар, мамлакат, шаҳар, мактаб ва синф, алоҳида инсон, ўқувчига нима беришини очиб бериш. Бунда қўйидаги парадигмалар бўлади: «бу сен учун ҳам зерикарли, чунки...», «бу бизга керак, чунки...», «бу сенга ҳам керак, чунки...».

Ўқитувчининг фаолияти давомида бу уч операция қўшилиб, ўз мажмуасида таъсир бутунлигини ҳосил қилади. Бу бутунлик педагогик технологиянинг тўзимаси педагогик алоқа («ижобий мадад»), педагогик баҳо (мен - ахборотман), пед талаб («норманинг қатъийлиги») дан иборат.

Педагогик таъсир жараёнида қисмларнинг интироқи болани субъект даражасига кўтаради. У педагог билан чуқурроқ муносабатда бўлиб, мустақил тапшлаш зарур.

15. ЎЙИН ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

Инсон маданияти ўйин пайтида худди ўйин каби таркиб топиб ривожланади. И.Хейзинга

Ўйин инсон ҳаётида меҳнат қилиш ва таълим олиш каби муҳим фаолият қаторига киради. Аниқланишича, «ўйин - бу айрим ҳолатлардаги вазиятларни, жамият тажрибаларини ўрганишда ишлатиладиган ва кейинчалик ўз одоб ахлоқини мукаммаллаштиришда ишлатилади».

Инсон амалиётида ўйин қуйидаги функцияларни бажаради:

- а) Хордиқ чиқарувчи: (ўйиндан баҳра олиш, қизиқиш уйғотиш)
 - б) Коммуникатив: диалектик мулоқотни ўргатиш.
 - в) Ўзини бирор нарсага қодир эканлигини кўрсатиш.
 - г) Ўйин билан машғул бўлиш (ёки ўйин орқали овуниш) турли хил қийинчиликларни ўйин орқали енгиш.
 - д) Диагностик: ўйин давомида баъзи бир камчиликларни аниқлаш.
 - е) Миллатлараро яқин бўлиш: ҳамма миллатлар учун бир хил бўлган социал маданий бойлигимиз (меъросимиз)ни ўргатиш.
 - ж) Ижтимоийлаштириш: умуминсоний ахлоқ қонунларини ўргатиш.
- Кўпчилик ўйинларга 4 та белги хосдир:

- а) Боланинг хоҳишига қараб танланган ўйинни танлаш. Ўйин жараёнидан баҳраманд бўлиш.
- б) Ижодий фикр юритиш.
- в) Руҳий кўтаринкилик: мусобақаланиш, рақибни енгиш.
- г) Ўйин мазмунини, моҳиятини белгиловчи қонун ва қоидаларнинг мавжудлиги.

Ўйин таркибига ўйин режасини тузиш, амалга ошириш, мақсадга эришиш ва натижани таҳлил қилиш ҳам киради. Ўйиннинг аҳамияти юқори эканлигини ҳисобга олган ҳолда шахс ўзини субъект деб ҳисоблаши керак.

Ўйин таркибига жараён сифатида қуйидагилар киради:

- а) Ўйинда иштирок этувчилар тақсимлаб олган роллари.
- б) Ролларнинг моҳиятини чуқурроқ очиб бериш учун ўйин давомида қилинадиган ҳаракатлар.
- в) Ўйин давомида ишлатиладиган предметлар, нарсалар ўрнига уларнинг ўрнини боса оладиган шартли предмет ёки нарсалардан фойдаланиш.
- г) Ўйинни мазмунини (моҳияти) - ўйин давомида кўрсатиладиган шартли воқеълик.

Тарбиянинг бир услуби сифатида ўйиндан жуда қадимдан бери фойдаланишган. Бу услуб халқ таълимида, мактабгача ва мактабдан ташқари болалар муассасаларида кенг қўламда қўлланилади. Ўқиш жараёнини ўйин ўтказиш орқали фаоллаштириш мумкин:

а) Мустақил жараён сифатида бирон мавзу ёки ўқув предметиининг бир бўлими учун.

б) Кенг қўламдаги жараённинг бир элементи сифатида.

в) Дарс сифатида ёки ўқув дарсининг бир қисми (кириш, тушунтириш, мустаҳкамлаш)

г) Синфдан ташқари ишларнинг технологик жараёнлари сифатида. «Педагогик ўйинларнинг технологикжараёнлари» тушунчаси ўз ичига педагогик ўйинларнинг кўп услубини олади.

Педагогик ўйин ўзининг - аниқ мақсади ва шунга яраша натижаси ва унинг йўналиши билан ажралиб туради.

Ўйин услубларини дарс давомида қуйидаги йўналишлар бўйича амалга оширилади:

а) Ўқувчиларнинг олдига дидактик мақсад ўйиннинг шарти сифатида қўйилади.

б) Ўқув фаолияти ўйиннинг шартлари асосида олиб борилади.

в) Ўқув материали унинг маҳсулоты сифатида қўлланилади.

г) Ўқув фаолиятига дидактик масалани ўйинга айлантирувчи мусобақа элементи киритилади.

Дидактик топшириқнинг яхши бажарилиши ўйин натижасига боғлиқдир.

Ўйин технологияларининг таснифи.

- Қўллаш даражасига кўра ҳамма даражада.

- Фалсафий нуқтанг- назардан мослашнинг.

- Ривожланишнинг асосий фактори бўйича - психоген. Ўзлаштириш концепциясига асосан.

Шахсга нисбатан ориентирлаш ЗУН+СУД(+СУМ+С"НН+С)ДН

Мазмунига қараб: ҳамма тури+ ўз ичига олувчи

Бошқариш турига қараб: ҳамма тури-консультация тизимидан режалаштиришгача.

Ташкил қилиш шаклидан барча шаклларгача (кўриниши).

Болага нисбатан йўл топа олиш - эркин тарбия.

Асосий услубга нисбатан: ривожлашувчи, изланувчи, ижодий.

Янгилаш йўналиши бўйича - активлаштириш.

Талабаларнинг категориясига қараб - оммавий, ҳамма категориялар.

Педагогик ўйинлар таснифи.

Ўйин фаолиятига кўра:

Педагогик жараённинг ҳарактерига кўра:

Ўйин услубига кўра:

Ўқув предметига кўра ва

Ўйин муҳитига кўра педагогик ўйинлар таснифланади.

Мақсад турлари ва кўринишлари

а) Дидактик: дунёқарашни кенгайтириш, ЗУНни амалиётда қўллаш, билим олиш доирасини кенгайтириш, меҳнат ва таълим олишни ривожлантириш.

б) Тарбияловчи: мустақил бўлишни тарбиялаш, иродани, ахлоқни, эстетик ахлоқни ва дунёқарашни шакллантириш, ҳамкорликда, коллективда (жамоада) бирга ҳаракат қилишни тарбиялаш.

в) Ривожлантирувчи: диққатни, хотирани, нутқни, фикрлашни ривожлантириш, таққослашни ўрганиш, аналогларни топиш, ижодий қобилиятни фикр юритишни, (тасаввурни ривожлантириш) (воображение), энг оптимал қарорларни қабул қилиш ва ўқув таълим фаолиятини ривожлантириш.

г) Социал нуқтаи-назардан: жамиятнинг ахлоқ кодексига, зиддиятли вазиятларда тўғри қарор қабул қилиш, ўзаро мулоқот ва психотерапияга ўргатиш.

Ўйин жараёнларининг концептуал асослари

а) Ўйин фаолиятининг психологик механизмлари шахснинг ўзини кўрсата билиши, бирон ишни (ўйинни) қила олишга ишончни, ўз-ўзини идора қила олиши каби фундаментал асосларга ёндошади.

б) ўйин - бу боланинг ички дунёсидаги кенглик, бўшлиқ (Л.С. Виготский)

в) Ўйинга қўшила олиш қобилияти инсон ёшига боғлиқ эмас, лекин турли ёшдаги одамлар учун ўйин жараёни ҳар хилдир.

г) болалар ўйинларининг мазмунини соддадан мураккабга қараб (мисол учун: предметли ўйиндан одамлар орасидаги муносабатга ёки асосий мазмунини жамият қонун қоидаларига бўйсуниб каби ўйинлар) ривожланиши керак.

Мактабгача ёшдаги даврда ўйин технологиялари

Ролли ўйинларга бола уч ёшларда кўникма ҳосил қилади. Бу ёшда болада ўз дунёқарашини, ҳис-туйғуларини шаклланади ва бу нарса болага коллектив ўйинларга қўшилиб ўйнашга ва ўзини ифода этишга ёрдам беради.

Боланинг бу ёшда ўйин қонун- қоидаларини ўзлаштириши жамият учун фойдали бўлган ишларни ўргатишга, бажаришга ёрдам беради.

Кичик мактаб ёшидаги даврда ўйин технологиялари

Кичик мактаб ёшидаги болаларга образга осон кириш, ўзини ёрқин ифода қилиш каби ҳислатлар ҳосил. Улар гуруҳларга бўлиниб мустақил ўйин ўйнашга қодирлар. Ўқув-таълим моделида муаммолар вазиятлар ўйин давомида шаклланади ва қўзатилади. Болалар ўйин қоидаларига қараб ҳаракат қилишади, ўқитувчининг позицияси ҳам шаклланади. Бу ташкилотчи - унинг ёрдамчиси - ўйин катнашчиси ораларидаги тенглик бўлишини таъминлайди.

Ўйин натижалари икки жиҳатдан - ўйин сифатида ва ўқув ўйини сифатида қабул қилинади. Ушбу ўйин моделида болаларнинг якуний ҳуҷусаларига: ўқувчиларнинг биргаликда ўйиннинг бориши ва унинг натижаси, ўйин модели ва рақат ҳақиқат орасидаги нисбат ва ўқув ўйини давомидаги ўзаро муносабат асосий ролини ўйнайди.

Дидактик ўйинларнинг натижаси-биринчидан, уларнинг доимо (систематик) ўтказилиб турилишига, иккинчидан, бу ўйинларнинг оддий дидактик машқларга нисбатан бир мақсадга йўналтирилган бўлишига боғлиқдир.

Ўйин технологияларини алоҳида ўйин ва элементлардан тўзиш ҳар бир бошланғич мактаб ўқитувчининг ишидир.

В.В.Кирюшиннинг мусиқаси назариясига кўра болаларга таълим бериш

Бу услубда ҳар бир мусиқа тушуничасининг бироқ бир жонли персонажга (октава-жираф, терция-сестрица, дисонанс- жолугар) ва ҳоказоларга киёс қилинганлигидир. Ўйин давомида ҳар бир қаҳрамон ўзларининг сифат ва белгиларни ифода этишади ва талқин қилишади. Бу қаҳрамонлар билан биргаликда уч ёшли болалар ўзлари билмаган ҳолда мураккаб мусиқа тушуничаларини ўзлаштирадилар.

Ўрта ва катта ёндаги мактаб даврида ўйин жараёنлари

Ўтин давридаги болаларда ўзининг дунёси, каттароқ бўлиб кўриниш, жамият олдига ўзини камол топтириш, пўтқ орқали ўзлигини намойиш этиш каби истақлар ёрқин намойиш бўлади.

Ишбилармон ўйинлар

Ишбилармон ўйинлардан комплекс масалаларни ҳал қилишда, янги материални ўзлаштиришда ва уни мустаҳкамлашда фойдаланилади. Бундай ўйинлар ижодий қобилиятларни ўсишида ёрдам беради. Умуман олганда, ўқув материални ўқувчилар томонидан турли позициялардан қараб яхшироқ ўрганишга ёрдам беради. Ўйинларнинг қуйидаги модификациялари мавжуд: ўхшатиш, имитацион, тезкор, ролли ўйинлар, театр, психо ва социодрамалар.

Ўхшатма ўйинлар

Бу ўйинларда бирор ташкилот ёки унинг бўлимидаги, одамларнинг конкрет фаолият режаларини таҳлил қилиш, мажлис ўтказиш каби вазиятлар ўйналади ва бу вазиятларда синф ҳодиса содир этилаётган жойга (раҳбарнинг кабинети, мажлислар зали) ўхшатилади. Ўйин сценарийси ўз ичига воқеа сюжетида ташқари ўхшаш жараёнлар ва объектларнинг таркибий тўзилишини кўрсатишни ҳам олади.

Тезкор ўйинлар

Бу ўйинлар махсус масалаларни ҳал қилишда, масалан: иншо ёзиш услубида, бирон масалани ҳал қилишда ёрдам беради. Бу ўйинлар ҳақиқатга яқин ўхшаш шароитларда ўтказилади.

Ролларни ижро этиш

Бу ўйинларда муайян шахснинг ҳаракатлари, қилиқлари, вазифаси кўзатилади ва роль орқали ифода этилади. Ўйин давомида ўқувчилар томонидан роллар тақсимланиб пьеса кўриниши амалга оширилади.

Ишбилармон театр

Бу ўйинда бирор ҳолатда инсоннинг ҳатти ҳаракатлари ифода қилинади. Бу ерда ўқувчи ўзининг тажрибасидан фойдаланиб образга кириши, унинг ҳатти-ҳаракатларини тушуниш, ҳолатини тўғри баҳолаб ўзини тўғри тутга билиши лозим. Бундан ташқари, ушбу саҳналарда ўқувчи ўз ҳатти-ҳаракатларига тўғри баҳо бериши, бошқа иштирокчиларнинг имкониятларини ҳисобга олган ҳолда улар билан мулоқотда бўлиши керак. Ушбу саҳна учун, конкрет ҳолат учун сценарий ёзилади ва ўйин шу сценарий асосида олиб борилади.

Психодрама ва социодрама

Мазмун жиҳатдан бу ўйин «ролли ўйин» ва «ишбилармон театр» ўйинларига жуда яқиндир. Фақат бу «социал-психологик театр» бўлиб, унда иштирокчи вазиятни тўғри ҳис қилиши. Бошқа иштирокчиларнинг ҳолатини тўғри баҳолаши ва у билан мулоқот ўрнатиши лозим.

Касбни ривожлантирадиган ўйинлар

Ҳар хил ўйинларнинг таҳлили шуни кўрсатдики, Олий ўқув юртгача ва Олий ўқув юртнинг бошланғич паллаларида қуйидаги ўйинларни қўллаш тўғри бўлади: - репрезентатив, профессионал фаолиятга боғлиқ ҳолатлар:

- вариант, унинг асосий вазифасига мазкур фаолиятга вариант танлаш қиради; яъни - муаммоллик, ўқитувчининг иш фаолиятини ўрганишга мўлжалланган ҳамда асосий масалаларни ечишга қаратилган;

- мослашув, маълум бир масалани ечили усули қўлланилади, лекин бу усул якуний ҳисобда конкрет педагогик фаолиятга мослашиши керак бўлади;

- эвристик, профессионал масалага мустикал, оригиналлик билан янгича ёндошиш; масалан, дарс жараёнининг методик таҳлили; альтернатив режа тузиш; бундай изланишлар шуни кўрсатадики, ўйин моделлаштирилишда ўқув фаолияти ижодий ўқув фаолиятига ўтади. Ўйин моделлаштирилиши талабанинг фикрлаш доирасини кенгайтиради ва келгуси фаолиятига ижобий таъсир кўрсатади.

«Қарор қиламиз — баҳо беринг» ўйини

Ўйинда параллел гуруҳлар қатнашади. Биринчи гуруҳда ўқитувчи муаммолли ҳолатни юзага келтиради, ўқувчилар ўз ечим вариантларини

таклиф этадилар. Таклифлар магнитофонга ёзиб олинади. Ўзиш жараёнида ўқитувчи таклифларни ўрганиб чиқади. Масала ечими мунозара ёрдамида амалга оширилади.

Иккинчи гуруҳда ҳам шундай муаммо кўтарилди. Ва ўқувчилар бу масалани ечишга уринадилар. Ўқитувчи уларга: «Биринчи гуруҳдагилар бу муаммони ечишга урингандилар, қанчалик тўғри ечилишларини сизлар таҳлил қилишингиз керак, чунки бугун сизлар ҳакам вазифасини ўтайсизлар», дейди. Улар магнитофонга ёзилган фикрларни таҳлил қиладилар, ва қарор тасдиқланади. Мақсад: ўқувчиларнинг мўлжалини, активлигини ва фикрлаш доирасини ошириш. Дидактик ўйинлар давомида, ўқув жараёнининг тузилиши куйидагичадир: муаммолик вазият яратилиш, ўйиннинг йўналишини таҳлил қилиш баҳоларни жамлаш ва ўқувчини баҳолаш. Бўлғуси ўқитувчиларнинг ривожланишида имитацион — моделлаштириш ўйинлари катта рол ўйнайди.

Бундай ўйинларда педагогик ҳолатлар вужудга келтирилади. Бундай ўйинлар педагогик жараёнида кўп қўлланилади. Бу ўйинларни театрлаштириш мумкин, буни педагоглар ҳам ролиларни ўйнаб тасаввурини ишга солиши мумки. Бу ўйинлар конкрет билимларни ўзлаштиришда ёрдам беради.

Экспериментал иш жараёнининг биринчи босқичида - машқ - ўйинлари чиқарилган эди. Улар диққатни оширишга, хотирани, фантазияни кучайтирилишга қаратилган. Бу босқичда ҳамма ўйинлар коллектив билан бажариладар эди, чунки аудитория олдидаги кўркүв болада пайдо бўлиши мумкин. Секин - секин биз индивидуал вазифаларга ўтдик. Аммо бу вазифалар ҳам жамoa қатнашишни талаб қилади. Иккинчи босқичда сал қийинлаштирилган вазифаларга ўтилади. Бу вазифалар ёрдамида болалар ўзига, ўқитувчига, касбига бўлган муносабатни билиш мумкин. Масалан: «Ким? Ҳақ?», «Қандай ёрдам бериш мумкин?», «Ўқитувчилар хонасидаги суҳбат» деган мавзулардаги этюдлар ёрдамида бўлажак ўқитувчиларнинг фикр ва мунозараларини билиш мумкин. Бундай мунозаралар «муаммони кўришни» ўргатади. Ва уни ечишда бир печа ечимларни топади. Театр ўйинлари ҳиссиётларга бой бўлади ва айнан шунинг учун улар қўшимча таҳлилга муҳтож.

Шундай муаммоларни ечиш учун бўлажак ўқитувчиларга шундай масасалар берилади: «Ўзингизни ўқитувчингизни ҳимоя қилиш» яъни ўқитувчиларни характерлари, уларнинг иш услубини таҳлил қилиш. «Икки характерларни қиёслаш» «Агар сен . . . бўлганингда . . .» ва ҳ.к. Бу ўйинларда муносабат тушунчасига ҳам алоҳида жой ажратилган. Бу босқичда одамнинг «юзидан ўқиш» яъни уни муомаласига қараб ҳиссиётларини тушуниш қиради. Бу ўйиннинг номи «сеҳрланган бола». Тажрибалари таҳлили шуни кўрсатадики: ўйинларнинг фаолияти давомида бўлажак ўқитувчиларда ҳар хил муаммоларни мустақил ечиш ҳусусияти аниқланган. Бу босқични сенсатив деб аташ мумкин. Айнан шу босқичда ўқитувчининг тажрибаси орта бошлайди.

Юқори синф ўқувчилари ва биринчи курс талабалари билан ўтказиладиган дидактик ўйинларнинг тузилиши билан танишиб чиқамиз «Пресс - конференция» ўйини. Ушбу ўйинни ўтказишдан олдин болалар 2 гуруҳга бўлинадилар.

1 гуруҳ: корреспондентлар, хилма - хил газеталар, журналлар, радио ва телевизион кўрсатувлар билан таништирувчилар.

2 гуруҳ: «олимлар», «экологлар», «интерлар», «социологлар» ва бошқалар.

Хар бир гуруҳ ўз вазифасини бажаради яъни. хилма - хил позициядаги янги мавзулардан ташкил топган материаллар билан танишиб чиқади. «Корреспондентлар» гуруҳи интервью ўтказишга тайёргарлик кўради. бунда суҳбат ўтказиш учун умумий режа тузади. саволлар. Иккинчи гуруҳ ўқув материалдан, ҳамда «олимлар», «экологлар», «социологлар» ва бошқалар номидан қатнашишга ёрдам берадиган қўшимча материаллардан фойдаланади.

Ўйин олдиндан ўтказиладиган мажлисда (команда) гуруҳлар алоҳида қатнашадиган ўқувчиларни сайлайди, ўйин давомида режалаштирилатган савол юзасидан тўхталиб ўтади.

Машгулот давомида «корреспондентлар» гуруҳи «олимлар», «экологлар», «инженерлар», «социологлар» ва бошқа гуруҳлардан интервью олади.

Улар шахсий фикрларини, тахминларини билдиради. Ҳамма болалар билан ўйинни баҳолашади ва қўшимча фикрларни билдиришади. «Саёҳат» ўйини. Ўйин ўтказилишидан олдин (пюри) ҳайбат аъзолари аниқланади ва бир неча гуруҳларга бўлинади болалар.

Хар бир гуруҳда қатнашувчи болалар сони 5 - 6 киши бўлиш керак. Гуруҳлар сардорини тайинлайди. Ўйин қатнашчилари шаҳарни «саёҳат» қилишлари керак. Масалан: «Эрудитлар», «Қўтилмаган саволлар» ва бошқалар.

Хар бир шаҳар сардори алоҳида конвертдаги вазифани олади. Бунда биргина асосий савол ва иккита қўшимча саволлар бўлади. Ушбу вазифани бажаргандagina кейинги босқичга ўтилади.

Ҳамма гуруҳнинг мақсади биргина ҳамма шаҳарни «саёҳат» қилишдан иборатдир.

Жавоблар белгиланган тизим бўйича баҳоланади. Бунда жавоблар сони, муаммони ечишдаги билимдонлик ва гуруҳни бошқарилиши ҳисобга олинади. Саёҳат сўнгида ҳайбат аъзолари яқин ясайди.

«Эрудит» ўйини. Бир неча мавзуларни яқинлагандан сўнг ушбу мавзулар юзасидан муаммони вазият яратувчи, биттадан саволлар тўзиб, карточкага ёзиб, ҳайбат аъзоларига тарқатилади.

Ҳайбат аъзоси 2 - 3 киши атрофида сайланади. Ҳайбат аъзоси билан бирга ўнг қизиқарли саволларни аниқлаб чиқилади (10-12та саволнома). Ўйин бошланишидан олдин карточкаларни стол устига териб чиқилади. Хар бир гуруҳда бир киши чиқиб ўзининг гуруҳи 4 та савол танлаб олади. Тайёргарлик учун вақт берилади. Муаммони ечиш учун хар бир гуруҳ

ҳамжихатликда ишлайдилар. Белгиланган жавоблар ҳайъат аъзоларига топиширилади. Жавобни аниқлаш давомида қийинчиликлар сезилса савол ўзгартириш, яъни карточкани ўзгартириш имконияти ҳам берилади. Бироқ ўйин сўнггида йиғилган баллар камайтирилади. Ўйин охирида ҳайъат аъзоси берилган жавобларни ва мустақил тайёрланган саволлар юзасидан баҳолайдилар «Ҳамкорлик» ўйини. Гурӯҳни 3-4 муаммони «лаборатория»ларга бўлинади. Муаммо юзасидан берилган илмий янгиликнинг бир бўлими оғзаки усулда намоиш этилади. Муаммони ечиш учун ҳамма қўшимча маълумотни ўқувчилар ўқитувчи томонидан унга саволлар берган ҳолда аниқлайдилар. Жавоблар ҳар бир «лаборатория» аъзолари билан муҳокама қилинади.

Олинган маълумот муҳокамасидан сўнг қатнашчилар муаммонинг ечимини аниқлайдилар. Қийин ҳар бир «лаборатория»дан бир киши муаммо ечими юзасидан ўзининг вариантини намоиш этади. Бундан сўнг ҳар бир гурӯҳ ўзининг ечимини исботлаб беради. Бу муаммо юзасидан ҳоҳловчилар ўз фикрларини қўшимча қиладилар ва ҳамма билан ҳамкорликда муҳокама қилиб муаммонинг даражасини баҳолайдилар. Ечим сўнггида гурӯҳларни ҳамма билан ҳамкорликда муҳокама қилиб баҳолайдилар.

Мантиқ дarsi

Мавзу: «Таққосла» фикрини ўстириш.

Мақсад: «Таққосла» фикрини ўстиришни давом эттириш, кўрсаткичлар билан таништириш, хотирани мустаҳкамлаш, диққатни, ҳаёлни ривожлантириш.

Кўргазма: Геометрикфигуралар, бодринг, банан, жадвал (ўхшаш, фарқи), «Сехрли қолча», соат, қолток, ручка предметлари.

Дарсинг бориши

1. Кириш.

2. Мақсадни аниқлаш.

- Бугун мантиқ дарсида предметларни таққослашни, фарқи ва ўхшашликларини топишни давом эттирамиз. Шунингдек хотира, диққатни мустаҳкамловчи ўйинлар ўйнаймиз. Бизнинг дарсимизга маймунча Анфиса ўзининг кўнгина қизиқарли саволлари билан таширф буюрган. Уларни бажариш учун бизларга.

Доскада

Диккат	Хотира
Тасаввур	Фикр юритиш

Болалар биргаликда ўқишади.

3. Диққатни мустаҳкамловчи ўйинлар.

- Маймунчамизнинг севимли ўйинларидан бирини ўйнаймиз.

(стул, кема, елпигич, ҳаво, маймун, ёмғир, шамол, маймун, ўқувчи)
Тайёрландик.

Диққат

(том, ёмғир, ҳаво, маймун, елпигич, стул, шар, маймун, ўқувчи)

Шундай қилиб биз тайёрмиз. Келинг маймунчамизга ҳам ўргатамиз.

4. Предметларни таққослаш.

- Болалар бир эслайликчи. Предметларни бир-бири билан таққослаш дегани нима эди?

- Ҳозир икки нарсани таққослаймиз. Буни топишмоқнинг жавобини топишнинг издан кейин билиб оласиз.

1. Банан ҳақида топишмоқ.

2. Бодринг ҳақида топишмоқ.

- Демак биз таққослаган нарсаларнинг ўхшашлигини ва фарқини топар эканмиз.

Болалар жадвални тўндиришади.

Белгилари	
Ўхшашлиги	фарқи
формаси (шакли) ҳажми	ранги таъми ҳиди

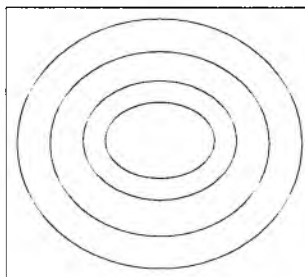
- Келинг ҳулоса чиқарамиз.

Таққослаш орқали бу икки нарсанинг ўхшашлиги қўйми ёки фарқими?

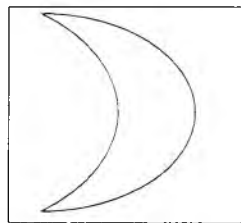
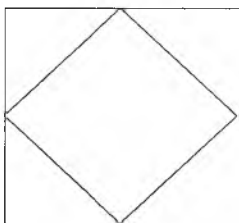
- Баракалла!

5. Кўриш қобилиятини мустаҳкамлаш.

- Ҳозир кўриш қобилиятингизни синаб кўрамиз.
Фотоаппаратингизни тайёрланг. Мана бу белгини суратга олинг.

- Кўзингизни юмиб, белгини ҳаёлдан ўтказинг. Шу каби фигуралар билан ўйин давом эттирилади.

6. Жисмоний дақиқа.

- Ҳозир қизиқ бир саёхат уюштирамиз. У ерда товушларни эшитамиз, ҳидларни сезамиз. Бу ерда тасаввурни ишга соламиз.

Болалар кўзларини юмишади.

- Хўш, қаерда бўлдик? Қандай ҳидларни сездингиз?

Болалар жавоби.

- Ҳозир эса ўрнимиздан турамиз.

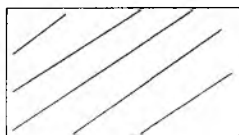
Муסיқа кўйилади. Ўрмонда учратишингиз мумкин бўлган ҳайвонларни кўрсатасиз. Болалар шартни бажаришади.

7. «Жойини ўзгартир» ўйини.

- Ҳозир геометрик фигуралар билан ишлаймиз. Қани уларнинг номини айтдингиз?

— Қайси фигураларнинг кўринишларини ўзгартирамиз. Фигураларни тайёрладик.

— шаклини ўзгартир

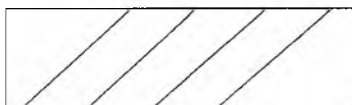
— ҳажмини ўзгартир

— рангини ўзгартир

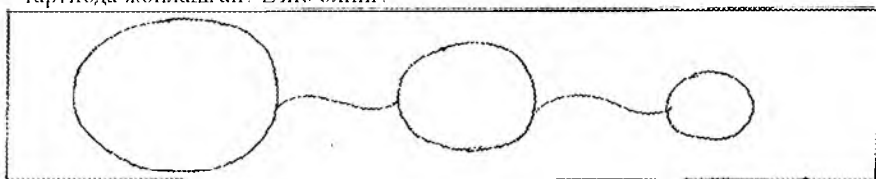
— шаклини, рангини ўзгартир

— шаклини, рангини, (ҳажмини ўзгартир)

8. Кўринишларини ўзгартир.

- Ҳозир ўйинимизни дафтарда давом эттирамыз. Мунчоқлар қай тартибда жойлашган? Ўзиб олинг.

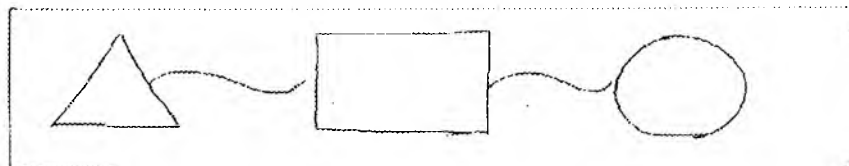

— **Ҳажми**

— Мунчоқларни охиригача чизинг, мана бу ҳажм иштирокида.

Болалар шартни бажаришади. Текширув ўтказилади.

— Қандай ҳажмдаги мунчоқларнинг жойлари ўзгартирилди? Ўзиб олинг.

— Мунчоқлар шаклини мана бу кетма — кетликда чизинг. Болалар бажаришади. текширилади. — Қайси кўриниш такрорланипти?

— **Ҳажм**

Затжирин давом эттиринг. Яна 1 та кўриниш кўшинг. мунчоқлар чиройли бўлиши учун. Бу қайси кўриниш?

— **Ранг**.

— Мана шу кўринишни бажаринг. Ўқувчилар бажаришади. текширилади.

— Қайси кўриниш такрорланипти?

— **Шакл**

Кетма — кетликни давом эттиринг. Яна 1 та кўриниш кўшинг. Қайси кўриниш?

— **Ранг**.

9. Тахминларнинг предметлар билан боғлиқлиги.

«**Сехрли қонча**» ўйини. Олиб борувчи предмет кўринишини айтади, болалар қондан топишади.

	-ранг
СОАТ	-шакл
КОПТОК	-ҳажм
РУЧКА	- қандай овоз чиқаради
	- қандай материалдан тайёрланган
	- нима учун мўлжалланган

10. Дарсининг якуни.

— Маймунчамизни нималарга ўргатдик? **РАҲМАТ!**

Ўйин олимлар тадқиқотларига кўра меҳнат ва ўқиш билан биргаликда фаолиятнинг асосий турларидан бири ҳисобланади. Ўйинли фаолият муайян функцияларни бажаришга бағишланган бўлади. Улар

қуйидагилар: Мафлункорлик, қизиқтирувчи, коммуникативлик; Ўз имкониятларини амалга ошириш; даволовчи; ташхис; миллатлараро мулоқот; ижтимоийлашув. Ўйин фаолият сифатида мақсадни белгилан олиш, режалаштириш ва амалга ошириш, натижаларни таҳлил қилишни қамраб олади ва бунда шахс субъект сифатида Ўз имкониятларини тўла амалга оширади.

Жараён сифатида ўйин тузилмаси қуйидагиларни қамраб олади:

Ўйнаш учун олинган роллар;

Бу ролларни ижро этиш воситаси бўлган ўйин ҳаракатлари;

Предметларни, яъни ҳақиқий нарсаларни шартли, ўйин нарсалари ўрнида қўллаш; ўйинда иштирок этувчи реал ўзаро муносабатлари; Ўйинда шартли равишда яратилган сюжет — ижро соҳаси.

Ўйинлар дидактик, тарбиявий, фаолиятни ривожлантирувчи ва ижтимоий мақсадларда қўлланилади. Педагогик ўйинлар қуйидаги асосий йўналишларда бўлади: Дидактик мақсад ўйинли вазифа сифатида қўйилади; Ўқув материалдан ўйин воситаси сифатида фойдаланилади;

Ўқув жараёнига дидактик вазифа ўйинга айлантирилган тарзда мусобақаланиш унсурлари киритилади;

Дидактик вазифанинг муваффақиятли бажарилиши ўйин натижалари билан боғлиқ бўлади.

«КОМПЬЮТЕР ШАҲРИГА САЁҲАТ»

Болаларга фақат компьютер қисмларини кўрсатиш билан қиёялашиш мумкин. Агарда болалар учун «компьютернинг ичида» ўзларини ҳис этиш қизиқишини орттиришни ҳоҳласангиз, буни саёҳат ўйини орқали эртак қаҳрамонлари иштирокида ёзда қозқили қилиб уюштириш мумкин.

Мавзу: **«КОМПЬЮТЕР ШАҲРИГА САЁҲАТ»**

Кўрсатма: Олиб борувчи ва 3 та эртак қаҳрамонлари (юқори синф ўқувчиларидан ёки амалиётчилар) Чип, Дейл, Гайка тақланади. Улар билан олдиндан тайёргарлик кўрилади, бекатларни изоҳловчи рангли плакатлар тайёрланади (дисплей, клавиатура, дисководнинг ички қурилмаси, принтер, сичқонча). Саёҳатни компьютер хонасида ўтказиш мақсадга мувофиқдир.

Дарсинг бориши.

Вазмин, оғир мусика янграйди.

Олиб борувчи: Салом болалар! Мусикага кулоқ солинг. У сизларни хаёлга чўмишга ундайди. Бирга хаёл сурамизми? Келинг кўзимизни бир зумга юмиб, ўзимизни техник машиналар, механизмлар билан бой эртак шаҳарчасида деб фарз қиламиз. Нима деб ўйлайсиз, бу шаҳар қандай номларан экан? Биз компьютерлар шаҳарчасига тушиб қолдик. (Мусика қўйилади). Бу шаҳарда эса бизнинг сеvimли қаҳрамонларимиз янашади. Бизни келишимизни эшитиб жуда ҳам қувонишди ва ўз шаҳарлари билан таништиришга рози бўлишди. Авваламбор улар сизларга бош компьютер ҳақида сўзлаб беришади. Сиз диққат билан тинглаб, ўзингизни яхши тутинг, чунки биз меҳмонмиз. Компьютерларни ким ихтиро қилган? Нима учун улар

бизга керак? Сиз буларни биласизми? *Чип:* Одамлар қийин масалаларни тез ва аниқ ечиш учун компьютерларни ўйлаб топишган. Шунинг учун уларни бежиз электрон ҳисоблаш машинаси ёки ЭХМ деб аташмаган. Компьютер фақатгина математик мисоллар, масалаларни ечибгина қолмасдан, инсон уни қосимик кемаларни, катта — катта заводларни бошқаришга ўргатади. Ҳозирги вақтда уйда ҳам компьютер энг яқин ёрдамчимиз бўлиб бормоқда. Хотирасида шундай кўн маълумотларни сақлайдики, ҳоҳлаган вақтингизда сизга тўғри ва тез хабар беради. Компьютерология — шифокорларга, инженеру-ўқитувчиларга, ёзувчи ва композиторларга, агрономларга ёрдам беради.

Дейл: Компьютер система блокти, дисплей, клавиатура, диск, дискет, принтер ва сичқончадан иборат, система блоктида марказий процессор ва хотираси жойлашган.

Олиб борувчи: Компьютернинг қандай қисмлари мавжуд экан?

Ўқувчиларнинг жавоби.

Олиб борувчи: Биз компьютер қандай тўзилишини билиб олдик. Энди эса уни қандай ишлашини кўраимиз. Қаҳрамонларимиз бизга ёрдам беришади.

Гайка: У қандай ишлайди? Биринчи навбатда программани аниқлаб, клавиатурада текстни териш керак. Марказий процессор буларни хотирасига жойлаштириб, кетма — кетлик билан ишни бошлайди. Процессор ишни бажариб бўлгач, экранда жавоб ҳосил бўлади. Кейин марказий процессор жавобни принтер орқали бизга ёзиб беради. Керакли программани магнит ёки лазер дискларига ёзиб олиш мумкин.

Олиб борувчи: Биз компьютерни қай тарзда ишлашини кўриб олдик. Келинг Чипга қулоқ солган ҳолда, компьютернинг ҳар бир қисми билан алоҳида танишиб чиқамиз. Қани кетдик.

Сайҳат давом этади.

Чип: Биринчи бекатимиз — процессор бекати.

Олиб борувчи: Процессор нима учун керак?

Чип: Процессор компьютеришни ташкил этиш учун керак. Марказий процессор компьютердаги энг асосий қисм ҳисобланади. У барча қурилмаларни бошқаради. Марказий процессор одамлар томонидан ёзилган программага амал қилади. Программа компьютер хотирасига жойлаштирилади. Марказий процессор берилган командани, яъни вазифани хотирадан ўқийди, кейин уни бажаришни бошлайди.

Олиб борувчи: Чип, Программанинг ўзи нима?

Чип: Программа — бу компьютер учун қўйилган вазифа. Уни программаистлар компьютер учун тушунарли қилиб ёзишади.

Олиб борувчи: Бу қандай тил бўлди яна?

Чип: Бу тил компьютер учун программа ёзишда ишлатилади. Ҳоҳласангиз эртақ айтиб бераман: «Ўзоқ - ўзоқ мамлакатларда бир меҳрибон сехрғар яшаган экан. У дунёдаги мавжуд барча тилларда одамлар билан ҳам, ҳайвонлар билан ҳам гаплаша олар экан. Ҳаттоки компьютернинг тилини ҳам билар экан. Бу эса жуда гаройиб тилдир. Бу тил фақатгина поллар ва бир

рақамларидан иборат экан. Мана масалан «ФАРИШТА» сўзи компьютернинг тилида мана бундай ёзилар экан: 11001101100101110001. Қаранг қандай ажойиб тил. Қолганлар ҳам бу тилни ўрганиб олишибди. Шу тилда ҳар-хил программалар тўза бошлашибди. Лекин бу қийин тил экан. Чунки бу ноллар ва бирларни кўравериб кўзлар камашиб, адашиб ҳам ҳеч гап эмас эди. Одамларга қийин бўлди. Чунки компьютер одамлар тилини тушунмайдида. Сеҳргар одамларга қандай ёрдам берсам экан деб ўйланиб қолди. Бир кун ўйлади, икки кун ўйлади, учинчи кун у янги тил ихтиро қилди. Одамларниқига ўхшарди. Одамларга сал енгилроқ бўлди. Ёзишни осон ва тез бажара бошладилар. Компьютер ўзи учун бу тилни таржима қилиб олаверди. Компьютер учун бу қийин эмас эди. Мана шундан кейин анча йиллар ўтди. Кейинчалик одамларнинг ўзлари ҳам янги-янги программалар(тиллар) тўза бошладиди. Ҳар бирининг ўз номи бор. Масалан: Фортран, Алгол, Паскаль, Лого, Бейсик, Ассемблер, Кобол, Лисп, Модула, Фекал, Си ва бошқа - бошқалар. Ўзингга ёққанини ташла!»

Олиб борувчи: Эртак сизга ёқдими?

Чип: Эртакни эшитиб ёлғон деб ўйламапг.

Олиб борувчи: Болалар бу эртакдан нималарни билиб олдингиз? Марказий процессор қаерда жойлашганлиги эсингиздами? Система блокади яна нималар жойлашган?

Болалар жавоби.

Чип: Бизнинг кейинги бекатимиз-хотира. Хотира компьютер ишлаган программасини эслаб қолиши учун керак. Марказий процессор инсонлар тўзган программа асосида ишлайди. Мана шу программа сақланади. Худди биз кундалик дафтаримизга уй вазифасини белгиллаб олганимиздек, устозимиз синф жаридасига баҳомизни белгиллагандек хотира ҳам ўзида ана шундай ишларни эслаб қолади.

Олиб борувчи: Дейл, агар программа керак бўлмай қолсачи?

Дейл: Марказий процессор хотирадан уни ўчириб ташлайди ва ўрнига бошқасини ёзади.

Олиб борувчи: Программа кейинчалик керак бўлиб қолсачи?

Дейл: Марказий процессор бу программани магнит ёки лазер дискларига ёзиб олади. Кейинчалик уни ишлатаверади.

Олиб борувчи: Компьютер хотираси ишдан чиқиб қолса нима бўлади?

Дейл: Компьютернинг иш программаси бузилади. Ўрни алмашиб, сўзлардаги ҳарфларнинг тартиби бўзилади.

Олиб борувчи: Унда нима бўлади?

Дейл: Кўрдингизми хотира нима учун муҳим? У фақат компьютер учун эмас, одамлар учун ҳам жуда муҳимдир. Қариганингиз сари хотирангиз суетлашиб боради. Инсонлар ҳам компьютерлар каби муҳим информацияларни доимо хотирада сақлашлари керак. Уни магнит дискеталарига ҳам ёзиб олишади. Бу нима ўзи, биласизми?

Гайка: (дискета кўрсатилади) Магнит дисклари информацияларни ёзиб олиш ва уларни сақлаш учун керак. Яна унга кўшиқлар, муסיқа, расмларни, дугаларни ёзиб олиш ҳам мумкин. Диск плавстиккага ўхшайди.

Пластмасса квадрат қутида сақланади. Бундай дискларни кўпинча дискеталар деб айтишади. Битта дискетага бир қанча ўқув китобларини сиғдириш мумкин. Дискетовод нима эканлигини биласизми?

Олиб боровчи: Сизга Гайка дискетовод ҳақида гапириб беради.

Гайка: (расм кўрсатади) Бу магнит бошчалари. Улар ёрдамида магнит дискга ёзиб олинади. Бу бса қутича. Унда магнит диск сақланади. Қутича дискни чапдан асрайди. Мана бу моторча магнит бошчаларини ҳаракатга келтиради. Бу ерга дискета жойлаштирилади. Бу нисларнинг ҳаммасини маҳеус тайёрлаган кишилар - программистлар бажаришади.

Чип: Ҳар қандай программист клавиатурасиз нима ҳам қила оларди. Шунинг учун бизнинг кейинги бекатимиз клавиатура бекати. Клавиатура барча информацияларни компьютерга жойлаштириш учун керак.

Дейл: Ҳозирги бекатимиз - дисплей. Дисплей ҳудди телевизорнингичкига ўхшаган экран. Экран орқали биз информацияларни кўрамыз. Телевизор ҳам дисплей бўла олади. Дисплейда биз математик ҳисобларни, матнларни, рангли расмларни, шетрлар ва ҳикояларни кўришимиз мумкин. Экрандаги нақшларни биз сичқонча орқали бошқарамиз. Расм чизгингиз келдими? Марҳамат. Қаламда эмас албатта. Компьютердаги маҳеус рангли перо билан.

Чип: Кейинги бекатимиз - «сичқон». Ҳа - ҳа, ҳудди сичқонга ўхшаган кичкина ва чаққон. Сичқончани ҳоҳлаган тарафимизга буришимиз мумкин. Агар сичқончани ўнгга бурсангиз, экрандаги кўрсаткич ўнгга, чапга қимирлатсангиз чап тарафга, ўзингиздан ўзоқлангирсангиз тетага, яқинлашгирсангиз наетта ҳаракат қилади.

Олиб боровчи: Келинг ўйнаб кўрамыз. Фараз келинг бўр бу рангли перо, доска бса дисплей — экран.

Ўқувчилар доскада расмчиликтади. Энг чиройли расм маси конкурсени ўткатса ҳам бўлади.

Гайка: Агар компьютер ичидаги керакли нарсаларни ўзимизга олмоқчи бўлсак, уни принтер орқали нашр қилиб, чиқариб оламиз. Принтер қогозга тушириш учун керак. Баъзида уни ёзувчи қурилма ҳам дейишади.

Олиб боровчи: Мана, бусирли шаҳарча билан ҳам таниниб олдик. Энди бса ўйга қайтишимиз керак.

Муסיка янграйди.

Олиб боровчи: Сизга саёҳат ёқдими? Дўстларимизга нима дейиш керак?

Болалар: Раҳмат!

ХУЛОСА

Ушбу ўқув қўлланмани ёзишда конструктив мақсадни кўздадик: биринчи навбатда ўқитувчи учун бевосита амалий аҳамият касб этадиган ёндашувлар ва иншоланглар ижодий таҳсил қилинди ва шу асосда замонавий педагогик технология лойиҳаси илмий назарий жиҳатдан асосланади. Уни ўқув тарбиявий жараёнининг техник жиҳозланиш даражасига боғлиқ бўлмаган ҳолда тадбиқ этиш имкониятлари кўрсатилди.

Педагогик технология бугун пайдо бўлган йўналиш эмас. Йигирманчи кў йилликда педагогикада ўқув жараёнини технологиялаштиришга озмунча урунишлар бўлмади. фақат тизимли ёндашиш ёрдамида унинг асл моҳиятини олдиндан лойиҳаланган ўқув тарбиявий жараёни амалиётга изчил ва кетма-кет жорий этиш сифатида тасаввурланига имкон тутилди.

Замонавий педагогик технология педагогик тизим лойиҳаси сифатида фан асослари бўйича ўқувчиларнинг билиш фаолиятини мақсадга мувофиқ ҳолда ташкил этиш ва амалга оширишни кўзда тутати. Унинг методикадан фарқи жиҳатлари: а) олдиндан лойиҳаланади. б) яқиний ижодий натижа қафолатланади бу натижани аниқлаш мезони ҳақ ўқув материални ўзлаштириш даражаси ҳисобланиб, у ҳар бир дарсда дидактик масалаларни аниқ ўрнатиш ва уларни ҳал этиш технологияси асоси дидактик жараён самараси билан таъминланади.

Замонавий педагогик технологияларни таълим фазосига ёйиш муаммоси янги педагогик корхона – Педагогик технология Давлат Марказини ташкил этишни тақозо этади. Ана шу Марказининг шаҳобчалари республикаимизнинг барча университет ва институтларида фаолият курсатгандагина «замонавий педагогик технологияларни ўз вақтида ишлаб чиқиш ва жорий этишни таъминлашни алоҳида назорат остига олиш»дек муҳим ижтимоий буюртма ижобий ва тез ҳал этилади.

Ушбу ўқув қўлланмада таълим бериш ва ўқитишдаги интерфаол усуллар, ўйин технологиялари кенг ёритиб берилган бўлиб бу ҳақ ўқувчиларни билим олиш жараёнига қизиқишни ривожлантиради, аниқ муаммоларни ўрганиш, ечимини топиш ва тушунишга йўналтиради. Ўқув қўлланма педагог ўқитувчилар учун зарур манба бўлиб хизмат қилишига умид қиламиз.

АДАБИЁТЛАР:

1. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори - Т.: «Шарк» нашриёт-маъбаа концерни. 1997.
2. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли - Т.: Ўзбекистон. 1992. - 78 б.
3. Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни халқ, миллатни миллат қилишга хизмат қилсин - Т.: Ўзбекистон. 1998 -30 б.
4. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга шўғилмоқда: Президент Ислам Каримовнинг Биринчи чақирик ЎзР Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессиясидаги маърузаси. 1999 йил 14 апрел.п. - Т.: Ўзбекистон. 1999 - 48 б.
5. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. - М.: Педагогика. 1989. - 192 с.
6. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. - М.: Изд-во Института профессионального образования Министерства образования России. 1995.
7. Беспалько В.П. Персонализированное образование// Педагогика. 1998. № 2. - С. 12-17.
8. Гусев В.В. Образовательная технология: от приёма до философии. - М.: Сентябрь. 1996. - 112 с.
9. Ильина Т.А. Понятие «педагогическая технология» в современной буржуазной педагогике // Советская Педагогика. 1971. № 9. - С. 123-124.
10. Ёўдошев Ж.Қ. Янги педагогик технология йўналишлари. муаммолари, ечимлари //Халқ таълими. 1999. №4 - Б. 4-11.
11. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе - Анализ зарубежного опыта - М.: Знание. 1989. - 80 с.
12. Кларк М. Технология образования или педагогическая технология? //Перспективы, 1983. № 2. - С. 78-79.
13. Кузьмина Н.В. Метод системного педагогического исследования: Учебное пособие. - Л.: Из-во ЛП'У, 1980. - 172 с.
14. Лернер И.Я. Внимание технологии обучения //Сов. Педагогика. 1990. №3. - С. 139.
15. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. - М.: Педагогика. 1981. - 186 с.
16. Монахов В.М. Аксиоматический подход к проектированию педагогической технологии // Педагогика. 1997. № 6. - С. 26-31.
17. Назарова Т.С. Педагогическая технология: новый этап эволюции? //Педагогика. 1997. № 3. - С. 20-27.
18. Педагогика средней школы //Под ред. Г.Н.Шукиной - М., 1978.
19. Права человека для всех / Под общ.ред. А.К.Мухтаровой - Алматы. 1999. - 262 с.
20. Сайидахмедов Н.С. Ўқитувчининг педагогик тизимидаги фаолияти //Халқ таълими. 1993. № 6-7. - Б. 9-12.

21. Сайидахмедов Н.С. Педагогик технология: концептуал тахсил. Олий ўқув юртлиарино илмий-методик конференциянинг янги мажлисидаги матбуза. – Самарқанд, 1997, 5-7 май. Самарқанд: СамДУ, 1997.
22. Сайидахмедов Н.С. Педагогик технология: тахсил, таъриф, мулохаза. //Маърифат, 1998, 24 июнь; Сайидахмедов Н.С. Таълимий харакатлангурувчи куч. //Маърифат, 1999, 16 январь; Сайидахмедов Н.С. Дидактик жараён нима? //Маърифат, 1999, 17 февраль; Сайидахмедов Н.С. Педагогик технология концепциясининг ривожланиш тарихи. //Маърифат, 1999, 17 март; Сайидахмедов Н.С. Ўқитувчи фаолиятининг технологияланувчанлиги. //Маърифат, 1999, 19 июнь; Сайидахмедов Н.С. Янги педагогик технология принциплари. //Маърифат, 1999, 27 октябрь.
23. Сайидахмедов Н.С. Методы обучения школьников механизированному труду в хлопководстве. - Т.: Ўқитувчи, 1991. - 112 с.
24. Янги педагогик технологиялар: назария ва амалиёт. -Т., 2001 -206 б.
25. Сластенин В. Доминанта деятельности //Педагогика, 1997, № 9. – С. 41-42.
26. Талызина Н.Ф. Технология обучения и ее место в педагогической теории // Современная высшая школа. - Варшава, 1977, № 1. - С. 91 - 96
27. Таълимда янги педагогик технологиялар: муаммолар, ечимлар. Илмий-амалий конференция материаллари /проф. И.Турсунов тахрири остида. – Тошкент: ЎзПФИТИ, 1999, 4-5 май.
28. Темур тузуклари (Ўзбек, инглиз, француз тилларда таржима) Б.Ахмедов тахрири остида. -Т.: Гофур Гулом номидаги адабиёти ва санъат нашриёти. -1996. - 344 б.
29. Чошанов М.А. Дидактическое конструирование гибкой технологии обучения //Педагогика, 1997, №2. – С. 21-29.
30. Югивичене П.А. Теория и практика модульного обучения. - Каунас, 1989.
31. Янушкевич Ф. Технология обучения в системе высшего образования: Пер.с польского О.В. Долженко. –М.: Высшая школа, 1986.
32. Telewizja i kształcenie pracujących. -Warszawa: Wud. Radia i Telewizji, 1969.
33. J.Hartley. Stratedies from Programmed Instructionanal Technology. - London, 1972.
34. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. Учебное пособие. - М.: Народное образование, 1998. - 256 с.
35. Толишов У., Усмонова М. Педагогик технология Т. 2005- __ б.
36. Мусина Р.Г. О необходимости освоения и внедрения в учебный процесс педагогических технологий. Илмий - услубий анжуман Т.: ЎЗМУ, 2000 й. 63-65 б.
37. Основы критического мышления как этап развития педагогических технологий. //Таълим муаммолари 2002 № 4. 23-26 бетлар

МУНДАРИЖА

СУЗ БОШИ.....	3
1. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР КУРСИНИНГ ПРЕДМЕТИ, МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ.....	4
2. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ КОНЦЕПЦИЯСИНИНГ.....	9
РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ.....	9
3. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ..	15
4. ЎҚИТУВЧИ ФАОЛИЯТИНИНГ ТЕХНОЛОГИЯЛАНУВЧАНЛИГИ.....	20
5. ЎҚИТУВЧИНИНГ ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТИ ВА УНИНГ ТУЗИЛМАСИ	24
6. БОШЛАНИЧ ТАЪЛИМДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ.....	34
7. БОШЛАНИЧ СИНФЛАРДА ИЖОДИЙ ДАРСЛАРНИ ЛОЙИХАЛАШТИРИШ.....	41
8. ДИДАКТИК ЖАРАЁН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ АСОСИ СИФАТИДА	48
9. ДИДАКТИК ЖАРАЁН ЛОЙИХАСИНИНГ ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАРИ..	55
10. ИЖОДИЙ КОБИЛИЯТЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ.....	67
11. ТАНҚИДИЙ ФИКРЛАШНИ ЎСТИРУВЧИ ФАОЛ МЕТОДЛАР.....	71
12. МУАММОЛНИ ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ.....	78
13. ТАРБИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ.....	87
14. ПЕДАГОГИК ТАЪСИР ЭТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ.....	96
15. ЎЎНИНГ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ.....	103
ХУЛОСА.....	119
АДАБИЁТЛАР:.....	120

Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика университети Илмий
кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган.

Нашриёт рақами: з – 101. Босинишга руҳсат этилди: 05.05.08.
Қогоз бичими 60х84 1/16. Оффсет босма. Оффсет қоғоз. Ҳисоб нашриёт т. 7.5.
Шартли босма т 8.0. Буюртма 50. Нуسخада. Келишилган нарҳда.

ЎзР ФА «ФАН» нашриёти: 100170, Тошкент, И.Мўминов кўчаси, 9 уй.
ЎзРФААК босмахонасида chop этилди:
100170, Тошкент, И.Мўминов кўчаси, 13 уй.